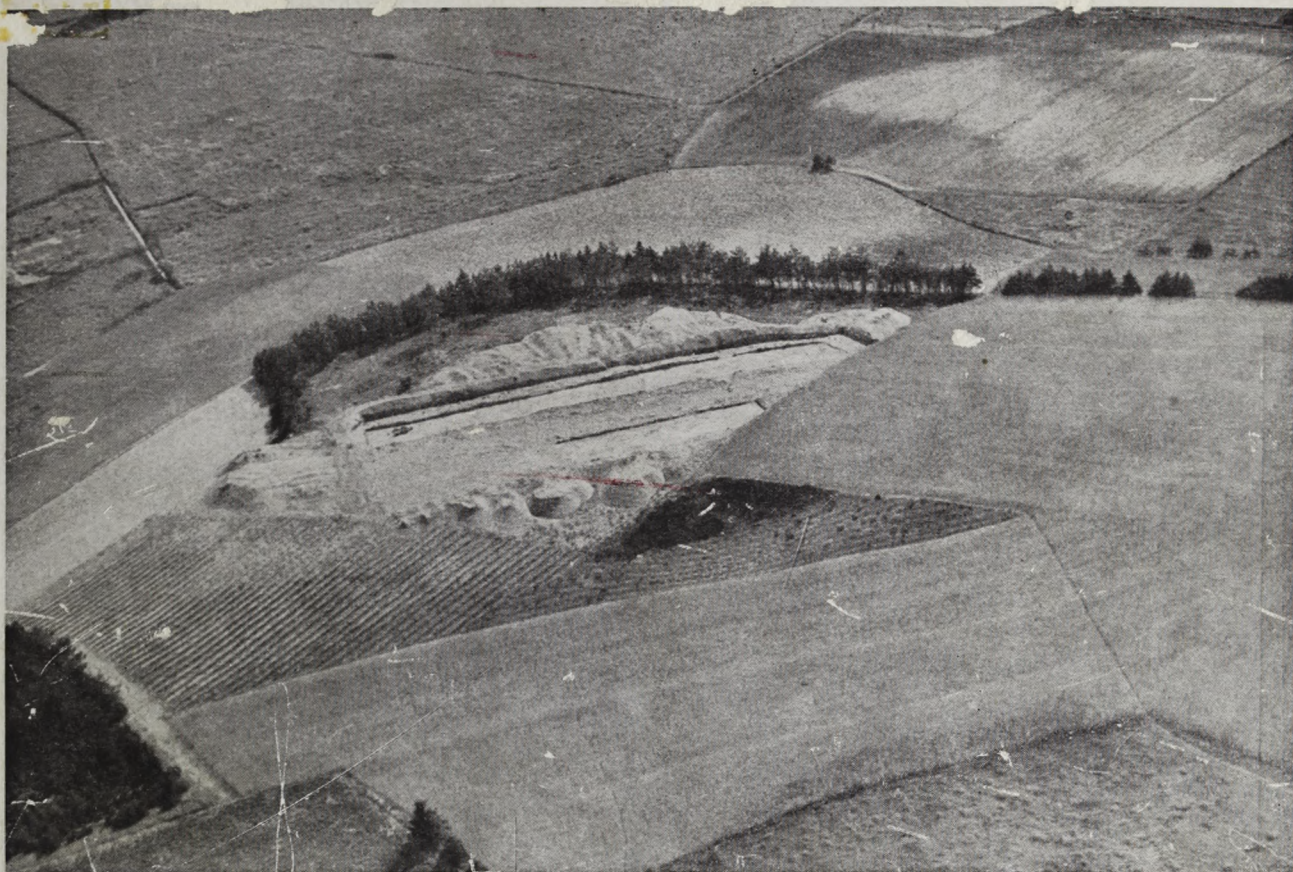

Barkærbopladsen.

FRA NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK

1949

GYLDENDALSKE BOGHANDEL

FRA NATIONALMUSEETS
ARBEJDSMARK
1949

FRA
NATIONALMUSEETS
ARBEJDSMARK
1949

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KØBENHAVN - 1949

INDHOLD

	Side
P. V. GLOB: Barkær, Danmarks ældste landsby.....	5
TOVE CLEMMENSEN: Signerede og stemplede møbler	17
P. J. RIIS: Hvordan de assyriske relieffer kom til Antiksamlingen.....	23
THERKEL MATHIASSEN: Nationalmuseets bebyggelseshistoriske undersøgelser ..	27
HANS LASSEN: Den gamle farvergård i Ebeltøft	35
C. G. FEILBERG: Nyerhvervet persisk keramik i Nationalmuseet.....	45
EJNAR DYGGVE: Kirken på Haralds vi i Jelling	56
AXEL STEENSBERG: Cimon og Pero, et romersk sagnmotiv i dansk folkekunst..	59
MARTHA BOYER: Nogle mongolske sølvarbejder	64
FRITZE LINDAHL og P. J. RIIS: Messehagelen fra Vor Frue i Århus	73
E. ALBRECHTSEN: Guldkarrene fra Midskov.....	84
C. G. SCHULTZ: Aggersborg, vikingelejren ved Limfjorden.....	91

På omslaget: Barkærbopladsen.

På titelbladet: Spænde fra Aggersborg.

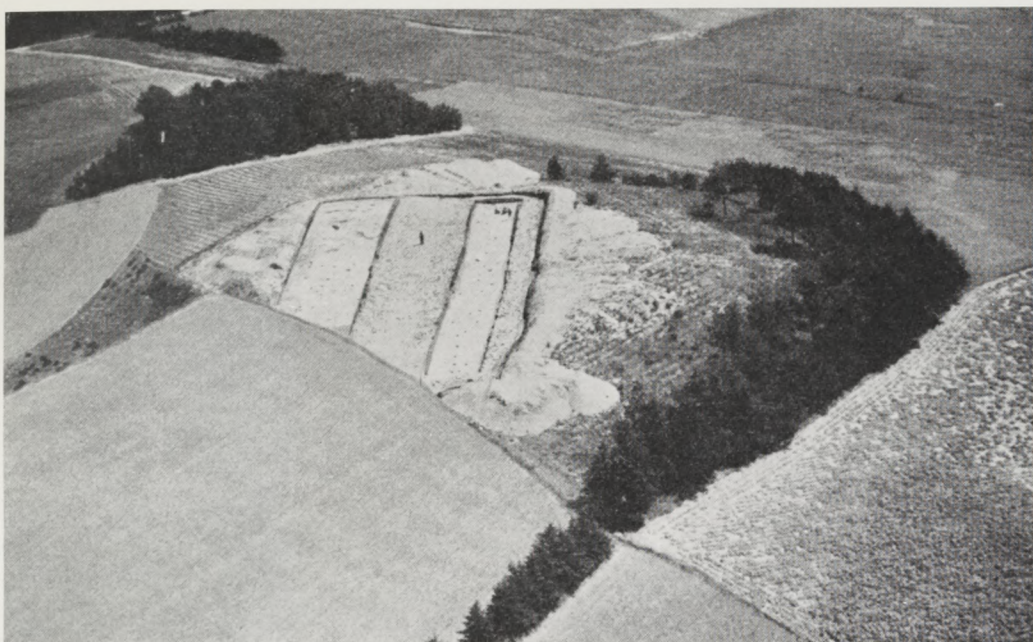

Fig. 1. Luftbillede af Barkær fra vest. Husrækkerne tegner sig som lyse felter med „hovedgaden“ imellem. Granskoven på sydsiden følger den gamle fjordbred.

BARKÆR

DANMARKS ÆLDSTE LANDSBY

Af P. V. GLOB

FRODIG og grøn strækker Korup Sø sig som en slette mellem Djurslands bjerge. Den spejler ikke himlens drivende skyer mere, er forlængst udtørret og opdyrket langs bredderne, hvor nu kun korn i sommertiden bølger. Ved dens sydlige ende ligger en lille sandbanke bevokset med granskov på søsiden. I oldtiden var søen en af Kolind Sunds inderste vige, og på sandbanken lå for op mod 5000 år siden en by. Et tilfælde bragte den for dagen.

Under en sommerferie i Femmøller på Mols i 1928 hørte min fader af et postbud, at der på Tåstrup Mark ved Feldballe for nogle år siden var fundet en sten-kiste og et par lerpotter. Samme sommer tog vi derop for at se nærmere på sagen. Kisten stod endnu på marken, men en flad dæksten var sprængt og fjernet og lerpotterne gået tabt. Ved en nøjere undersøgelse af kisten fandtes kun en enkelt ravperle, men samtidig opdagede vi, at den var gravet ned gennem et kulturlag fra begyndelsen af yngre stenalder. For nærmere at undersøge dette lag tog jeg derop sommeren 1930 sammen med nogle studenterkammerater. Det lykkedes os i løbet af et par måneder at afdække betydelige rester af hustomter på bakkens østende. Det var meningen, at udgravningen skulle fortsættes det følgende år, men knappe pengemidler og andet mere presserende arbejde gjorde, at den

blev udskudt fra år til år. I 1937 blev der i forbindelse med en mosegeologisk undersøgelse ved statsgeolog Johannes Iversen foretaget en mindre udgravning ligeledes på holmens østende. En prøvegravning i dens centrale og vestlige side i 1940 viste imidlertid, at de betydeligste husrester fandtes her, og en større undersøgelse blev planlagt for det følgende år. Anlæggelsen af Tirstrup flyveplads kun et par kilometer øst for Barkær bevirkede imidlertid igen en udsættelse, og først efteråret 1947 blev der igen taget fat for alvor. Der blev gravet i et par måneder og i 1948 det meste af året, så der nu kun mangler nogle supplerende undersøgelser, før der kan afsluttes endeligt.

Det kuplede terrain ved sydøstsiden af Korup Sø lå i stenalderen som en række småholme, hvoraf den største har været et par hundrede meter på hver led. Henover dens top, som nu hæver sig knapt en halv snes meter over de omgivende enge og lavninger, der kaldes Barkær, er en landsby blevet anlagt som to omtrent 100 meter lange øst-vestvendte parallelle husrækker med en 10 meter bred gade imellem (fig. 1). Når man har valgt en så lille holm som byplads, er det vel af forsvarsmæssige grunde. Det var et af Danmarks første bondesamfund, nyligt indvandret til landet, der slog sig ned her, hvor man kunne føle sig tryk, omgivet af vand på alle sider. At Djurslands jægere har set med sympati på de fremmede folk, der brændte skoven af og dyrkede jorden, kan vel næppe tænkes.

Mindre dynger af østersskaller, blåmusling og forskellige snegle efterladt på husgulvene, hvor man har indtaget måltidet, viser, at vandet i Korup Sø må have været meget salt, og at byen er blevet anlagt på et tidspunkt, da litorinahavet må have stået højt. Vandet har imidlertid ikke holdt sig lige salt i den tid, byen har været beboet. I husenes nederste lag var østersskallerne betydelig større end i de øvre lag, hvor blåmuslingen er mere almindelig end i bundlaget. Djursland var i litorinatiden gennemstrømmet af et bælt, der fra Grenå gik vestpå gennem Kolind Sund, og som ved Skafo Gård bøjede nordpå og forenede sig med Randers Fjord. Midt i dette bælt gik på begge sider af højdedragene omkring Skaresø to smalle, dybe fjorde mod syd ned til Korup Sø, hvor anselige skalbanker endnu viser vandets saltholdighed. Midt ude i Korup Sø er der ved boring fundet $9\frac{1}{2}$ meter marint dynd under et $2\frac{1}{2}$ meter tykt lag af ferskvandsdynd. Langs bredderne mod nordøst findes skalholdigt strandsand opkastet som en flad strandvold, der nu ligger 5 meter over havets overflade. Afstanden ad søvejen fra Barkær til det åbne hav var da omkring 35 kilometer.

Om Barkærfolkenes landnam og afbrænding af skovene fortæller Johannes Iversens botaniske analyser fra søen. Antallet af pollen fra eg, ask og lind aftager, medens pollen af korn og vejbred, den neolitiske bondes fodspor i pollen-diagrammerne, begynder at vise sig i lag, hvor trækulpartikler fra skovvidningen også forekommer. Urskoven er efterhånden blevet forvandlet til en kratskov, hvor hassel, el og birk dominerer. Den samme proces kan følges på anden måde i de sandlag, der er føjet ind over holmen som følge af skovrydningen. At der ingen sandflugt har været før bøndernes ankomst, viser det forhold, at byens kulturlag hviler direkte på lag fra en tidligere bosættelse på holmen, hvor en lille jægerstamme har holdt til nogle årtusinder tilbage. Forskellige steder under husene og

Fig. 2. Byen set fra øst. Forrest i den sydlige husrække til venstre ses sten-kisten og i den bageste ende som fire mørke fyldskifter gravene fra jernalderen. Den bageste ende af den nordlige husrække er endnu ikke fremgravet og dækkes af rug.

i hovedgaden fandtes, delvis indblandet med sager fra byen, talrige små flækker og spåner, skiveøkser, spånblokke, skrabere og mikroliter, der tilhører den ældre gudenåkultur. Når man ser bort fra enkelte gruber, ligger gudenåkulturens redskaber i et ganske tyndt lag, der dækkes af et omkring en halv meter tykt sand-flugtslag, som fra de dyrkede marker i omegnen er blæst ind over byen i det tidsrum, den har været beboet. Sandet har ikke blot lagt sig i driver langs hus-

Fig. 3. Landsbyen set fra det sydvestlige hjørne. I forgrunden ses en indgangsbrotægning og husrækkens hjørnestein.

rækkerne, men er også føjet ind i husene, hvor der efterhånden er blevet en lille halv meter lavere til loftet. Når så meget sand har kunnet trænge ind i boligerne, skyldes det måske ikke alene utætte døre, men også, at det tømmer, husene har været opført af, har været friskt. Før man afbrændte skoven, er det nødvendige bygningstømmer vel blevet bjærget og udkløvet, hvorefter man straks er gået igang med at opføre bygningerne. Forsøg med stenalderens redskaber, som forfatteren Johannes V. Jensen har udført, viser, at flintværktøj bider bedst i ny-skovet træ.

Det er denne sandflugt i stenalderen, der har bevaret byen til vore dage. Hvis de tykke sandlag ikke havde dækket hustomter og brotægninger, ville alt forlængst være pløjet sønder og sammen. Man ser da også, at hvor sandet senere er føjet bort, på bakkens højeste punkter og i østsiden, hvor der først blev gravet, er kun stumper af husrækkerne bevaret, men sammenholdtes disse stumper med de helt dækkede husrester inde på pladsen, kan byens grundplan rekonstrueres fuldstændigt.

Bedst bevaret var den sydlige husrække, der, med undtagelse af en ubetydelig del af vestenden, var begravet af et svært kulturblandet sandflugtslag (fig. 3). Den er c. 85 m lang og 6,5 m bred. Heraf er den 67,5 m lange vestlige del utvivlsomt opført på een gang og har stået nogen tid, hvorefter man har tilbygget endnu en ende på skråningen mod øst.

Husgrundenes form tegner sig ved de sten, der er blevet lagt som støtte mod husets ydervægge (fig. 4), samt ved brotægninger, der følger husrækkerne på begge sider som fortove (fig. 2). Disse fortove består af flere lag, idet der er blevet

Fig. 4. Hovedgaden med stenlægningen, der har støttet nordsiden af den sydlige husrække. I forgrunden gulvlaget.

lagt nye brolægninger, efterhånden som sandflugtslag har dækket de først lagte. Inde i selve husene er der ingen sten.

Da hele den sydlige husrækkes omrids var blevet blotlagt og gulvlaget omhyggeligt afskovlet, tegnede der sig en tydelig ruminddeling som forskellige fyldskifter, der viste, at den først byggede lange ende har været delt i 22 rum eller boliger (fig. 5). Alle rummene er c. 3 meter brede og optager hele husrækkens bredde (fig. 6). Fyldskifterne er fremkommet derved, at der i de enkelte rums gulvlag er indblandet kulparkler i forskellig mængde. Den samme ruminddeling kunne følges gennem et gulvlag på 30 cm.s tykkelse. Da gulvlagene, der hovedsagelig bestod af flyvesand, var afskovlet til bunden, viste der sig netop på grænsen mellem de enkelte fyldskifter spor af pælerækker, op til en snes i hver række. Disse pæle, der har været anbragt med en afstand på 20—25 cm mellem hver, har sandsynligvis udgjort den lodrette del af en flettet grenvæg, en vendrevæg, der har adskilt de enkelte boliger. Foruden disse mindre pælehuller var der midt ned gennem husrækken en række større stolpehuller, hvori de stolper, der har båret taget, har stået, medens der i andre stolpehuller langs siderne og i enderne har stået stolper som støtte for væggene. At husrækken først er opført i sin helhed og derefter inddelt i rum, viser hullerne af skillevæggernes lodrette pæle, som i flere tilfælde er ført i en bue uden om de tagbærende stolper, hvor disse stod i vejen.

Ingen steder på bakken er der fundet lerklining, så husene må have været opført af træ. Kun få steder kunne man se, hvor indgangene til boligerne havde været. Helt i vestenden fandtes en flad brolægning, der utvivlsomt har ligget i en

Fig. 5. Fyldskifterne, der angiver ruminddelingen i østenden af sydlige husrække.

døråbning, og et par steder på langsiderne lå kværnsten som dørtrin. Disse kværnsten er flade skubbekværne, en type, der altså har været i brug fra yngre stenalderens begyndelse og anvendtes uforandret helt op til 3. århundrede e. Kr., da omdrejningskværnen indførtes. Mærkeligt var det, at der kun så få steder i fortovene kunne ses, hvor indgangene havde været. Da fortovenes brolægninger lå i flyvesand, forelå den mulighed, at indgangene kunne spores i den oprindelige overflade, hvorfor de blev taget op. Under dem viste sig da også ud for de enkelte boliger nogle mørke striber, der fra begge sider gik ind til husvæggene som stier.

Den nordlige husrække har haft samme længde som den sydlige, men har været c. 1 meter bredere. Da den har ligget på bakkens højeste parti, var den betydeligt mere beskadiget af ploven. Det meste af vestenden samt nordsiden var helt forsvundet og stenlægningerne forlængst opløjet, men mange steder kunne man endnu se sporene af de enkelte sten som mørkere fyldpletter i den lyse, gule sandundergrund. Det sydvestligste hjørne kunne endvidere bestemmes nøjagtigt, idet der her lå en stor svær stenblok på sin oprindelige plads svarende til en lignende hjørnestein i den sydlige husrække (fig. 3). Kun en mindre del af den nordlige husrække var dækket af så tykke gulvlag, at ruminddelingen kunne spores både i fyldskifter og i pælehuller i undergrunden. På det midterste parti kunne her påvises 11 rum, der lå lige overfor rummene i den sydlige husrække og havde samme bredde som boligerne der. Der ser således ud til at have været lige mange boliger i de to husrækker. I den sydlige husrække er der i den først

Fig. 6. Fire boliger i den sydlige husrække tegner sig som fyldskifter.

opførte del 22 boliger, men hertil er der senere føjet endnu fire i østenden, vel fordi familiernes antal er blevet forøget. Unge par skulle have rum for sig selv. Byen har da bestået af 52 boliger og haft et anseligt indbyggertal, der har været fuldt så stort som i mange af vore dages sognebyer. Barkær giver et interessant billede af et kollektivt bysamfund, hvor alle familierne har haft samme boligforhold, og hvor man vel har været fælles om at løfte de opgaver, der var nødvendige for byens trivsel, såsom skovrydning og jordens opdyrkning. På selve holmen har der ikke været plads til agerdyrkning eller græsning til kreaturerne. Byen har optaget hele arealet, medens markerne har ligget inde på det faste land. Ved aftenstid har man drevet kreaturerne sammen på holmen, hvor de kunne være i sikkerhed og ly mellem husrækkerne, hvilket kan forklare den brede „hovedgade“.

Den nordlige husrække har måske haft to rækker tagbærende stolper, der med et par meters mellemrum har stået ned gennem boligerne to og to over for hinanden, som vi kender det fra jernalderens huse. Alle stolpehullerne i denne husrække er dog ikke blevet påvist, fordi ploven mange steder havde skåret dybt ned i undergrunden. Holmens højeste punkt ligger noget østligt og midt i denne husrække. På dette var der omkring to par tagbærende stolper gravet større gruber, medens de andre stolpehuller næppe har været meget større end selve stolpens omkreds. Fordelt i disse gruber fandtes et halvt hundrede ravperler, både lange og korte, rørformede perler, samt en konisk perle. I en af dem lå der desuden en kraveflaske, der har været nedlagt hel (fig. 7) og i en anden to små

Fig. 7. Offergrube omkring stolpehul med ralsten og kraveflaske.

kobberstykker, der utvivlsomt har været båret som smykker sammen med ravperlerne. Grubernes sider var dækket med ral. Disse sager, der må have haft en stor værdi — der er således kun fundet tre ravperler i alt i hele den øvrige by — er utvivlsomt nedlagt med særligt formål. Deres særlige placering i gruber omkring tagstolper på holmens højeste parti kunne tyde på, at de er et offer til høje magter ved byens indvielse, et synligt spor af et rejsegilde eller en grundstensnedlæggelse i stenalderen.

Også andre fund i husene kan måske med rette tydes som offerfund. I en grube i den nordlige husrække fandtes en lille dyngede forbrændte knogler af en ko, og i fyldgrænsen mellem to rum i samme husrække lå et flintsmykke tilhugget i øksefacon med nogle få slag.

Øksen er ikke særlig fremtrædende mellem redskaberne fra Barkær. I alt er her kun optaget en hel slebet tyndnakket økse samt større brudstykker af en halv snes økser af samme type. Desuden er der fundet brudstykker af en sleben og en tilhugget, tresidet, spidsnakket økse, en hovformet kærneøkse og enkelte skivespaltere. Det dominerende våben har dolkøksen været, et dolkformet flintblad skæftet som en økse. Af denne type er der fundet større stykker af en snes eksemplarer, samt to hele stykker, 22 og 26 cm lange og smukt tilhuggede (fig. 9). Det længste stykke har på undersiden en 9 cm lang og 1 cm bred kant, hvor skaftet har omsluttet det, og afsluttes bagtil i en 2 cm lang spids, der har raget bagud af skaftet. Enestående er en 33 cm lang dolkøkse, som er tilhugget af halvdelen af en løber til en skubbekværn, der er knækket på langs. Ved en enkelt tilhugning har man givet stykket den buede, let asymmetriske form, som er ka-

Fig. 8. Kraveflasker, den ene er fundet sammen med den lange dolkøkse (fig. 9), medens den anden er fra offergruben. C. $\frac{1}{2}$.

rakteristisk for dolkøksebladet (fig. 10). Det lå i gulvlaget i en af boligerne i den sydlige husrække sammen med et lille lerbæger, altså et fund svarende til købmand Jens Winthers på Troldebjerg og Blandebjerg på Langeland, hvor flere interessante offerfund består af lerkar og økse. I Barkær har man naturligvis ofret mandens fornemste våben, dolkøkse, men dog ikke en rigtig dolkøkse, kun en sten formet som en sådan, bukseknappen i kirkebøssen på stenaldervis.

Det meget lille antal rigtige brugsøkser fra Barkær i forhold til så mange andre stenalderpladser her i landet kunne tyde på, at byen kun har været beboet et meget kort åremål. Også andre stenredskaber, der er typiske for den første bondetid, forekommer i ringe tal. Almindelig er tværpilespiden, skive- og flækkeskraberen, samt en flækketype, hvis ene side har ganske fine tænder og måske er blevet brugt som kornsegl. Af andre stenarter er der kun fundet et enkelt brudstykke af en køllesten og en skafthuløkse. Fra skalpletterne stammer enkelte benprene af fåreknogler.

Foruden den allerede omtalte kraveflaske er der fundet skår af en snes andre, hvoraf to lå på bunden af gulvlaget i et af rummene i den sydlige husrække sammen med den længste dolkøkse. Af andre kartyper forekommer et lille tragt-bæger med horizontale snorelinier omkring halsen meget hyppigt, samt skår af øskenkrukker og øskenflasker, hvoraf mange er ornamenteret med furestik i helt dækkende mønstre. Lodret affuring af karsiden eller pålagte vertikale lister er endvidere meget almindelige. Skår af større forrådskar er helt uden ornamenter.

Hvor længe Barkær har været beboet, kan der selvsagt kun gisnes om, men

Fig. 9. Dolkøkser af flint. Den nederste har afsats til skaft på undersiden. C. $\frac{1}{2}$.

de fåtallige fund i forhold til dens størrelse tyder som omtalt på en meget kort levetid. Selvfølgelig har indbyggerne taget med sig, hvad de havde af anvendeligt flintværktøj og hele lerkar, men det, der under brugen er gået i stykker, må nødvendigvis ligge tilbage på pladsen, og det er ikke meget. Da stenalderfolkene anlagde deres by, har de næppe tænkt sig, at opholdet blev af kort varighed, måske ikke engang en halv snes år. Man anlagde byen, som man havde for skik og har så måttet forlade den på grund af omstændigheder, man ikke på forhånd var klar over. Utvivlsomt har de meget lette jorders ringe frugtbarhed og genen ved det flygende sand været de vigtigste årsager til hurtigt opbrud under fredelige former. Djurslands spredte jægerstammer har næppe kunnet true et så stort samfund alvorligt, og noget tegn på, at byen skulle være forladt i hast eller brændt af, er der ikke fundet.

Fra samme tidsafsnit som Barkær og måske anlagt af dens indbyggere er forskellige stengrave i den nærmeste omegn. En prægtig runddyse ligger en lille kilometer mod nord i Tåstrup plantage, der dækker et flyvesandsområde, som indtil for et hundrede år siden lå hen som et levende indsande. Tre andre stengrave, en runddyse og to langdysser, har været rejst ved Korup Søes sydbred nogle hundrede meter fra Barkær på det faste land. Af disse er nu kun den meget ødelagte langdyse, Kistehøj, tilbage. Dysserne er de dødes bolig, der utvivlsomt i formen afspejler de levendes. Langdyssen med flere kamre er jo en slags langhus, som vi nu kender det fra Barkær, medens runddyssen vel gengiver et rundhus, en type, der er udgravet på den noget yngre by Troldebjerg.

Efter at de første bønder har forladt Barkær, ser det ud til, at bakken har ligget øde hen et årtusinde. Så kommer der atter folk derud. Fra deres ophold på stedet stammer måske stenkisten, der gav anledning til undersøgelsen. Nogen

Fig. 10. Votivdolkøse hugget af en kværnsten. C. $\frac{1}{3}$.

sikker tidsbestemmelse af den kan ikke mere foretages, fordi de deri fundne sager er gået tabt; men den er sandsynligvis blevet nedgravet gennem husgulvet i stenalderens slutningsperiode. Fra denne tid er en række enkeltfundne redskaber på bakken som for eksempel pilespidser, en kornsegl og en hulægget tværøkse. Noget spor af boliger fra denne tid er ikke påvist.

Så går der på det nærmeste et par årtusinder, indtil folk i 3. århundrede e. Kr. igen søger ud på holmen. Fra denne tid er der både husrester og grave. I den østlige ende af hovedgaden har der ligget et af jernalderens karakteristiske langhuse, der dog næsten helt var udslettet af ploven. Her fandtes indenfor et begrænset område en stor del skår af jernalderpoter, samt husets indgangsbro-lægning mod syd. Gravene var anlagt i den sydlige husrækkes vestende. Her kom under afskovling af husgulvet fire stenlægninger til syne. De viste sig at dække mandslange grave fordybet i undergrunden. Stenene havde man pillet op af de nærmeste brolægninger, lidet anende, at de var lagt som fortøve af stenalderfolk for op mod tre tusinde år tidligere. I gravene fandtes et smukt udstyr af ornamenterede lerkar, sølv og bronzebøjlenåle, smukke rav- og glasperler, både ensfarvede og i broget glasmosaik, alle sager, som er typiske for den yngre romerske jernalderperiode. I den sandede jord var skeletterne ikke bevaret. Kun nogle få emailrester fra tænderne viste, at de døde, sandsynligvis tre kvinder og en mand, har hvilet med hovedet i vestenden af gravene.

Også denne bosættelse har utvivlsomt kun været kortvarig. Derefter vokser den lille sandbakke til med krat og lyng som et yndet tilflugtssted for ræve og grævlinger, indtil den for godt en snes år siden kom under plov. Siden da har arkæologerne huseret derude, ivrigt bistået af lodsejeren gårdejer Bertel Poulsen og hans sønner Rasmus og Henry, hvis interesse for bakkens „skjulte skatte“

Fig. 11. Jernaldergrav med lerkar i den sydlige husrække.

hele tiden var lige stor, og som tålmodigt har båret over med den forsinkelse i markarbejdet, de langvarige undersøgelser forårsagede. Men den lille sandbanke ved den grønne sø, der ligner så mange andre småbakker på Djursland, har også givet langt mere, end man kunne vente. Den 7—8000 år gamle jægerboplads fra ældre gudenåtid er den største i denne egn af landet. Jernaldergravene stammer fra et århundrede, hvorfra der kun kendes nogle snese mod tusinde fra de to foregående århundreder. Stenalderbyen viser et anlæg fra de første bønders landnamstid af dimensioner, vi ikke havde drømt om. Den er ikke alene Danmarks ældste, men tillige en af de ældste byer i Europa.

Fig. 1. Snedkermester Chr. Preisler's kobberstukne etikette i et rococo-skrivebord i svensk eje.

SIGNEREDE OG STEMPELEDE MØBLER

Af TOVE CLEMMENSEN

SKAL man studere møblernes historie, er det naturligvis af stor interesse at få at vide, hvilke håndværkere der har udført de enkelte stykker; men kun i sjældne tilfælde er man så heldig, som f. eks. på slotte og herregårde, at have arkiver med inventarlistes, gamle regninger o. lign., der kan fortælle os, af hvem og hvornår de forskellige møbler er forfærdiget. Tilmed er disse arkivalske oplysninger ofte så nødtørftige, at det kan være vanskeligt at identificere endnu bevarede stykker ved deres hjælp. Kun i de lande, hvor snedkerne gennem lavsforskrifter har været tvunget til at signere deres arbejder, har vi bevaret et betydeligt antal møbler forsynet med mesterens navn; dette gælder f. eks. Frankrig og Sverige for visse perioders vedkommende. Sådanne love har ikke eksisteret i Danmark; men i adskillige danske møbler har snedkerne alligevel anbragt deres navn. For få år siden kendte man kun et ganske lille antal af disse signerede møbler. Forfatteren af denne artikel søgte derfor gennem avisartikler, radioforedrag o. lign. at vække interesse for spørgsmålet og opfordrede folk til at gå på jagt efter signaturer i deres møbler. Ved antikvitethandlers og private ejeres venlige bistand i forbindelse med Nationalmuseets systematiske møbelundersøgelser på herregårdene og i byerne er der nu skabt et billedkartotek med et helt an-

Fig. 2. En af snedkermester Joachim Chr. Esmann's etiketter. Gadenummeret overstreget og rettet til 144; i denne form anvendt fra 1793 (eller 94) til 1797. H. 4 cm, Br. 8 cm.

Fig. 3. En anden af Esmann's etiketter anvendt inden for perioden 1797—1815. H. 6.2 cm, Br. 9 cm.

seligt antal eksempler på danske møbler med snedkersignaturer. Navnlig står Nationalmuseet i taknemmelighedsgæld til arkitekt Ebbe Berner, konservator Eskild Hansen, snedkermester Lars Møller og antikvitetshandler Chr. Waagepetersen, som i særlig mange tilfælde har gjort opmærksom på signerede møbler. Foruden egentlige signaturer fremkom der ved disse undersøgelser flere andre mærker, segl, stempler o. lign., der giver oplysninger om møblernes tilvirkningssted, ejere m. m. Nedenfor skal gives en kort oversigt over de hovedgrupper, hvori det indsamlede materiale kan opdeles.

Den interessanteste gruppe omfatter møbler med danske snedkersignaturer. Af den slags møbler er foreløbig fotograferet, målt og beskrevet henved 200, som spænder over tidsrummet fra rococo til slutningen af forrige århundrede. Der er tre former for signaturer: dels håndskrevne (fig. 4), dels fastklæbede trykte papirsetiketter (fig. 1—3) og endelig mærker indhugget med et metalstempel. Fælles for dem alle er, at de så vidt muligt er

anbragt på skjulte steder, f. eks. i bunden af en hemmelig skuffe eller bag en polstret sofaryg. Derfor kan der ofte ved en grundig eftersøgning findes en signatur, som ikke engang møblets ejer har haft kendskab til.

Mathias Ortmann's pompøse etikette er den ældste trykte signatur, vi kender (gengivet af Vilh. Slomann, i Kunstindustrimuseet i Oslo, årbok 1931—32, s. 66). Den er udført af kobberstikkeren Michael Keyl i årene mellem 1745 og 1749; da Ortmann døde 1757, kan tiden for hans signerede møbler således begrænses til højst 12 år, og da de enkelte etiketter er forsynet med et løbenummer, der er tilføjet med blæk, kan man desuden se, i hvilken rækkefølge møblerne er udgået fra hans værksted. Af Ortmann's små konsolkommoder kender man efterhånden så mange signerede eksemplarer, at man ud fra dem kan tilskrive ham adskillige stykker, som er uden etikette; men af andre møbeltyper er der kun bevaret ganske få med hans signatur.

En af Ortmann's samtidige, hofsnedker Chr. Preisler, har også anvendt en smukt trykt etikette (fig. 1), som først for ganske nylig er blevet kendt; hidtil har man kun haft kendskab til hans håndskrevne signatur på en kommode, som står på Rosenborg. Teksten, der er trykt både på tysk og dansk, lyder: „Hos Sr. Christian Preisler boende udi Magstræde bliver for Civil Preis allehånde Cabinet og Snedker Arbeide forfærdiget i Kjøbenhavn.“ Den her gengivne etikette

findes på et skrivebord i svensk eje (fil. dr. Marschall Lagerquist har elskværdigst gjort mig opmærksom derpå og sendt mig fotografi af etiketten); desuden har man her i landet to møbler med Preislers trykte signatur, og det er jo muligt, at der efterhånden kan opspores flere, så at man kan danne sig et billede af hans produktion; allerede nu kan det konstateres, at hans stil og teknik adskiller sig meget fra Ortmann's.

Fra Louis XVI tiden kendes efterhånden et ret stort antal signerede møbler; i denne periode, hvor snedkerne i særlig grad satte en ære i at levere arbejde af fineste kvalitet, er skikken at signere møblerne naturligt nok blevet mere udbredt. For flere af snedkernes vedkommende gælder det, at de har anvendt to eller tre forskellige etiketter. Det er f. eks. tilfældet både med Jens Brøtterup og Joachim Chr. Esmann. Den sidstnævnte boede fra 1782 (da han fik borgerskab i København) indtil 1793 eller 1794 i Vognmagergade 138. I denne periode har han ladet etiketten fig. 2 trykke. I nogle få år indtil 1797 beboede han ejendommen nr. 144 i samme gade, og da han åbenbart har haft en del etiketter tilbage, har han ikke anskaffet nye, men blot overstreget 138 og med blæk tilføjet det nye nummer, således som det ses på fig. 2; den afbildede etikette sidder i et chatol, som nu tilhører Kunstindustrimuseet, og ved dens hjælp får man altså ikke blot snedkerens navn oplyst, men også en datering af møblet med 5 års nøjagtighed. Fra 1797 til sin død 1815 havde Esmann værksted i Vingårdsstræde 138; i dette tidsrum benyttede han etiketten fig. 3; som man ser gør stilforandringen fra Louis XVI til empire sig også tydeligt gældende i en ting som etiketternes typografi.

I det indsamlede materiale er en del møbelsnedkere fra danske provinsbyer repræsenteret; deres signaturer er som oftest skrevne direkte på træet, men trykte etiketter findes også. Som eksempel kan nævnes møbel- og spejlmageren Lorenz Nielsen i Åbenrå, der har anvendt i alt fald tre forskellige etiketter. Hans stil, der navnlig kendes fra spejle, er meget særpræget, en blanding af Louis XVI og empire med stærkt plastiske, forgyldte udskæringer anbragt sammen med lyse, finerede ornamenter på mørk bund.

Foruden de egentlige snedkersignaturer findes der et ret stort antal etiketter med navne på forhandleren eller på den butik — Meubelmagazin, som man den gang sagde — hvorfra tingene er solgt. Det fornemste af disse udsalgssteder var Det Kongelige Meubelmagazin, der oprettedes i København 1777 på initiativ af arkitekten G. E. Rosenberg, og som financieredes af staten. Dette magasin var ikke blot forhandler, men vejledede samtidig snedkerne med møbeltegninger, modeller og lignende, skaffede dem velegnet træ og støttede dem økonomisk med lån eller forskud. Indtil 1784 havde magasinet lokaler i Vigantstræde nr. 318 (hvor nu ejen-

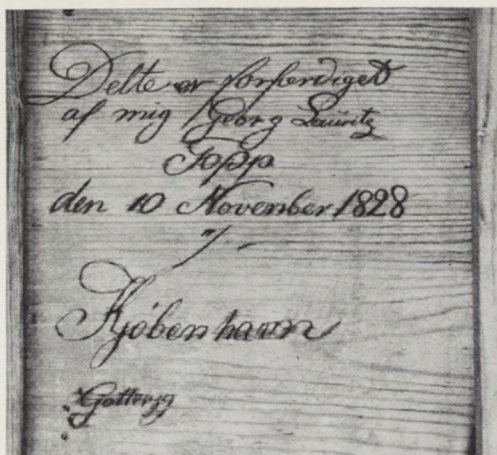

Fig. 4. Håndskreven signatur fra 1828 i en sekretær. Privateje.

Fig. 5. Brudstykke af Det Kongelige Meubelmagazin's segl i et Louis XVI anretterbord i Kunsthindustriemuseet. Størrelse 1/1.

dommene Ny Vestergade 13—17 ligger), derfra flyttede det til Anchers gård på hjørnet af Kongens Nytorv og Vingårdsstræde, hvor det havde til huse, indtil det ophævedes ved kgl. resolution i 1815. Kun møbler, der i håndværksmæssig henseende var af fineste kvalitet, og som i stil var efter de nyeste forskrifter, måtte forhandles her; de blev forsynet med et rødt laksegl med magasinets navn omgivet af en bladkrans (fig. 5); den fuldstændige tekst lyder: Det Kongelige Meuble-Magazin's Segl. Til trods for at der i de 38 år, Det Kongelige Meubelmagazin eksisterede, var en meget stor omsætning i dets butik, kendes der i øjeblikket kun tre møbler, hvor det røde laksegl er bevaret, og et fjerde,

hvor man kan konstatere med ret stor sikkerhed, at det har siddet der. Men dette materiale er naturligvis langt fra tilstrækkeligt til, at man kan danne sig et billede af den stil, som Det Kongelige Meubelmagazin har doceret gennem modeller og tegninger udført af så betydelige mænd som Georg Roentgen og Joseph Lillie. Selv om laksegl er særlig udsatte for at blive fjernet eller falde af i tidens løb, skulle man tro, der endnu var bevaret en del af dem, så forhåbentlig viser der sig flere efterhånden.

Det Kongelige Meubelmagazin gav stødet til oprettelsen af en hel række private møbelmagasiner, både i København og i provinsen. De opstod ved, at en del snedkermestre sluttede sig sammen og indrettede en fælles butik, der fik navnet „De ti forenede Snedkermestres Meubelmagazin“ eller „Snedkeres Meubel-Etablissement for moderne og solide Arbeider“ og lignende. Som reklame anvendte de ofte i deres møbler trykte etiketter med firmanavnet. Af disse kendes som nævnt et ret stort antal, flest fra „Det forenede Kunstflids Meubelmagazin i København“, der eksisterede fra 1818 til 1849, og hvis arbejder udmærker sig ved en særlig fin kvalitet. Stilen er stærkt påvirket af G. F. Hetsch og bevarer helt op i slutningen af 1840'erne sit klassicistiske præg. Dette firma har haft mange

kunder blandt godsejerne; der er f. eks. bevaret møbler med dets etikette på Gaunø, Gammel Køgegård og Schackenborg; sidstnævnte sted drejer det sig om et helt møblement, hvor de specificerede regninger, dateret 1840—41 og stilet til grev Otto Didrik Schack, ligeledes eksisterer.

Fra 1837 og et stykke ind i 40'erne gennemførte det københavnske snedkerlav en stempling, senere en etikettering af lavsmestrenes møbler, for derved at komme „Fuskerne“ (d. v. s. håndværkere, der ikke var medlemmer af lavet) til livs. Disse stempler og etiketter kendes nu i en del eksemplarer; selv om man ikke gennem dem får oplysning om, hvilken snedker der har udført det pågældende møbel, får man dog at vide, at det er tilvirket i København, og når det drejer sig om etiketterne, har man tillige en datering. På disse er der foruden måned og årstal med

Fig. 6. Dronning Juliane Marias ejerstempel indbrændt i sargen på en stol. Privateje. Størrelse 1/1.

Fig. 7. En af to ens forgyldte Ludvig XVI stole, der har tilhørt dronning Juliane Marie; forsynet med samme brandstempel som det, der ses på fig. 6. Betrækket er ikke det oprindelige. Stolene er en gave fra Ny Carlsbergfondet til Nationalmuseet.

blæk skrevet et navn; dette er imidlertid ikke snedkerens, men oldermandens. Også fra Altona kender man brugen af lavsstempler. I denne by har man desuden anvendt en anden form for mærkning af møbler, der godtgør, at de er fremstillet af de stedlige håndværkere, nemlig røde laksegl med kongemonogram og teksten: „Altonaer Fabrick Waaren Stempel“. Som jeg andetsteds har påvist (Møbler på Clausholm, Langesø og Holstenshuus, Kbh. 1946) er disse laksegl anbragt på møblerne for at betegne, at de toldfrit kan indføres fra Altona til den øvrige del af det danske monarki; denne toldfrihed kunne kun opnås for varer, der var tilvirket i selve Altona. Stemplerne var i brug fra 1777 til 1853; forfatteren kender i øjeblikket 12 variationer af dem.

En stor gruppe inden for det indsamlede materiale er den, der omfatter møbler med stempler, indskrifter og lignende, som giver oplysning om ejerne. Undertiden kan man finde lange håndskrevne meddelelser om møblets tidligere besiddere, eller snedkeren kan samtidig med sit navn have skrevet, til hvem han har udført det pågældende arbejde. Det mest almindelige er imidlertid ejerens initialer indbrændt i træet ved hjælp af et glødende metalstempel (fig. 6). Ved adskillige af disse

brandstempler, der blot består af to eller tre bogstaver, kan der dog også være tale om en snedkersignatur (således som vi bl. a. kender det fra Sverige). På fast grund er vi kun ved de kronede monogrammer. På herregården Holstenshuus findes f. eks. en stol med et brandstempel med bogstaverne A H og en baronkrone over samt årstallet 1780, der viser, at den har tilhørt Baron Adam Holsten til Holstenshuus og Langesø. Årstallet giver ikke oplysning om, hvornår stolen er fremstillet, men betegner tidspunktet for en inventarregistrering på gården. Denne form for ejerstempler har samtlige danske konger fra Christian V til Frederik VIII anvendt. De enkelte konger har ofte brugt flere forskellige stempler, et medens de var kronprins og et eller to i den periode, de var konge. Desuden kendes adskillige møbler med danske dronningers indbrændte initialer (fig. 6), foruden en del med stempler, der har kongekrone og bogstaver som K E (kongelig ejendom), S E (statsejendom) og adskillige andre, som ikke alle kan tydes endnu.

Af de henved 400 signerede og stemplede møbler, der indtil nu er registreret, er Nationalmuseet kun ejer af 23. To af disse, som museet for nylig har modtaget som gave fra Ny Carlsbergfondet sammen med adskillige andre danske møbler af udsøgt kvalitet, er et par forgyldte Louis XVI stole (fig. 7) forsynet med dronning Juliane Maries ejerstempel. De er franske af type, men med engelsk islæt; selv om den polstrede, rektangulære ryg kun meget sjældent forekommer på danske Louis XVI stole — médaillonformen, der også er af fransk oprindelse, har så afgjort været den mest yndede — er stolene utvivlsomt dansk arbejde; men hvem der har givet tegning til dem og hvilken snedker, der har udført dem, har ikke kunnet konstateres. De er meget nær i slægt med et sæt stole, der nu opbevares dels på Frederiksborg Slot, dels i Kunstindustrimuseet; den ene af disse har ligesom den her gengivne dronning Juliane Maries brandstempel, og i to andre er der inventaretiketter, der oplyser, at de på et vist tidspunkt har stået på Eremitageslottet. Disse stole er betydelig enklere i udsmykningen end fig. 7, de har f. eks. ingen udskåren bladdekoration på kopstykket og sargen, men kun rifling og perlestaft; men de må, som det fremgår af andre nøje overensstemmende detaljer, være udført på samme værksted som Nationalmuseets ny erhvervede stole. Der er bevaret en del andre møbler med dronning Juliane Maries stempel, både franske, tyske og danske; men det vil føre for vidt at beskrive dem nærmere her.

Selv om det antal stemplede og signerede møbler, vi nu kender, er relativt ringe, har det allerede haft betydning for dansk møbelhistorie. Et virkelig fyldigt billede kan dette kildemateriale dog først give, når eksemplernes antal er vokset betydeligt. Nationalmuseet håber derfor, at alle interesserede stadig vil hjælpe til med indsamlingen af disse etiketter og segl — eller blot stumper og rester af dem. Enkeltvis er de måske uanselige, men tilsammen kan de fortælle os meget om danske snedkere og deres arbejder.

Fig. 1—2. Dæmoner ved træformede kultsymboler. Assyriske alabastrelieffer i Antiksamlingen. 1: 20.

HVORDAN DE ASSYRISKE RELIEFFER KOM TIL ANTIKSAMLINGEN

Af P.J. Riis

I Nationalmuseets sale med oldsager fra det nære Østen er der få ting, der så let fanger øjet som de tre alabastrelieffer fra assyrerkongen Assur-nasir-pal II's palads i Kelakh (fig. 1—3). De har flere gange været omtalt og afbildet i litteraturen*); men ingen har søgt at påvise deres plads i bygningen eller gjort nøjere rede for omstændighederne ved erhvervelsen. De er heller ikke medtaget i C.J. Gadd's store værk "The Stones of Assyria" (1936), der ganske vist ikke tilsigter fuldstændighed i opregningen af assyriske skulpturer, men dog anfører alle sådanne i en lang række museer og optrævler deres historie. En sammenligning med andre skulpturer fra Kelakh og en benyttelse af de håndskrevne kilder i Nationalmuseet og Rigsarkivet vil imidlertid kunne kaste noget mere lys over vore relieffer.

Assur-nasir-pal II, der regerede fra 883 til 859 f.C., var den grusomste af alle assyriske herskere og en af de frygteligste despoter verdenshistorien kan opvise. Kelakh er det nuværende Tell Nimrūd, en ruinhøj ved Tigris, ca. 40 km syd for Mossul, og dér foretoges i årene 1845—47 og 1849—51 omfattende udgravninger under ledelse af englænderen Austen Henry Layard. Af de genfundne bygninger var det såkaldte „nordvestpalads“ rigt smykket med billedhuggerarbejder, og ind-

*) Den udførligste beskrivelse på dansk findes i Antiksamlingens vejledning fra 1918, s. 65. Indskriften er oversat af professor O. E. Ravn, Babyloniske og assyriske Kongers historiske Indskrifter, s. 81 ff.

skrifter, der var indhugget på disse, røbede, at paladset opførtes af Assur-nasirpal II. Et imponerende udvalg af skulpturer blev hjemsendt og pryder nu British Museum i London; men resten måtte Layard efterlade på stedet.

At fig. 1—3 stammer fra „nordvestpaladset“, fremgår af indskrifterne; men medens den storartede plade med den skæggede dæmon (fig. 3) nu næppe lader sig henføre til noget bestemt rum, da denne relieftype er anvendt forskellige steder i bygningen, er det stadig muligt at udtale sig om de to andre stykkers oprindelige anbringelse. De må være fra samme rum som et ganske lignende relief i British Museum (fig. 4). Selv om alle tre måler 1.42—1.43 m i højden og har 13 linier indskrift foroven, ligesom udførelsen af detaillerne er næsten identisk, har dog ingen af pladerne stødt direkte op til hinanden; det forbyder indskrifterne. Londonerexemplaret er ikke hjembragt af Layard, men erhvervedes først i 1907 fra en engelsk privatmand. Rummet, hvortil denne plade — og dermed de to af vore — hørte, er sikkert med rette blevet identificeret med det, som Layard betegnede med et stort „i“. Alene her var fugledæmonerne ikke i kolossalt format, og et vandret indskriftbånd adskilte den nedre frise med figurer som de nævnte fra den øvre, der dannedes af menneskelignende dæmoner knælende ved det hellige træ. Reliefferne har ikke deres oprindelige omfang; de er skåret ud af store plader, der indbefattede et parti af begge friser.

Ifølge Antiksamlingens inventarprotokol er fig. 1—3 modtaget i finansåret 1855—56. De afhændedes af en præst i Sheffield, Mr. Stirling, imod en omtrentlig godtgørelse af transportomkostningerne (£ 50), og de var ikke det eneste, museet købte af denne mand. Samme år erhvervedes fra ham en lille kasse med signetringe, signetsten og en persisk koran, hvorom protokollen siger: „Hele dette Indkjøb stammer oprindeligt fra det engelsk-ostindiske Compagnis Agent i Bagdad, Capitain Jones, der har opholdt sig længe i denne Stad, samlet disse Gienstande og sendt dem til England“. For kassens indhold betaltes £ 100.

Selv om £ 150 for både reliefferne, signeterne og koranen må anses for at være billigt, kunne summen dog ikke udredes på normal vis. Man måtte anmode om en extrabevilling på 800 rdl., og i sin ansøgning af 25. oktober 1855 til Overdirecteuren for de kgl. Kunstsamlinger har C.J. Thomsen indflettet nogle bemærkninger om, hvorledes reliefferne var kommet til England: „En Englænder i Bagdad havde modtaget flere Tjenester og Oplysninger af en lærd Mand i England, og sendte ham disse 3 Basreliefs som et Taknemmelighedsbeviis; men han havde ikke beregnet, at den lærde, der ikke boede i London og ikke var nogen rig Mand, blev selv forskrækket ved samtidig med Foræringen at modtage en Regning paa Transport fra det Indre til Kysten, derfra til Maltha, og endelig derfra til London, hvor de nu henstode hos hin Kjøbmand for enten at sendes ham, eller — hvad han syntes bedst tjent med — at sælges“.

Efter alt at dømme er da englænderen i Baghdåd den samme som kaptajn Felix Jones, en i arkæologiens annaler ikke ukendt person. Han førte en tid lang dampskibet Nitocris på Tigris og reddede en af Layard's skulptursendinger fra forlis. Layard omtaler ham i sin bog „Niniveh and Babylon“ (1853) som en fortræffelig geograf og landmåler, en mand, hvis takt og energi som rejsende og offentlig embedsmand han ikke kunne berømme højt nok. Jones besøgte i april

Fig. 3. Dæmon ved træformet kultsymbol. Assyrisk alabastrelief i Antiksamlingen. 1 : 10.

1853 Tell Nimrûd på en større opmålingsrejse, hvis resultater han har fremlagt i "Journal of the Royal Asiatic Society" 1855.

De skulpturer, som Layard ikke havde kunnet transportere til England, var i sin tid blevet tildækket med jord, for at de ikke skulle lide overlast; men i 1852 fik Layard's efterfølger som leder af de engelske udgravninger en forespørgsel fra en amerikansk missionær, om det var muligt at få nogle af de mange dubletter,

der stadig var tilbage i Tell Nimrûd. Man havde intet at indvende herimod, så at en sending kunne afgå til Amerika. Endvidere gav englænderne ved samme tid deres franske kolleger ret til at udvælge, hvad de ønskede. Anmodninger i lighed med den amerikanske var også indløbet eller ventedes fra svensk, preussisk og østrigsk side. Året efter sendtes 6 smukke plader til Frankrig og "The Crystal Palace Company" i London opnåede tilladelse til for egen regning at hjembringe en serie dubletter, der iøvrigt senere solgtes til Berlin.

Da Jones i 1853 kom til Tell Nimrûd, var altså den ukontrollerede fjernelse af skulpturer indledet, og man må formode, at han med sine forbindelser let har kunnet få "carte blanche". Set fra et moderne udgraverstandpunkt er fremgangsmåden ganske forkastelig; men selvfølgelig var det lykkeligt, at også andre museer end det britiske fik mulighed for at skaffe sig eksempler på den storslåede assyriske kunst. Vi har her i Danmark al grund til at være taknemmelige for vores andel; men vi kunne have fået mere. I sin ovennævnte ansøgning fortæller Thomsen, at et engelsk handelshus vinteren forud havde tilbudt 7 fremragende relieffer fra selve Niniveh for den sum £ 500, men at amerikanerne kom os i forkøbet.

Fig. 4. Dæmon ved træformet kultsymbol. Assyrisk alabastrelief i British Museum. 1 : 20.

Fig. 1. Høje ved Rammedige.

NATIONALMUSEETS BEBYGGELSESHISTORISKE UNDERSØGELSER

AF THERKEL MATHIASSEN

STUDIER over oldtidens bebyggelsehistorie i Danmark har været drevet ihærdigt gennem mange år, på vidt forskelligt grundlag. Det var stednavneforskerne, der begyndte, idet man ved at undersøge, hvor de ældste stednavne fandtes, samtidig mente at finde en løsning af problemet om, hvilke dele af landet der først var blevet bebygget. Denne vej synes farbar, men frembyder visse vanskeligheder: for det første er stednavneforskerne ingenlunde enige om de forskellige stednavnegrupperes aldersfølge; og dernæst er der ingen garanti for, at selv de ældste stednavne går tilbage til den ældste bebyggelse. Skal man til bunds i spørgsmålet, kommer man ikke udenom arkæologien, og her var Sophus Müller, som på så mange felter, den store banebryder. I sit i 1904 udkomne arbejde „Vej og Bygd i Sten- og Bronzealderen“ benytter han oldtidsmindesmærkerne, højene, som grundlag for et studium af oldtidsbebyggelsen i et område af Jylland, der fra Viborgegnen strækker sig ud til Vesterhavet; her studerer han højenes fordeling i landskabet og deres forhold til jordbund og terræn og drager deraf visse slutninger angående bebyggelsens art og fordeling i en periode, der strækker sig over

yngre stenalder og bronzealder. En lignende metode anvendte Vilhelm la Cour i arbejdet „Sjællands ældste Bygder“ i 1927.

Disse arbejder led imidlertid af den fejl, at man manglede selve stederne, hvor folk boede; man kendte nok enkelte bopladser, men de var for få og tilfældige til, at man kunne drage videre slutninger af dem. Men i de senere årtier er det gået stærkt fremad med bopladsforskningen her i landet. De jyske jernalderbopladser er i stort tal fundet og udgravet af Gudmund Hatt, der også har påvist de agerfelter, der har været dyrket i jernalderen. Og at man kunne gå ud og finde mængder af stenalderbopladser, blot man ledte efter dem, viste Gudenå-undersøgelsen 1935—36, da man fandt 3—400 bopladser fra den gamle jæger- og fiskerkultur, der er kaldt Gudenå-kulturen. Senere kom så Åmose-undersøgelserne, og man indså, at noget lignende kunne lade sig gøre på Sjælland.

Dette gjorde, at jeg fik lyst til at foretage en bebyggelseshistorisk undersøgelse af et større område, hvor man ikke alene benyttede de faste oldtidsmindesmærker, men også søgte at finde så mange bopladser som muligt og endelig også benyttede alle enkeltfund af oldsager, der kunne opspores, således at man fik et langt større og sikrere grundlag for en bebyggelseshistorie, end man havde haft ved de tidligere undersøgelser. Hvad der ville kunne komme ud af en sådan undersøgelse, var ikke godt at vide på forhånd; det hele skulle være et eksperiment, et forsøg på at belyse oldtidsproblemerne fra en anden synsvinkel end den sædvanlige, ved hjælp af kartografi og statistik. Men at det var en undersøgelse, der ville kræve meget arbejde og mange penge, behøvede man ikke at være i tvivl om.

Så gik vi da i gang med arbejdet i årene 1942—45, de mørke besættelsesår, da store dele af samlingerne var nedpakket og studier i museet således vanskeliggjort. Som undersøgelsesobjekt valgtes den nordlige del af Ringkøbing amt, fra Limfjorden til lidt syd for Storåen, fra Vesterhavet til sørækken Flyndersø—Stubbergård sø, et område, der fra nord til syd strækker sig over 32 km, fra vest til øst 49 km; det samlede areal er ca. 1260 km².

Hvorfor valgtes nu dette område? Der var flere grunde, der talte derfor: det er en egn med store forskelligheder i jordbund og terræn: bølget morænelandskab i egnene syd for Limfjorden; syd herfor dels forskellige strøg med bakke- og morænesandsterræn, dels store, flade hedesletter — smeltevandssletter — langs Storåen og i Kron- og Klosterhede mod vest. Dernæst var der fra denne egn et stort og udmærket arkæologisk materiale at bygge videre på: Sophus Müllers undersøgelse i „Vej og Bygd“ omfattede en stor del af arealet. Der kendtes mange oldsager derfra, både i Nationalmuseet — hovedsagelig fra dets egne udgravninger — og i de lokale museer i Holstebro, Lemvig og Struer. Og endelig var der af planteavlskonsulent P.O. Overgaard og hustru, fru Helene Overgaard, Holstebro, gjort et stort forarbejde, idet de havde fundet og indsamlet oldsager på et stort antal stenalderbopladser, hovedsagelig i Holstebroegnen. Geologer hjalp os med at fremskaffe den naturhistoriske baggrund for undersøgelsen, idet Danmarks geologiske undersøgelse under ledelse af statsgeolog, dr. Sigurd Hansen, lod iværksætte en geologisk kortlægning af egnen, medens adjunkt, cand. mag. H. Jonassen foretog pollenanalytiske undersøgelser af nogle moser for at vi kunne blive klare over vegetationens udvikling.

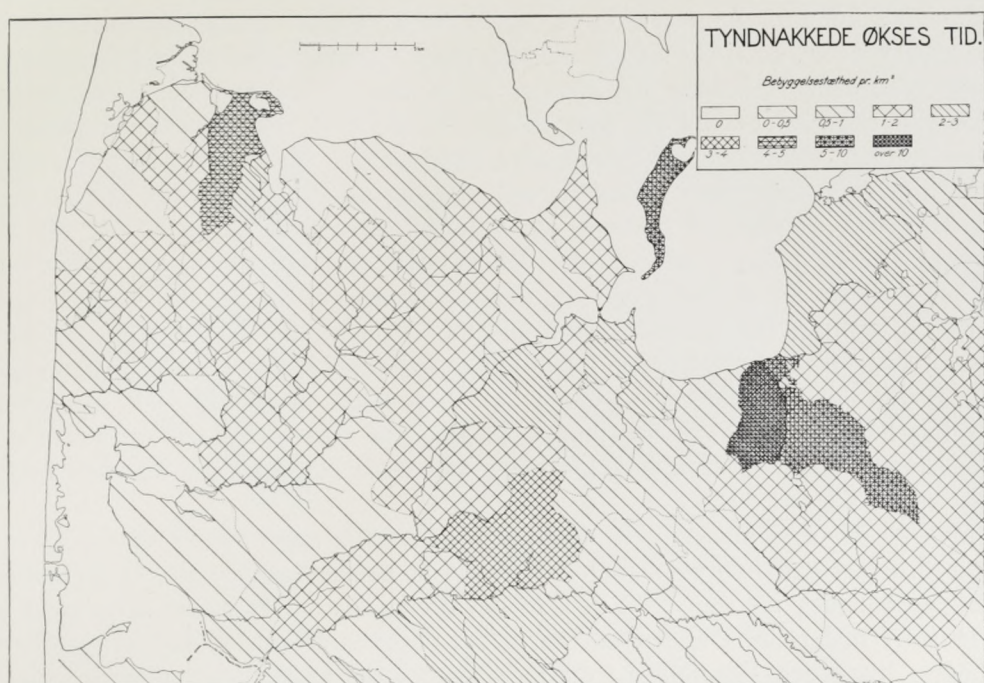

Fig. 2. Den nordlige del af Ringkøbing amt. Fundtæthed pr. sogn. 1 : 400 000.

Til det arkæologiske markarbejde meldte sig, foruden museets faste medarbejdere, museumsinspektør, dr. P.V. Glob og cand. mag. C. L. Vebæk, en række arkæologistuderende, ni ialt; blandt dem må jeg særlig fremhæve Harald Andersen, der deltog i undersøgelsen fra først til sidst. Arbejdet foregik på den måde, at hver deltager fik nogle sogne, som de skulle gennemgå meget udførligt; alle landejendomme skulle besøges for at få opnoteret, hvad der lå af oldsager rundt om på gårdene, og få dem indtegnet på kortet, og endvidere skulle terrænet gennemvandles med henblik på bopladser og andre bebyggelsesspor; gennemgangen af et middelstort sogn tog i reglen et par uger.

Det samlede stof, der derved indvandedes, omfatter ca. 6500 arkæologiske punkter, der kunne afsættes på kortene; af disse er ca. 2000 høje og grave, ca. 1200 er bopladser, 65 er samlede offer- og forrådsfund og ca. 3200 enkeltfund af oldsager; det samlede oldsagsmateriale omfatter ca. 20000 genstande.

Efter markarbejdets afslutning kom bearbejdelsen af det indsamlede materiale. Det første og vigtigste var udarbejdelsen af et antal store fundkort over oldtidens forskellige perioder; på store kort, der viser jordbundsforholdene med forskellige farver og terrænforholdene med højdekurver, blev alle fundene afsat, med særlige signaturer for høje, bopladser, offerfund og enkeltfund af de forskellige slags oldsager. Disse kort er grundlaget for det videre studium.

Før man giver sig til at drage videregående slutninger, er det imidlertid nødvendigt at gøre opmærksom på de fejkilder, materialet indeholder. Disse er af forskellig art: Selve terrænet frembyder langtfra alle steder lige gode betingelser for at finde oldsager; hvor der er skov, hede, klit og tæt bebyggelse, vil man i

reglen ikke kunne finde noget, og på dyrket mark veksler fundbetingelserne stærkt med afgrødens art. Selv om man fortrinsvis lægger undersøgelserne forår og efterår, er der mange marker, hvor det ikke er let at finde noget, hvis der f.eks. er tæt græs, vintersæd eller roer på dem; bedst er det, hvis markerne er pløjede og nogen tid har været udsat for regn eller endnu bedre for sandflugt. Det er altså noget tilfældigt, hvør man finder bopladserne, og selvfølgelig er der mange flere end dem, der er afsat på kortene. Dernæst kan man ikke gå ud fra, at alle bejserne er lige dygtige, selv om dertil fortrinsvis er valgt erfarne folk; ikke alle har lige godt øje for at finde noget, og der kan også være forskel på de forskelliges energi og kræfter. Det er heller ikke alle lodsejere, der har lige stor interesse for oldsager; der er her alle grader, fra folk, der har skabt sig smukke små samlinger, til folk, der slet intet har, hvad enten det nu skyldes, at de slet intet har fundet eller har bortkastet det, de har fundet. Endelig må man huske på, at næsten alle bopladsfundene er overfladefund, hvor der kan være blandet sager sammen fra de forskellige tider.

Men er da et så mangelfuldt materiale overhovedet noget værd? Det er i hvert fald bedre end det, hvorpå man hidtil har lavet bebyggelseshistorie, og de mange fejkilder udlignes i nogen grad ved, at det drejer sig om et meget stort areal og et så stort materiale. Derigennem gøres det nogenlunde sandsynligt, at materialet afspejler, hvad der kan findes i de forskellige egne af det store område; om et sogn er rigt eller fattigt, vil altid vise sig gennem de stikprøver, der er taget. Men under bearbejdelsen må man naturligvis hele tiden holde sig disse fejkilder for øje.

For at komme videre og lettere få overblik over forholdene, blev der udarbejdet et antal kort, der skulle vise bebyggelsestætheden i de forskellige perioder i områdets forskellige egne. For hver periode udarbejdedes der kort over fundtætheden pr. km², dels for hvert enkelt sogn, dels for hver kvadratkilometer; tætheden angives ved forskellig skravering, mørkere jo tættere fundene lå. Fig. 2 viser et sådant sogne-tæthedskort, for den tyndnakkede økses tid, der omfatter den yngre stenalders første afsnit, dyssetid og ældre jættestuetid; da der praktisk talt intet er fundet i skov, hede, klit o.l., er sådanne arealer trukket fra ved de beregninger, der ligger til grund for tætheden. Da bopladser og grave bebyggelsesmæssigt betyder mere end enkeltfund, er de regnet lige med 5 enkeltfund, hvortil kommer det antal oldsager, der måtte stamme fra dem; en boplads, hvorpå der er fundet 6 redskaber, tæller således $6 + 5 = 11$.

Sognekortene lider af den mangel, at sognene er temmelig store enheder, der ofte indeholder vidt forskelligt terræn og jordbund. Derfor er der ved siden af sognekortene udarbejdet kort, der viser fundtætheden i hver kvadratkilometer. Fig. 3 gengiver et sådant kort for ældre jernalder. Disse kort viser et mere broget, men sandere billede af bebyggelsens fordeling; men de har den mangel, at man ikke ved dem kan udnytte det ret store oldsagsmateriale, der kun vides at være fra et bestemt sogn eller by.

Endelig er der i flere perioder gjort forsøg på at optegne byggerne, undertiden tillige med de tilhørende færdselsveje. De områder, hvor der findes bopladser med

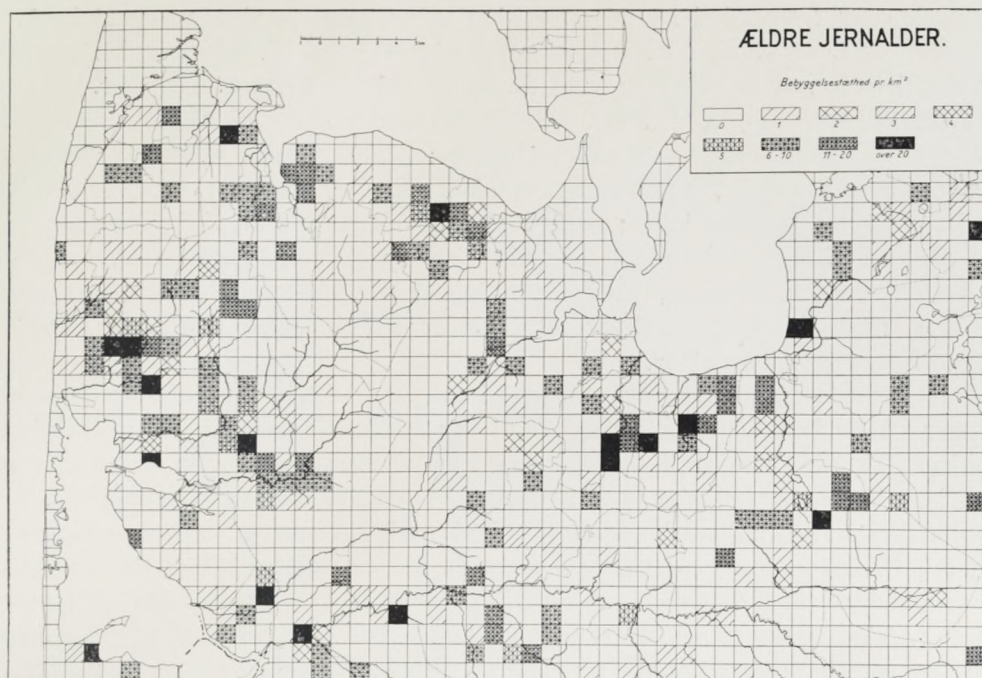

Fig. 3. Den nordlige del af Ringkøbing amt. Fundtæthed pr. kvadratkilometer. 1 : 400 000.

dertil knyttede nogenlunde tætliggende grave og enkeltfund, er regnet som bygder og skraverede, som det ses på fig. 4, der viser bygderne i perioden: stenalderens enkeltgravskultur-bronzealder; færdselsvejene, kendetegnet ved højrækker, er indtegnet, ligeledes de formodede havnepladser.

De resultater, denne undersøgelse har givet, er fornylig publiceret i bogen „Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse“, der er udkommet i Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-Historisk Række nr. 2. En redegørelse for alle disse resultater og de problemer, der derved er rejst, kan naturligvis ikke gives her, dertil er stoffet for stort. Kun enkelte ting skal trækkes frem.

Den ældre stenalders jæger- og fiskerfolk er rigt repræsenteret; langs åløbene, navnlig Storåen, har vi Gudenå-kultur, langs Limfjorden flere steder Ertebølle-kultur. Bebyggelsen er udpræget lineær, knyttet til åløb og kyster, som man kan vente det hos en jæger- og fiskerbefolkning; ind over fladerne breder bebyggelsen sig ikke, selv om man på jagtture har strejft rundt overalt.

I den næste periode, yngre stenalders første afsnit, der her er kaldt den tyndnakkede økses tid, står vi overfor den første overraskelse: Der er ikke i hele området en eneste dysse og kun en eneste, nu sløjfet jættestue; men alligevel finder vi en ret udstrakt bebyggelse: 80 bopladser, 13 jordgrave, 8 offerfund og 400 enkeltfund; ikke mindre end 563 tyndnakkede økser kendes fra området. Vi må her have at gøre med en fase af dyssetidskulturen, der ikke har benyttet dysser og jættestuer, men jordgrave. Nu breder bebyggelsen sig ud over fladerne. Man får uvilkårligt det indtryk, at denne vor ældste bondebefolkning er kommet

ad søvejen, er trængt ind i landet fra Limfjorden gennem vigene ved Hellegårds Å, Kilen og Lemvig, og de har fortrinsvis slået sig ned på bakkesandet, som de har haft lettest ved at behandle med deres primitive agerbrugsredskaber.

I den næste periode, den tyknakkede økses tid, der omfatter den senere og største del af jættestuetiden, forandres billedet: jættestuefolket trænges sammen på forholdsvis små arealer, og enkeltgravsfolket optræder som en mægtig invasion, der kommer fra Jyllands indre; også de holder fortrinsvis til på bakkesandet. En stor øst-vest gående færdselsvej, der viser sig tydeligt ved højrækker, forbinder nu kysten syd for Bovbjerg, hvor der antagelig har været en havn ved Dybåens munding, med Viborgeggen, hvor den træder i forbindelse med den nord-syd gående hovedvej, „hærvejen“.

I bronzealderen har vi et lignende billede. De talrige høje ordner sig dels i grupper på højdedragene, dels i rækker langs færdselslinierne; i begge tilfælde er formålet sikkert, at højene skulle ses. Et særligt problem frembyder bronzealderens bopladser. Vi kender indenfor hele området ikke een sikker bronzealderboplads. Men når der findes 1200 høje, må der nødvendigvis også være mange bopladser fra denne periode; hvor er de da? Antagelig mellem de mange små bopladser, der kun viser sig som pletter med flintaffald og enkelte grove skrabere, flækkeknive og lignende simple redskaber. At bronzealderfolket i udstrakt grad benyttede flint, ved vi af de få undersøgte bopladser, vi har fra denne periode; bronzen efterlod de jo ikke på bopladsen, den kunne smeltes om, og keramikken kunne kun holde sig, hvor der er tykke kulturlag, som ploven ikke kunne nå. Og det synes, som om bronzealderfolket, ligesom enkeltgravsfolket, i vort område har ført en ret nomadiserende tilværelse, flyttet om fra sted til sted, så der ikke på bopladserne har kunnet op-hobe sig tykkere kulturlag; dette tyder på, at det nærmest har været et hyrdefolk, der drog omkring med deres kvæghjorde. Bopladserne i denne periode ligger ikke altid, ja i reglen ikke, lige ved højene; man boede, hvor der var gode græsgange, og rejste højene, hvor de kunne ses.

Den ældre jernalder giver os et helt andet billede. Nu træffer man igen større bopladser, nu bliver man igen mere bofast, og nu flytter man ind på den frugtbare lerjord; den forbedrede plov gør dette muligt, ligesom jernøkse hjælper til at rydde den storskov, der sikkert har dækket lerjordsarealerne. Snart bliver lerjorden den tættest beboede del af området; dette ser man blandt andet så tydeligt i de frugtbare sogne syd for Venø Bugt, som før var næsten folketomme. Den gamle hovedvej med højrækken, der oftest fulgte grænsen mellem lerjorden og hedefloden, synes nu at have mistet sin betydning. Også i middelalderen og i vore dage er lerjorden tættest beboet.

I yngre jernalder svigter fundene, her som i det øvrige land; der opføres ingen eller kun få høje, og bopladserne ligger muligvis under de nuværende bebyggelser. Kun enkelte grave og guldfund viser, at egnen dog ikke har været helt folketom i jernalderens sidste århundreder.

Stednavne er noget, man som ikke-filolog skal være forsigtig med; der er alt for mange faldgruber. Men det kunne alligevel være interessant at se, hvordan de forskellige stednavnegrupper forholder sig til oldtidsbebyggelsen. På Nationalmuseets opfordring udarbejdede dr. phil. Kr. Hald fra Stednavneudvalget derfor et

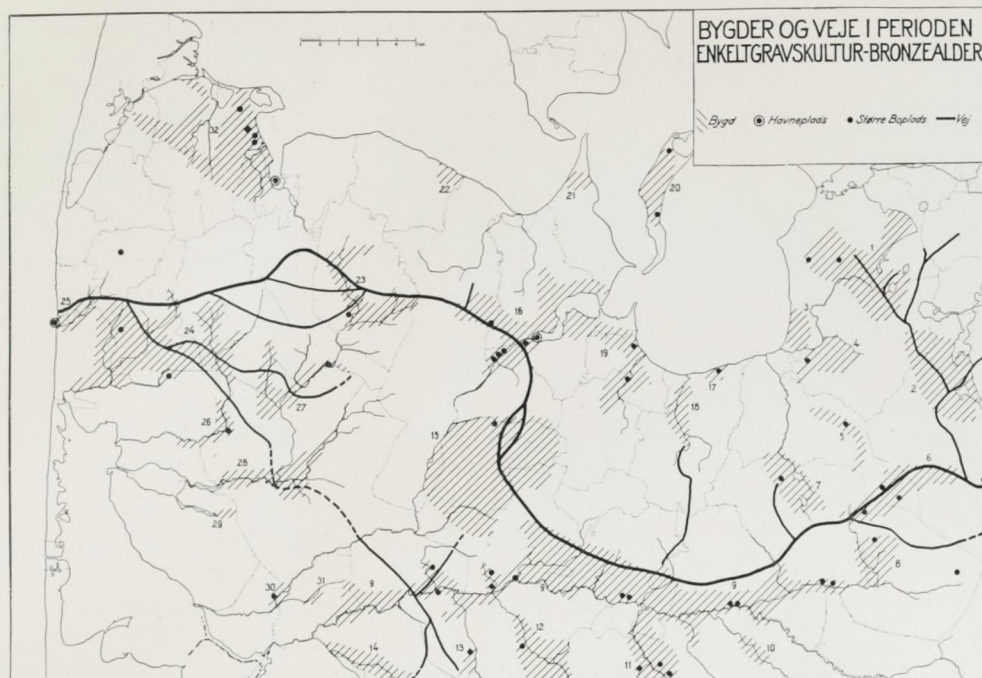

Fig. 4. Den nordlige del af Ringkøbing amt. Bygder og veje. 1 : 400 000.

kort over udbredelsen af egnens gamle stednavnetyper. Der viser sig da ved sammenligning med bebyggelseskortene forskellige interessante overensstemmelser: navnene, der ender på -ing og -um (opr. -heim) falder næsten uden undtagelser indenfor den ældre jernalders bygder; de navnegrupper, der ender på -by, -borg, -bjerg og -torp falder i stor udstrækning helt udenfor oldtidsbygderne; derimod falder de fleste af de ejendommelige „kortnavne“, som filologerne ofte ikke kan tyde (Bur, Sir, Naur, Asp, Hjerm, Skave o.s.v.), hovedsagelig indenfor sten- og bronzealderbygderne. Dette kunne tyde på, at disse sidste er de ældste og går tilbage til sten-bronzealder, muligvis til enkeltgravsfolkets indvandring, medens -ing og -um-navnene næppe er ældre end ældre jernalder, da bebyggelsen blev omlagt og mere fast. De andre navnetyper (-by, -borg, -bjerg, -torp) synes at være yngre end ældre jernalder. Muligvis er antallet af stednavne indenfor dette område for ringe til, at man kan drage mere generelle slutninger deraf; men det giver dog en antydning, som man bør holde sig for øje ved fremtidige undersøgelser over dette emne.

Dette er nogle af de resultater, der kan udledes af denne undersøgelse. I det store og hele stemmer de godt med, hvad man ad anden vej var nået til angående vort lands kulturudvikling og bebyggelse; men det er altid godt at få resultaterne bekræftet ad andre veje end de sædvanlige.

De vundne resultater gav lyst til at prøve metoden andetsteds. Idealet var naturligvis at få hele landet berejst på samme måde; men dette er praktisk uigen-nemførligt med det mandskab og de pengemidler, Nationalmuseet disponerer over i øjeblikket. Man kunne dog forsøge med et område, helst på øerne, hvor for-

holdene i mange henseender er anderledes end i Vestjylland, og hvor det tildels er andre problemer, der trænger sig på.

Da arbejdet med bearbejdelsen af det jyske materiale var tilendebragt, kunne der tages fat et andet sted. Man valgte Nordvestsjælland, i det store og hele Holbæk amt uden Samsø, men til gengæld indbefattet visse strøg af den nordlige del af Sorø amt. Det er et stort, samlet område af lignende størrelse som det jyske, et område, der vides at være meget rigt både på oldtidsmindesmærker og oldtidsfund, en egn, hvorfra der haves store samlinger både i Nationalmuseet og i de lokale museer (Holbæk, Kalundborg, fire små museer i Odsherred). Det er godt undersøgt geologisk og har ret forskelligartet terræn og jordbund, og fra den store Åmoseundersøgelse har vi et fortrinligt billede af naturforholdenes udvikling gennem oldtidens forskellige perioder.

En vanskelighed var finansieringen. Med den stærke prisstigning på alting forslår Nationalmuseets bevilling til markundersøgelser såre lidt. I Jylland lykkedes det at slå sig igennem, takket være Emil Schous Fond, der har hjulpet museet over så mange økonomisk døde punkter. Men dette ville ikke kunne slå til her. Men takket være bidrag fra Holbæk amt og en mængde sognekommuner, samt D. D. P. A.-Fondet, lykkedes det at sikre så mange penge, at arbejdet kunne begyndes.

I foråret 1948 tog vi så fat. En række studenter og andre unge arkæologer — 13 ialt — stillede sig til rådighed; desuden fik vi hjælp af lokale folk, en adjunkt og en lærer, der ville berejse deres hjemsogne. Vi begyndte i Merløse herred, hvor nu 10 sogne er berejst; desuden er 3 sogne af Tuse og 3 af Løve herred færdige, og 7 andre sogne arbejdes der på. Men der er lang vej frem inden alle områdets 80 sogne er berejst.

Hvad denne Nordvestsjællands-undersøgelse vil kunne bringe af nyt, kan naturligvis endnu slet ikke overses. I de sogne, der hidtil er berejst, er dysse- og jættestuekulturen stærkt dominerende, med mange stengrave og mængder af tynd- og tyknakkede økser. Der er mange bopladser, med flintaffald og enkelte brudstykker af redskaber, mest fra stengravskulturen. Som et af resultaterne kan nævnes, at der er fundet tre bopladser, der synes at være fra samme tid som vor hidtil ældste kendte boplads ved Bromme i områdets sydlige udkant. Alt ialt skal det blive interessant at se, hvad der kan komme ud af denne undersøgelse, når den om nogle år er afsluttet.

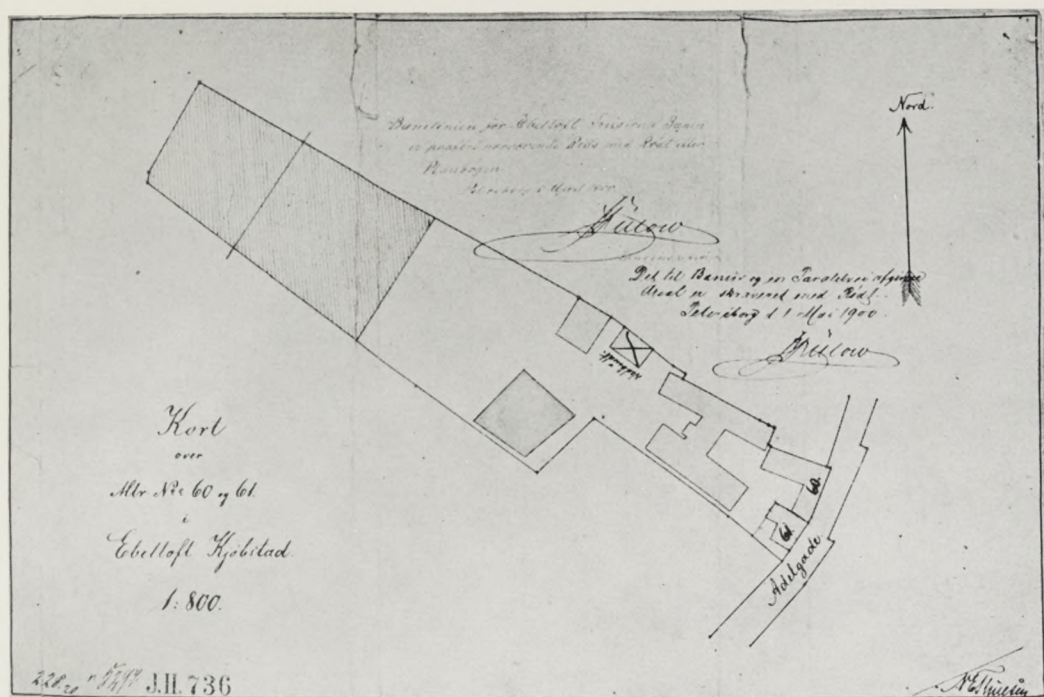

Fig. 1. Plan af farvergården. Matrikulkortet fra år 1900.

DEN GAMLE FARVERGÅRD I EBELTOFT

Af HANS LASSEN

DEN GAMLE FARVERGÅRD i Ebeltøft, der for 100 år siden var en driftig virksomhed, er i dag en stillestående idyl. Men takket være ejerens, farvermester Johan Petersens omsorg, er alt endnu bevaret på den gamle plads.

Kommer man ad gadedøren ind i farvergården, træder man under dørklokkens sprøde ringlen ind i butikken, hvis sydvæg optages af en disk; men disken og rummet bagved — „den lille butik“ — med reolerne til indleveret tøj og garn, kan lukkes fuldstændig af med luger, der i „åbningstiden“ hægtes fast med kroge i loftet. Fra butikken går man gennem en lille mellemgang ud i gården, hvor duerne nipper føde mellem brostenene, og kattene slikker solskin i lune kroge. Gårdsrummet er langt og smalt, fortil afgrænset af forhusets korte gadefløj og dets lange sidefløj, bagtil af bindingsværk-staldbygningen på nordsiden og den grundmurede værkstedbygning (fra 1851) på sydsiden; mod vest ligger en gammel bagbygning. I nordfløjen er der karlekammer, heste- og kostald, lo o. s. v., og i østenden materialekælder. I det gamle baghus gemmes brændslet.

Vi styrer vore skridt mod sydfløjen og træder lige ind i farveriet. Som overalt i gamle værksteder mærkes det hurtigt, hvor hensigtsmæssigt alt er indrettet, og hvor betænksomt pladsen er udnyttet.

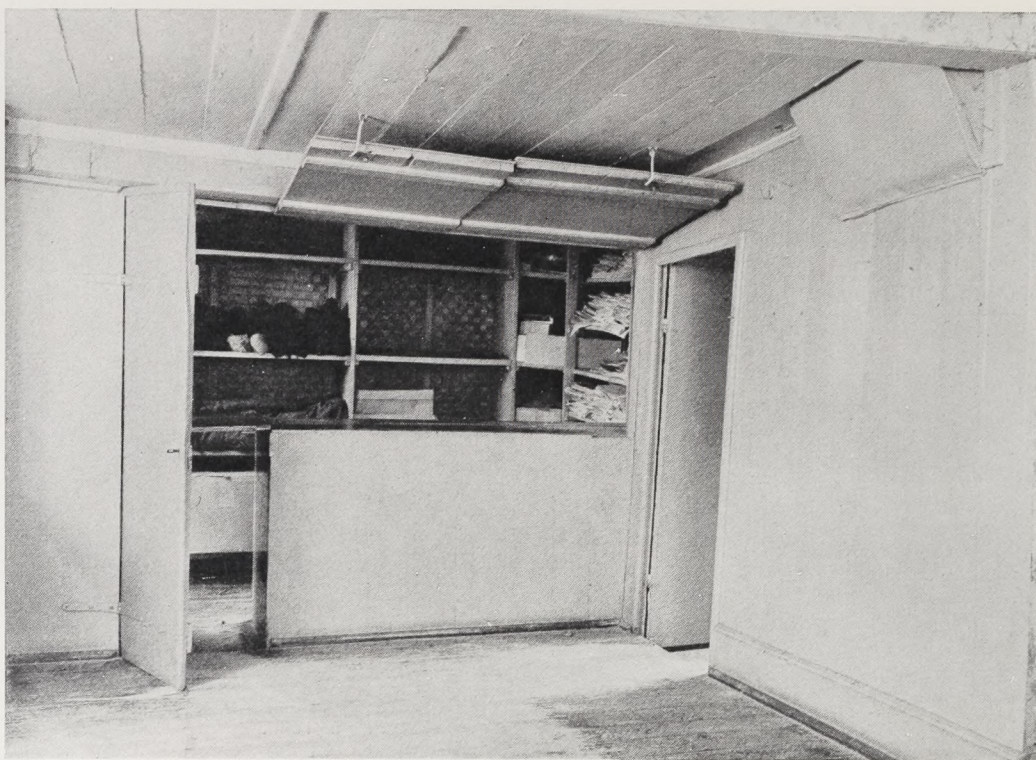

Fig. 2. Fra butikken. Lugerne er slået op ind til „den lille butik“. Døren t. h. fører ud til gården.

I farveriet, der går tværs gennem huset, optages pladsen af skorstenen, en stor vandbeholder og fem kedler muret op ad en ca. 1,30 m høj mur, der går i en bue om den forsænkede fyrgrav med et fyr til hver kedel. Vandet ledes til beholderen fra kilder i „skyllehuset“ i haven. Det presses ved hjælp af et pumpeværk op i et par reservoirer på farveriets loft og ledes herfra til de mange haner. Efter vandbeholderen følger indmurede kobberkedler, der nu står mørke og anløbne som i farveriets sidste tid, da der brugtes anilinfarver, og kedlerne ikke måtte pudses. I naturfarvernes tid skulle de derimod holdes blanke. Den næststørste kedel brugtes som dekaterkedel og er derfor forsynet med fast trælag med et lille kobberrør, hvorpå dekaterret anbringes. Fra vandbeholderen ledes vandet til kedlerne gennem et rør med en hane over hver kedel, med undtagelse af dekaterkedlen.

Herinde farvedes småkulører: grønt, brunt o. l., og tøjet blev før farvningen kogt rent med soda. Under kogningen kørtet tøjet over en „haspe“ ned i badet. Haspen er en åben valse, bestående af en midterakse med cirkelrunde eller kantede skiver forbundet med fire eller seks lægter. Aksen sættes med den ene ende i et leje i muren over kedlen, mens den anden ende hviler på en stang, der bliver sat lodret op på kanten af kedlen. Farveren drejer haspen frem og tilbage, mens han ved hjælp af en stok ordner tøjet i lag på nabokedlens låg.

Fra farveriet fører døre i østvæggen til tørrestue og pressekammer, i vestvæggen fører en dør til kypekammeret. Her går vi ind. Kypekammeret har ikke

Fig. 3. Fra gården. Værkstedsløjen, der er opført 1851.

blot husets bredde, men når med et halvt fags bredde ind i det gamle baghus. Rummet er ret mørkt. Der er ganske vist to vinduer mod syd, men nabobygningen og nogle høje hyldebuske tager alt lys, og mod gårdspladsen er der kun et lille vindue. Rummet er meget fyldt, idet her foruden en varm- og en koldkype findes både skylle- og oprueningsmaskine. Oprindeligt var der endnu en varmkype i det nordøstlige hjørne og vistnok også et par koldkyper; men rummet var dengang større.

Varmkypen står lige syd for døren ved væggen ind til farveriet og har forbindelse med skorstenen derinde. Langs væggen på den anden side af døren står et arbejdsbord. Dengang rummet var større, og den anden varmkype havde sin plads i denne ende, stod bordet under sydvinduerne. På endevæggen mod nord er der slået en „ramme“ op, og under rammen er anbragt en „rende“ af træ. Skylle- og kradsemaskinerne trækkes af hestegangen i rummet bagved, væggen bag dem er dækket af drivremme både til maskinerne her og til en overskæringsmaskine på loftet.

I kypekammeret farvedes kun blå, indigoblå, der var hovedfarven i ethvert farveri i forrige århundrede. Farvestoffet, der udtrækkes af en ostindisk plante, *indigofera*, tilsættes forskellige stoffer, så det bliver en fast masse, der sendtes til Europa i småstykker, pakket i trækasser.

Når en farvning skulle begynde, måtte stykkerne „rives“ i en jerngryde, „rive-skålen“, hvor de blev malet af jernkugler — her i farveriet efter sigende gamle

Fig. 4. Fra gården. T. h. staldbygningen med døren ind til hestestalden. Gennemkørslen fører til haven.

kanonkugler. Farveren bevægede skålen, så kuglerne kørte rundt. Skete det på rette måde, skulle een kugle ligge i midten, mens tre andre kørte udenom.

Når kypen „sattes“, fyldtes selve kedlen først med vand, et ikke ringe arbejde, da den er et par meter dyb. Så tilsattes opløst indigo samt soda, hvedeklid og vajd. Hvis kypen var for „sød“, tilsattes læsket kalk, var den for „skarp“ hvedeklid. Skarp kype gav for mørk farve, sød for lys. Kypen var lunefuld og uberegnelig at sætte. Man kunne have held straks, men kunne også kæmpe længe,

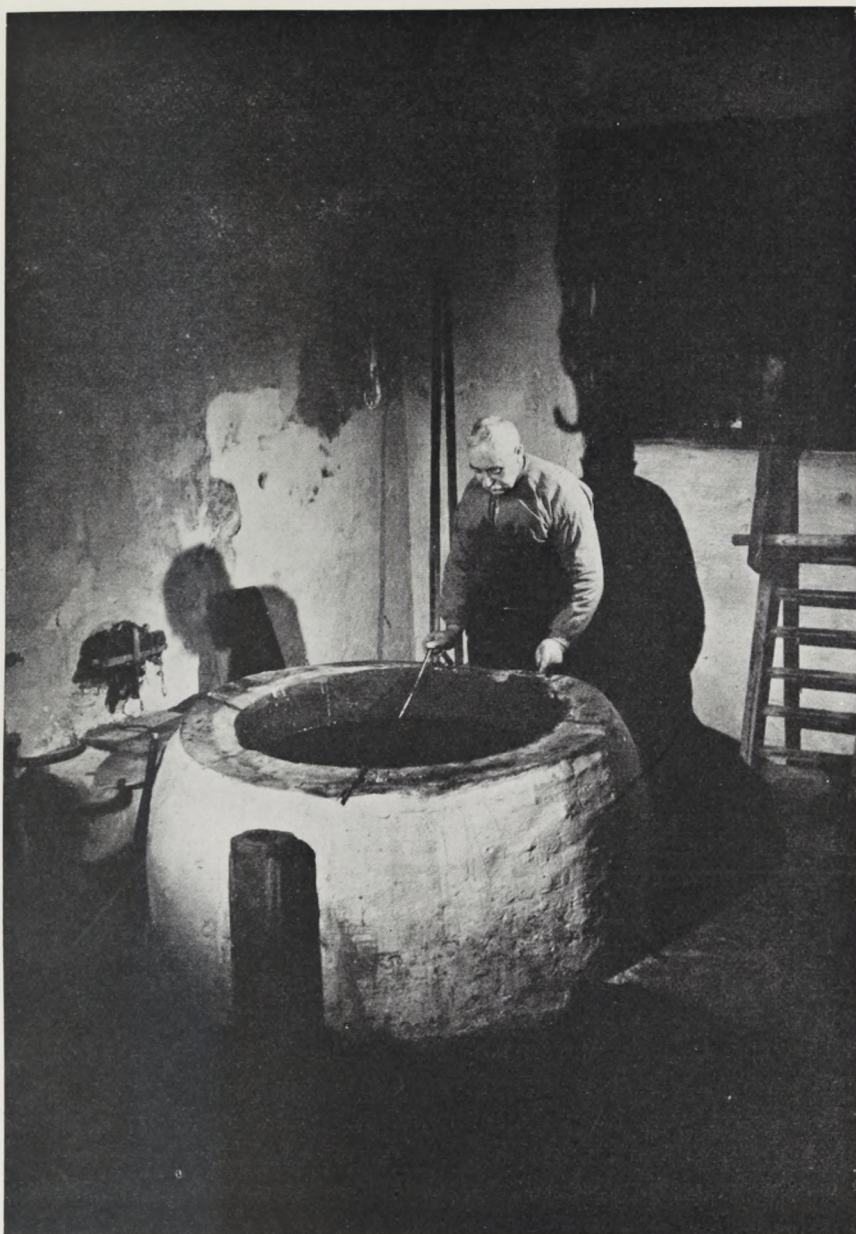

Fig. 5. Indigofarvning i varmkypen. Tøjet bevæges frem og tilbage med jernhager.

måske sætte den helt om, hvad der var en bekostelig sag, da indigo var dyr. Når kypen var sat og befundet god, skulle den stå et par dage, inden farvningen begyndte. Uldent tøj farvedes i varmkypen, bomuld og hør i koldkypen.

I mellemtiden var tøjet gjort i stand. Der var syet mærker på det, dernæst var de stykker, der skulle have samme farve, syet sammen til lange baner. Skulle tøjet have kulør — altså ikke farves blåt — måtte det bejtses; først derefter farvedes det i en af kedlerne i farveriet; men skulle det være blåt, foregik pro-

cessen i kypekammeret. Her blev det lagt på et „net“, der var sænket ned i kypen. Nettet var en jernring, hvori der var spændt tovværk på kryds og tværs. Under farvningen måtte tøjet ikke komme over badets overflade, for ellers blev det skjoldet. Men det skulle bevæges frem og tilbage, og hertil brugtes jernhager. Jo mørkere, farven skulle være, des oftere gentoges farvebadet.

Indigoopløsningen i kypen var ikke blå, men gulliggrøn, og tøjet havde denne farve, når det kom op. Det blev først blå, når det havde været udsat for luftens påvirkning, d. v. s. at det skulle „grunde ud“. For at grunde ud hængtes det på rammen på nordvæggen, hvor farven dryppede ned i renden og samledes i en spand.

Når tøjet var grundet ud, skylledes det i skyllemaskinen. Denne var opbygget som en firkantet trækasse med buet træbund og med to solide trævalser foroven. Tøjet anbragtes mellem valserne og syedes sammen til et uendeligt bånd. Så blev der lukket op for vandet — der sidder en hane over skyllemaskinen — og skyllevandet tilsattes blåler.

Før farvningen var tøjets luv blevet kradset op på kradsemaskinen. Denne proces blev gentaget efter skylningen. I kradse- eller oprueningsmaskinen sidder en valse, der er tæt besat med længdegående stænger med karteboller (*dipsacus fullonum*), i reglen importeret fra Sydvesteuropa, hvor planten vokser vildt (den danske kartebolle egner sig ikke til opruening). Kartebollerne kradser luven op. De kan skiftes ud, idet nye, kraftige bruges til svært tøj, ældre og slidte til tyn-dere. Store stykker tøj, såsom sjaler o. l., blev hængt op på en bom og opruet med håndredskaber, korsformede træholdere med otte karteboller.

Inde bag kypekammeret er hestegangen indrettet i det tidligere brænderum. Gulvet lå oprindelig lavere, men fyldtes ved nyindretningen op i niveau med kypekammerets gulv. Hesten var farvergårdens hest, der også trak vognen på landturene. I hestegangen blev den i reglen passet af en lille dreng. I en årrække omkring århundredskiftet toges drengene af arbejdsmand Lars Jacobsens børneflokk — 10-12 drenge i alt. De kom som regel til farvergården, før de bogstavelig talt var så store, at de kunne knappe deres bukser selv. Lønnen var slet ikke så dårlig: 10 øre pr. halv dag foruden middagsmad.

Når tøjet var færdigt, blev det tørret. Om sommeren, eller når det var godt vejr, skete det i haven, hvor de sammensyede stykker som et langt bælte blev hængt op, spændt stramt i nu forsvundne tørrestativer. Om vinteren eller i dårligt vejr blev tøjet tørret i tørrestuen ved siden af farveriet. Gulvfladen her er 3 × 3 m, og fornedet er rummet næsten fyldt med to ovne, den ene med indfy-ring fra farveriet, den anden fra pressekammeret. Ovnene er ca. 80 cm høje, og fra den mindre „farveri“ovn går et svært rør i knæk langs yder- og bagvæggen hen til skorstenen. Oven over ovnene spændtes tøjet ud mellem to rækker rundstokke, en række i hver ende af rummet (som soffitterne på en scene, blot tættere). Et par mand balancerede krumbøjede i det svage lys på de løse brædder.

Efter tørringen gik tøjet til „overskæring“. Farveriet råder over to overskæremaskiner, der begge har deres plads på loftet. Den ene er af træ og drives med håndkraft, den anden er af jern og trækkes af hestegangen. Træmaskinen, der er den interessanteste, er leveret af H. Schnevoigts maskinfabrik, Viborg. Det er en

Fig. 6. Fra farveriet. Tøjet skylles, før det farves.

tværskærer, hvor tøjet sættes fast på tværs, og luven beskæres med knive på en roterende valse, idet denne køres hen over tøjet.

Efter overskæringen skal tøjet dekateres. Først rulles det stramt om et perforeret jernrør omvundet med hessian, hvorefter røret sættes på dekaterkedlen. Dampen binder farven og gør tøjet mere holdbart. Så er tøjet rede til pressen. Presningen sker i pressekammeret ved siden af tørrestuen. Pressekammeret er en smule større end tørrestuen, men pladsen optages af det brede arbejdsbord langs sydvæggen, en reol og den store presse.

På arbejdsbordet bliver tøjet „indpapiret“, d. v. s. det bliver lagt lagvis mellem

Fig. 7. Fyrgraven i farveriet.

store papstykker, og når man har en bunke, en „pakke“, bliver den lagt på reolen ved siden af døren. Den simple, groft sammentømrede reol har sin lille historie, idet den er lavet af polske soldater, der 1864 var indkvarteret sammen med de tyske tropper i Ebeltoft.

Efter indpapiringen lægges pakkerne lagvis mellem varme jernplader i den store presse, en vældig galge af to svære stolper med en tværbom imellem, hvor pressepladen hænger i en skrue. Pressen spændes først med en lang stang, derefter med en pal. Når tøjet pakkes ud, er det færdigt til kunderne.

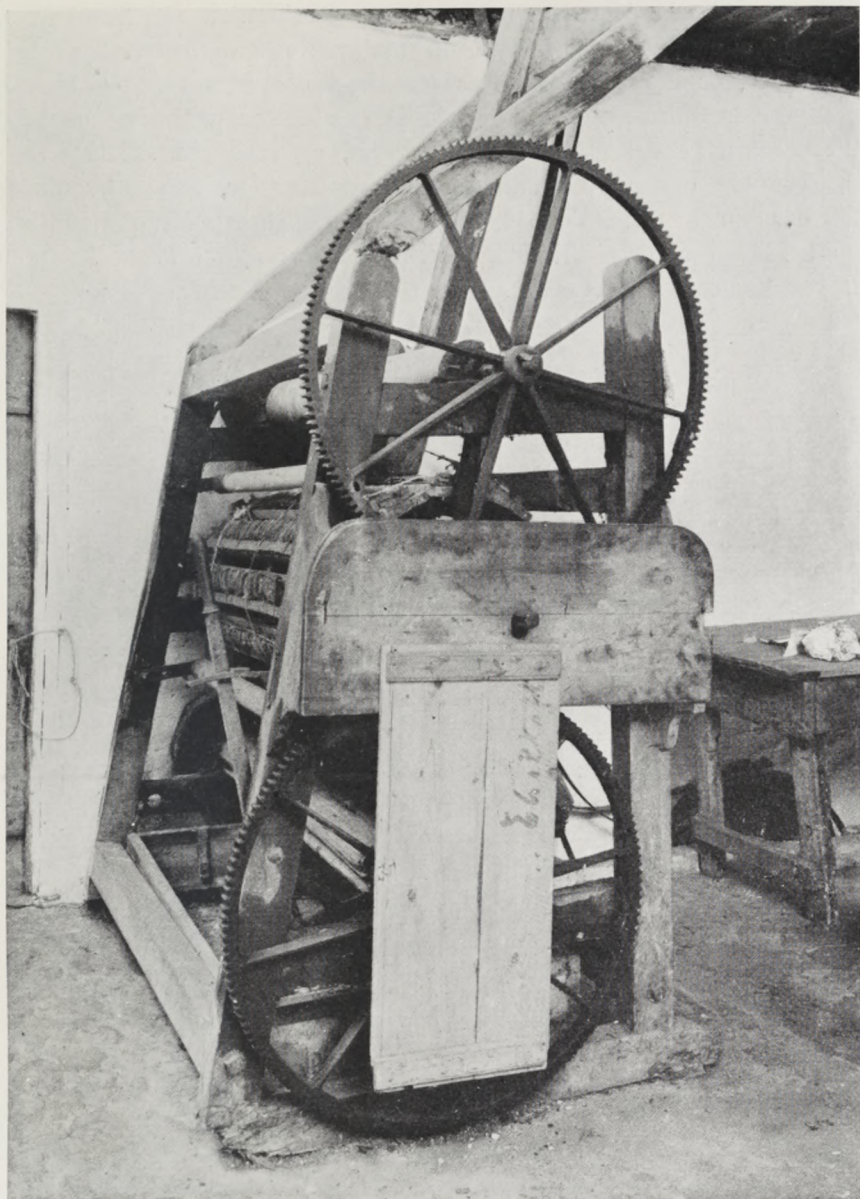

Fig. 8. Oprueningsmaskinen i kypekammeret.

I løbet af fjorten dage udførtes farvningen, der her — som i alle andre farverier — var en række processer: indskrivning og mærkning af tøj og garn, ordning af kyperne, forbehandling til kulører i kedlerne i farveriet eller til blåt i kyperne, selve farvningen, og til slut efterbehandlingen: overskæring, dekatering og presning. Hver dag — også søndag — havde sit arbejde i dette forløb. Hveranden torsdag kørte vognen ud på landet, afleverede det farvede tøj og samlede nyt tøj og garn ind hos bønderne. Alt var solidt, roligt og stilfærdigt som de håndværkere, der lagde deres arbejde i den lille by.

Så godt som alle landets gamle farverier er forsvundet. De fleste er simpelthen ophørt, men nogle få er omdannet til moderne virksomheder. Spredte minder, nogle fotografier, en enkelt samling er alt, hvad der er tilbage — hvad der for øvrigt også gælder andre gamle håndværk. Det er derfor overmåde vigtigt, at Den Gamle Farvergård i Ebeltoft er blevet bevaret, og man må så håbe, at det vil lykkes at beholde den ud i fremtiden med de venlige, gamle bygninger, hvor hver ting har sin historie, den idylliske have og gårdspladsen med duerne og kattene, alt præget af den lille bys enkelthed og mærket af et harmonisk, nu langsomt svindende livs fred.

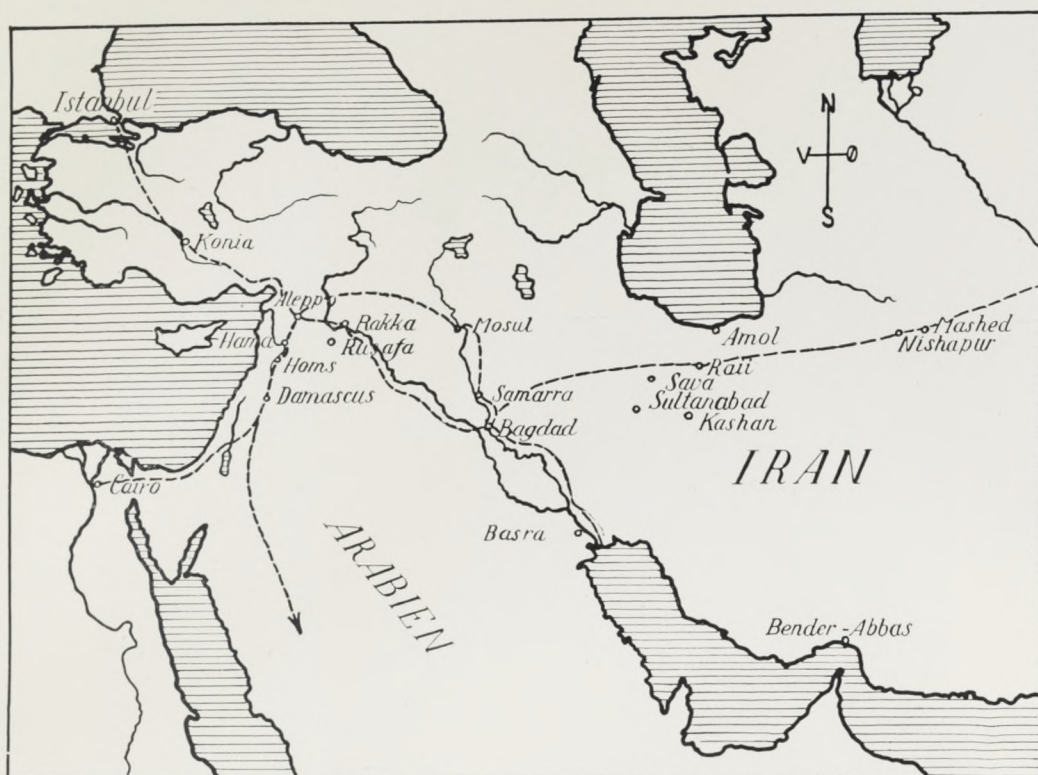

Fig. 1. Keramikfund og middelalderlige handelsveje i Den Nære Orient.

NYERHVERVET PERSISK KERAMIK I NATIONALMUSEET

Af C. G. FEILBERG

I de sidste 30—40 år har man mærket en stigende interesse for ældre orientalsk keramik. Det er ikke mere 17.—18. århundredes spraglede kinesiske porcelæn, der drager os, men den kinesiske og den persiske middelalders frembringelser — pragtfulde, fyldige, ensfarvede glasurer i T'ang og Sung tidens fayence for Kinas vedkommende, de enkle former og de få, men ofte stærke farver i Den Nære Orients samtidige produktion. I virkeligheden er måske den æstetiske følelse, der glæder sig over denne keramik, stærkt beslægtet med den raffinerede smag, som i et moderne maleri vurderer kvaliteten af farven i nogle få penselstrøg. At samtiden har følt noget af det samme, synes man at kunne læse ud af et par linjer af den kinesiske digter Wang Chi (723—757), som Carl Kjersmeier nylig har fremført. Digteren sender en ven nogle theblade med en opskrift på at bruge dem, hvori der står:

„Fyld en lerpotte med *blå glasur* med sne, der ved solopgang er samlet på bjergenes østlige skråninger. Sæt den over en ild af ahornkviste, indtil vandet er

Fig. 2. Skål af Samarra-vare, ca. $\frac{3}{4}$.

kommet i kog. Hæld da det kogende vand i en kop, hvori du har lagt nogle theblade, dæk koppen til med et hvidt silkeklæde og vent, indtil du i din stue sporer en uforlignelig duft. Før koppen til dine læber og luk øjnene. Du vil da være i paradiset.“

Den på een gang spartansk nøjsomme og dog så raffinerede nydelse, der taler ud af disse linjer, lægger også et særligt skær over skålen med den blå glasur. Det drejer sig næppe om noget tilfældigt, en særlig farveglæde taler ud af ordene.

Desværre har jeg ikke et lignende citat fra persisk poesi, men besøger man i vore dage Irans hovedstad Teheran og gennemgår dens antikvitetshandlinger, så mærker man snart, at den middelalderlige keramik er en af de vigtigste attraktioner. Selvfølgelig er der både tæpper, gamle våben, dårlige miniaturer og meget andet, men keramikken slår igennem. Jeg mindes et besøg i en antikvitetshandel, hvis livlige indehaver havde mange forskellige ting at vise mig. Efter at vi i en lille halv time havde betragtet butikkens herligheder, drog indehaveren et forhæng i baggrunden til side, og bag det viste sig i kraftig belysning et middelalderligt fayencefad, som efter sit lange ophold i jorden iriserede i alle regnbuens farver. „Fordi De er min særlig gode ven, skal De få dette fad for 150 tomaner (dengang ca. 400 kr.).“ Der var en ældre mand til stede, formentlig antikvitetshandle-

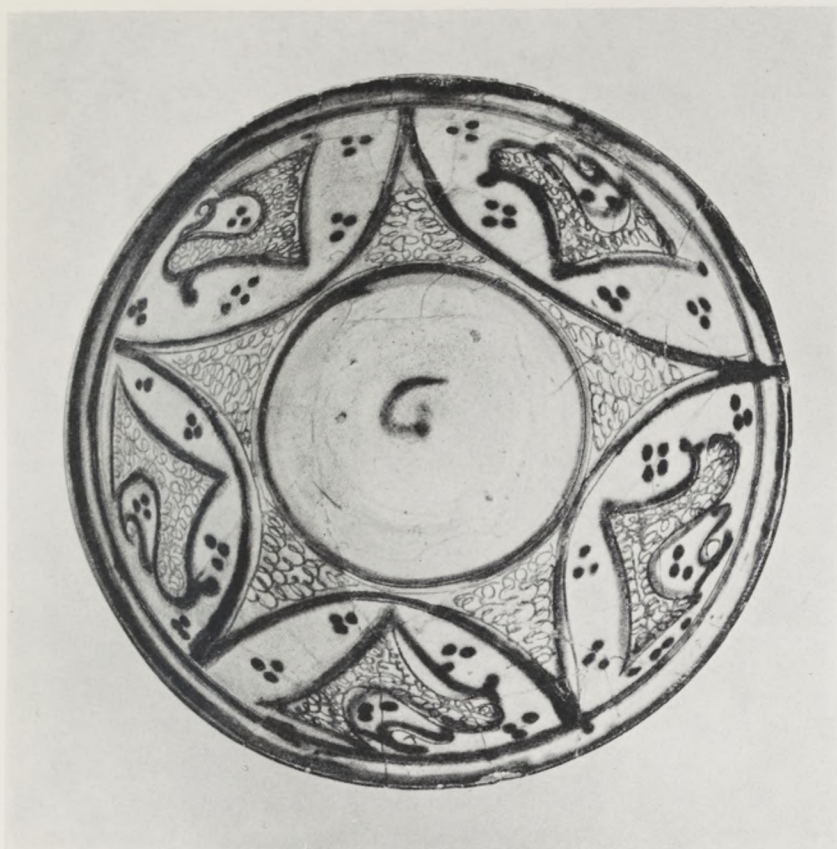

Fig. 3. Skål af sgraffiato-vare, ca. 1/2.

rens medsamsvorne, som med et udpræget bedemandsansigt forklarede mig, hvor vanskeligt det var at få sådanne hele fade. En amerikaner havde for nylig under et besøg i Iran måttet deponere en stor sum penge hos regeringen, mens han foretog udgravninger, og så havde han slet ikke fundet andet end skår. Denne bemærkning er vistnok typisk. Den jævne perser, der graver i landets ruinhobe, ønsker at finde smukke, så vidt mulig hele stykker, som kunsthändlerne vil give penge for. En trafik, der må føre til en ødelæggende gennemrodning af store arealer af ruinhobe.

Det er netop det, der volder vanskelighed ved studiet af islamisk keramik, at de fleste udgravninger foretages af arkæologisk ukyndige folk. Til de europæiske museer når keramikken oftest gennem kunsthändlerne, så det er meget vanskeligt at få sikker besked på, hvor stykket stammer fra. Når endelig en fagarkæolog kommer til at undersøge en af de middelalderlige ruinhobe, er lagdelingen ødelagt ved den tidligere gennemrodning. De større videnskabelige udgravninger af islamisk keramik kan tælles. Først og fremmest må nævnes Herzfelds og Sarres udgravninger i Samarra i Mesopotamien, de amerikanske udgravninger i Nishapur i Iran, de danske udgravninger i Hama i Syrien samt udgravningerne i Fostat i Ægypten.

Fig. 4. Skål af Kashan-vare, $\frac{2}{3}$.

Efterhånden har man ved at sammenholde de pålidelige udgravningers resultater med de oplysninger, der kan fås ved undersøgelse af keramikens materiale, former, glasur og dekoration, fået et overblik over den middelalderlige islamiske keramiks historie, om end mange spørgsmål stadig står åbne.

Man har ofte opkaldt en type keramik efter en by, hvor den var fundet. Ord som Rakka-vare, Rajj eller Sultanabad går bestandig igen i litteraturen om den islamiske keramik. Helt heldige er disse benævnelser ikke, da den samme type godt kan findes flere steder. De fleste af de navne, det drejer sig om, er navne på byer ved de store handelsveje gennem Orienten. Vest-Asien har spillet en stor rolle i verdenshandelens historie. Indskæringer fra to verdenshave, Atlanterhavet og Det Indiske Ocean, trænger her så dybt ind i den gamle verden, at det er meget nemt at forbinde de to haves trafik over land. Gennem årtusinder gik den store alfarvej fra Middelhavet gennem tværdalene i Nord-Syriens kystkæder og videre langs Eufkrat og Tigris til Baghdad eller dens forgængere og Den Persiske Havbugt. Fra egnen omkring Baghdad gik desuden den gamle silkehandelsvej mod nordøst gennem det nordlige Persien til Kina. Fra Nord-Syrien gik også en vej mod syd til Nord-Arabien og Ægypten. Kortet fig. 1 viser, hvorledes de fra keramikens historie bekendte bynavne fordeler sig langs disse veje. Utvivlsomt

Fig. 5. Skål af Minai-vare, ca. 1/2.

har der også været ført keramik ad dem. Museumsinspektør André Leth har for nylig i en afhandling fremdraget en række citater af arabiske og persiske forfattere fra middelalderen, som viser, at kinesisk porcelæn er gået ad handelsvejene til Vest-Asien. Så meget nemmere har man inden for Den Nærmere Orient kunnet handle fra by til by. Med den vandrelyst, der altid har været hos Orientens bybefolkning, må det også formodes, at keramiske håndværkere er vandret fra sted til sted og har bragt deres teknik med sig. Englænderen Arthur Lane viser i sin udmærkede bog om ældre islamisk keramik, hvorledes lustrekeramikken i det 10. århundrede dør ud i Mesopotamien, men omtrent samtidig blomstrer frem i Ægypten, og opstiller den formodning, at det er de håndværkere, der beherskede lustreteknikken, som er vandret fra det ene sted til det andet. Senere — i 12. årh., efter Fatimidedynastiets fald i Ægypten — synes de håndværkere, der mestrede lustren, atter at være vendt tilbage til Asien. Fremstillingen af lustrekeramik krævede særlig viden og stor dygtighed. På den allerede hårdtbrændte vares glasur males med en masse, der indeholder bestemte metalsalte, og ved en ny lettere brænding under ringe tilgang af ilt udfældes i glasurens overflade en fin gullig eller rødbrun hinde af metal, som vel udført kan lyse næsten gyldent. Formodentlig har denne kunst været enkelte familiers hemmelighed.

Fig. 6. Skål og kande af Rajj-vare, ca. $\frac{1}{3}$.

Det er også Arthur Lane, der klarest har ridset de to hovedepoker i den middelalderlige islamiske keramiks historie op, — den ene fra det 9. årh. fremefter, den anden begyndende i det 12. årh., — samt påvist, at begge i deres udvikling er afhængige af stærke bølger af påvirkning fra samtidigt kinesisk porcelæn. Den første periode er blevet knyttet til navnet Samarra. Denne by havde en kort blomstringstid som kaliffens residens fra 836 til 885. Keramik, som findes her, er derfor ret godt dateret. Grundmassen i denne tids keramik er oftest ler af en lys gulrød farve, og man søger for at efterligne Kinas hvide fayence at dække denne farve ved en lys begitning. Glasuren er oftest en gennemsigtig blyglasur, og ornamenterne, der til tider er ret stive, kan ofte — ikke mindst i Ægypten — vise tydelige mindelser om antikken. Efter vendepunktet i det 12. årh. (de tyrkiske Seltjukers tid) tager det nordlige Iran førerskabet i udviklingen. Man prøver nu at efterligne det kinesiske porcelæn ved at gøre selve keramikens grundmasse lys, næsten hvid. En afhandling om pottemagerens kunst fra det 13. årh. giver opskrift på fremstillingen af den. Man skal knuse småsten, først med hammer i en stenmørtel, siden i kværne med tunge glatte kværnsten. Det fine pulver blandes til slut op med tragantgummi. Den lyse grundmasse dækkes af en uigennemsigtig tinglasur. Tegningen af ornamenterne bliver lettere og elegantere, ja de bugtede og slyngede linier kan være ført med en forbløffende dristighed.

Nationalmuseet er i de senere år kommet i besiddelse af en række udmærkede prøver, navnlig på den anden epokes keramik. Ny Carlsbergfondet har skænket os både mange enkelte stykker og en større samling af kar, og også fra amerikansk side har vi modtaget en stor værdifuld gave. De to større samlinger blandt disse gaver skulle efter opgivelserne stamme fra Rajj, en middelalderlig by,

Fig. 7. Skål af Rajj-vare, ca. $\frac{1}{2}$.

der lå tæt ved Irans nuværende hovedstad Teheran, og en gennemgang af karrene synes at bekræfte dette.

Et enkelt stykke (fig. 2) stammer fra den ældre tid, 9.—10. årh., da Mesopotamien var et af de førende områder inden for islamisk keramik. Det er en lille, ret medtaget skål, hvis materiale er blødt brugt ler. Det dækkes af begitning

Fig. 8. Skål af Sultanabad-vare, ca. $\frac{3}{5}$.

Fig. 9. Skål af Sultanabad-vare, $\frac{3}{4}$.

og en nu delvis ødelagt gullig blyglasur. Under glasuren ses i meget mørk tegning tre af de grove palmetter, der er karakteristiske for tiden. Mellem palmetterne er der ligesom med en meget grov og stiv pensel trukket tre grønne striber ned fra skålens rand.

Noget til siden for den senere udvikling i Iran, men beslægtet med den ældre keramik, står den sgraffiato vare, som menes at være frembragt i Amol nær sydkysten af Det Kaspiske Hav endnu i 13. årh., ja senere (fig. 3). Grundmassen er en brunrød lerart, hvorover der indvendig og delvis udvendig er lagt en hvid begitning, i hvilken der er indridset figurer, således at grundmaterialet træder frem i bunden af linjerne. Tegningen understreges og fortsættes i grønt, og det hele er dækket af en gennemsigtig gullig glasur. De små stærkt stiliserede figurer er oprindelig fugle. Sammenligning med andre skåle af samme slags, hvis tegning har flere enkeltheder, viser det.

En meget almindelig type Rajj-skåle fra 12.—13. årh. er i museet repræsenteret ved flere eksemplarer (fig. 7). Skålens form er omvendt konisk med lav cylindrisk fod. Grundmassen er det hårde, hvidlige, kunstigt fremstillede materiale, som er karakteristisk for tiden. Glasuren er udvendig ret kraftigt blå, mens indvendig blåt og hvidt skifter i felter, idet den blå farve danner et kors med centrum midt

Fig. 10. Skål af Sultanabad-vare, knap $\frac{1}{2}$.

i skålens bund, mens armene spreder sig mod dens rand. Indvendig findes desuden en dekorativ tegning i lustre, som navnlig på den afbildede skål har en stærkt rødbrun metalglans i de hvide felter.

Det er også rimeligt, at man til Rajj kan henføre en gruppe skåle og kander med en kraftigt koboltblå eller snarest ultramarinblå glasur, som var stærkt repræsenteret i den ene af de to større samlinger. Skålenes form er omtrent som de lige omtalte. Grundmassen har den tilbøjelighed til ved forvitring at antage et blegrodt skær, som skal være karakteristisk for Rajj. Glasuren dækker kun halvvejs grundmassen udvendig. To små kander af denne vare har en meget smuk form (fig. 6 t. h.). Bugen er kugleformet, dog noget fladtrykt fra oven, halsen høj og cylindrisk med en hank, der løber parallelt op på siden af den. Formen synes at være en forenklet udgave af persiske bronzekander fra Sassanide-tiden. Vi har fra tid til anden erhvervet andre skåle med den samme blå glasur, som har en indridset tegning under glasuren. Det smukkeste eksemplar, hvis form hører hjemme i 13. årh. — en bredere rund bundflade, der med en stump vinkel går over i de skrånende sider, — har i grundmassen små gennembrudte rosetter, i hvilke lyset kan skinne gennem den blå glasur.

Til Rajj's produktion fra slutningen af 12. og begyndelsen af 13. årh. hører

Fig. 11. Skål af Gombroon-vare, ca. $\frac{1}{2}$.

også den berømte Minai-vare. Farverne er påført både i under- og over-glasur. Overglasurfarverne fæstnes ved anden brænding, der foregår ved lavere temperatur end den første, og kan derfor være af mindre bestandigt stof, bl. a. flere røde farver, som ville ødelægges ved den første brændings høje temperatur. De pragtfuldeste skåle i Minai-stil glimrer i kulører og guld. Dekorationerne minder om det samtidige miniaturmaleri. En Minai-skål i museet (Fig. 5) har dekoration i lyse grå og grønne farver, enkelte sorte streger og kraftigt pompejansk rødt på en elfenbenshvid bund. En række tegn i frisen under randen minder om blomstrende kufisk skrift. Sprinkelværket i bunden er meget karakteristisk for stilen. De små skægløse figurer, om hvilke det vanskeligt kan siges, om de er kvinder eller mænd, bærer på hovedet tyrkiske huer, og på kjortelens overarm har de et lyst armbind, der også kendes fra dragterne på de mesopotamiske miniaturmalerier fra første halvdel af 13. årh., før mongolernes invasion.

I 12.—13. årh. bliver en keramik almindelig, som er dekoreret med sort tegning under en turkisgrøn glasur. Man har i Rajj udført denne dekoration på den måde, at man over den lyse grundmasse lagde en sort begitning, i hvilken man dernæst udskar bogstaver eller figurer ned til det hvide underlag, hvorpå det hele dækkedes af en gennemsigtig hvidlig eller turkisgrøn glasur (fig. 6 t. v.). I andre af de store nordvestpersiske byer tegnede man med tyndere sort farve under den grønne glasur, og her er det kunstnerens pensel rigtig boltrer sig i fantasifuldt slyngede, men altid beherskede planteranker. Om produkter fra Kashan minder en skål, hvis store planteskud har en dobbelt række af lange bølgede lancetformede blade (fig. 4); skålens form er 13. årh.'s. Måske var det et værksted i Sultanabad, som frembragte en gruppe skåle, hvis sorte planteranker dels bærer nogle store blomsterknopper, der er udfyldt med zigzaglinier, dels slankere blade med

mange små øjelnende figurer (fig. 8). I hvert fald mener man, at det var et bestemt værksted i Sultanabad, som frembragte den gruppe nydelige små skåle, der midt i bunden har en silhouet af et dyr (fig. 9) omgivet af let tegnet løvværk eller fjerformede mosranker. Karakteristisk for en del af den senere persiske keramik — fra 14. årh. og fremefter — bliver dels en kraftig radiær inddeling af ornamentikken, dels grene med tætsiddende små, knopagtigt rundede blade (fig. 10).

I nyere tid — 16.—17. årh. — bliver den persiske keramik mere porcelænsagtig, og ofte spores en stærk kinesisk indflydelse i dekorationen, men gennemgående står den i skønhed tilbage for de middelalderlige pottemagervarer. Dog vidner et par „Gombroon“-skåle, som Ny Carlsbergfondet har skænket museet, om, at der også i senere tid er frembragt nydelige ting i Persien. Gombroon er et ældre navn på havnen Bender Abbas ved udløbet af Den Persiske Havbugt, gennem hvilken Persiens forbindelse til søs med Kina fandt sted. Karakteristisk for „Gombroon“-varen er, at grundmassen på visse steder er gennembrudt i et mønster af prikker og streger, som kun dækkes af den transparente glasur. Sådanne gennembrudte felter findes i ovalerne på siderne af den afbildede skål (fig. 11), som i øvrigt har tegning i brunsort streg og udflydende blå farve på porcelænsvid bund. Teknikken med transparente felter er allerede nævnt ved en blå Rajj-skål fra middelalderen. Typisk „Gombroon“-vare kendes i Iran før 1680. I Kina forekommer det beslægtede riskorn-porcelæn først i Ch'ien Lung perioden (1736—95). Det er da muligt, at vi her står over for et af de tilfælde, hvor Kina har lært af Persien.

Fig. 1. Model af kong Haralds vi med den senere kirke fra romansk tid, under hvis kor stavkirken er påvist.

KIRKEN PÅ HARALDS VI I JELLING

Af EJNAR DYGGVE

PÅ grundlag af de omfattende udgravninger 1941 i Jelling, som var iscenesat af Johannes Brøndsted og mig, påviste jeg, som man vil erindre¹⁾, kong Gorms store stensatte vi. Yderligere kong Harald Blåtands omformning af dette vi til et kristent helligområde, hvortil der logisk måtte høre en kultbygning af en eller anden slags, en kirke, et kapel eller et mausoleum.

Ude på dette kristne vi stod den store runesten, enestående i sin art, som et dokument i granit, der vidnede om indførelsen af kristendommen i vort land. Det var klart, at det derfor måtte have en endog usædvanlig interesse at kunne træffe på den ældste kirkebygning på dette for missionshistorien grundlæggende vigtige sted, og jeg havde fra første færd min opmærksomhed henvendt på dette spørgsmål. Det var også klart, at det rigtige sted at efterforske en eventuel kirkebygning måtte være nedenunder den nuværende kirke, for det første, fordi den indtager en central plads inden for helligområdet, for det andet, fordi man *a priori* tør regne med en „succession“ i lokal henseende, når det gælder kultsteder med meget gamle traditioner som her, og hvor fornyelsen er sket i tidlig tid: den nuværende romanske kirke regnes for en af de ældste stenkirker i landet.

¹⁾ Jvnf. bl. a. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1943.

Sommeren 1947 havde jeg lejlighed til at tage det første skridt i denne undersøgelse, idet jeg udførte en vestøstgående sondage inde i den nuværende kirkes kor. Efter at have udpenslet en række uønskede, men ikke uventede præstebegravelser, hvoraf den tidligste dog ikke gik længere tilbage i tiden end til 1664, traf jeg foran det nuværende alter på noget egentligt, nemlig en rest af et lergulv med et stolpehul. Her måtte jeg afbryde arbejdet, da turistsæsonen satte ind med massebesøg.

Men allerede påvisningen af et lergulv under koret var i høj grad lovende.

Lergulv har dog også været anvendt i romanske kirker, og det vigtigste spørgsmål var nu, hvorvidt de konstaterede lergulvresten hidrørte fra et oprindeligt gulv i den nuværende kirke, eller om de bar vidnesbyrd om en selvstændig, ældre kirkebygning. Gennem den fortsatte undersøgelse 1948 blev spørgsmålet besvaret. Det kunde nu påvises, at gulvet var ældre end den nuværende kirke, og yderligere kunde det, trods senere tiders ødelæggende indgreb, fastslås, at vi havde at gøre med rester af en stavkirke af ca. 6½ m bredde med et rektangulært kor af almindelig europæisk tidligmiddelalderlig type. Bygningens udstrækning mod vest har der foreløbig ikke været lejlighed til at forfølge.

Lergulvet var lagt direkte på det gamle terræn, hvis fast tiltrådte overflade lod sig blotlægge fuldkomment klart uden for stavkirkens ydervæg. Da fyldmasserne og det oprindelige terræn har ligget beskyttede under den romanske kirke, er en opløsning og sammenblanding af dem ved påvirkning af regnvand helt undgået. Den gamle terrænoverflade svarer til overfladen i kong Gorms bautavi, og det var med en helt højtidelig fornemmelse, at jeg et øjeblik stillede mig med begge fødder på denne ærværdige plet jord. Ligesom begge kongehøjene var viet anlagt direkte på den gamle ager, som har dækket arealet før midten af 900-tallet. Agerjorden var ca. 20 cm tyk, og lige under den fandtes den jomfruelige grund.

På Jelling kirkes grund findes der altså kun to perioder: dels den ældre, nyopdagede stavkirke, dels den romanske stenkirke. Anlagt som stavkirken er, direkte på det gamle vis terrænoverflade, er der al grund til — med runestenens ord i minde — at betragte trækirken som viets kirke og således som opført af Harald, inden han flyttede rigets magtcentrum til Roskilde og dér byggede en kirke til Den hellige Treenighed.¹⁾

Jelling romanske stenkirkes kor er ualmindeligt stort for en landsbykirke. Det omslutter hele den ældre trækirke, i al fald i syd og nord og øst, og man får umiddelbart det indtryk, at den ældre kirke, som skulde afløses, har repræsenteret en tradition, som man har næret ærbødighed for og respekteret i nyanlægget.

Literære kilder bringer kun bud om nogle få kirker i Danmark fra 800-tallet, nemlig i *Slesvig* og *Ribe*, sidstnævnte sted viet til St. Peder, som var Bremerkirkens navnehelgen, en omstændighed, som der dog ikke uden videre bør drages vidtgående slutninger af. Disse kirker synes ødelagt voldeligt, og ny kirker opføres i det følgende århundrede i samme to byer *Slesvig* og *Ribe* og yderligere i *Århus* og i *Odense*. Længere fremme i århundredet bygger Harald den omtalte

¹⁾ Jvnf. Dyggve, Jelling—Roskilde. Jellingsamf. Årb. 1949.

Treenighedskirke i *Roskilde*. Men ingen af disse kirker fra 800- og 900-tallet kender vi noget nærmere til. Uden tvivl har de dog alle været af træ. De hidtil ældste, ved udgravning påviste kirker fra det gamle Danmark har været de to småkirker i *Lund*, Mariakapellet på torvet og St. Clemens, som begge, efter Rydbeck, sættes til rundt år 1000. De har været udført i nøjagtigt samme stavkonstruktion som trækirken i Jelling, en byggemåde, som bestemt adskiller sig fra de norske stav-, eller måske bedre, mastekirker. De norske kirker er jo iøvrigt yngre. I England er bevaret en tidlig trækirke, *Greenstead*, dateret til 1013. Den tilhører samme konstruktionsgruppe som vor kirke i Jelling, men repræsenterer et mere fremskredent udviklingstrin. Et meget diskuteret tydningssspørgsmål vedrørende tømmeretekniken i denne en del restaurerede kirke i *Greenstead* er fornylig afgjort af Anders Bugge, som har gjort opmærksom på, at usikkerheden har haft sin årsag i en skriverfejl.

Stavkonstruktioner kendes nu fra oldtidens Danmark fra Hedeby, Jelling, Trelleborg og Lund. De kendes ligeledes fra Gotland, der, som Clemmensens fremragende undersøgelser har leveret beviset for, hører med til området for dansk træbygningsteknik. Det drejer sig åbenbart om en *lovskovskultur*, hvis tyngdepunkt man gerne engang så fastlagt med sikre beviser. Det synes sandsynligt, at denne tidlige, teknisk særprægede danske bygningsgruppe peger — ikke nordpå, men derimod, som nogle forfattere har antydnet, mod Vesterhavslændene. Men det er dog ingenlunde udelukket, at udviklingen i væsentlig grad har fundet sted i Danmark selv.

Vikingetiden var i høj grad kulturformidlende, og Jelling havde som et virkeligt magtcentrum en særlig forudsætning for at komme i berøring med tidens bærende idéer. Det giver en farverig baggrund for påvisningen af en stavkirke netop på dette sted, hvor det ældste danske træbyggeri i forvejen kan studeres forbavsende udførligt i det store gravkammer af eg og i de velbevarede træbygninger fra det indre af Gorms og Haralds høje¹⁾. Og for missionens historie er det selvsagt værdifuldt, at vi nu for første gang kan pege på træk i grundplanen af en kirke fra dén fjærne tid, hvor kristendommen, som runerne på kirkegården fortæller det, officielt blev indført som statsreligion i Danmark.

¹⁾ Dyggve, Om nordisk Arkitekturopfattelse i Vikingetiden. Vejle Amts Aarbog 1943.

CIMON OG PERO

ET ROMERSK SAGNMOTIV I DANSK FOLKEKUNST

Af AXEL STEENSBERG

I Ålborg historiske Museum findes et fyrretræs-hængeskab, hvis dørfylding optages af en mærkelig figurfremstilling udskåret i fladsnit. Det forestiller en nøgen, skægget mand, der dier en kvinde. Også kvinden er temmelig upåklædt, idet hun kun bærer et smalt skærf, der fra venstre skulder går ned mellem brysterne og atter kommer til syne over det venstre knæ. Hun sidder på en bænk og lægger beskyttende eller kærtegnende sin højre arm bag mandens nakke, så hånden hviler på hans skulder. Manden sidder direkte på gulvet mellem kvindens fødder med ryggen lænet mod hendes højre knæ. Han drejer hovedet over venstre skulder, så hans læber netop når hendes højre brystvorte. Hænderne har han anbragt på ryggen, som om han havde håndjern på, og om hans højre lår ses et bånd eller en bøjle, hvorfra to stykker reb går op til en briks i baggrunden af rummet.

Manden er øjensynlig lænket. På briksen ligger vistnok et par tæpper, og oven over dem ser man et vindue med blyindfattede ruder — eller måske et jerngitter? Den udskårne dørfylding er malet med mørkebrun, næsten sort baggrund, vinduet rødt med grønne ruder, bænken og briksen gråbrune, figurerne gulbrune med hvidgråt skærf, gråbrunt hår, røde læber og brystvorter samt sorte øjenbryn og pupiller. Feltet omgives af en primitiv tandsnitbort og profilerede lister, der ligesom de øvrige profillister på skabet er røde, mens selve skabet er grønmalet. Foroven er der en kraftigt fremstående gesims med æggestav og tandsnit, herunder en navnefrise udskåret i fladsnit med indskriften E:CHRISTN-IENSS:SIDSEL IENSD. Det skal vel udlægges: „Ejere: Christen Jenssøn — Sidsel Jensdatter“. Neden for indskriften følger en smal æggestav. Under døren finder man en anden indskrift ligeledes udskåret i fladsnit, LEF:OP:RETIG:VER:FORSETIG 1731. På hver af ramstykkerne ved siden af døren er indstempet en række små firdelte rosetter. På gavlfelterne er i samme teknik som på forsiden skåret en kvindefigur i brystbillede med armene over kors over brystet og et fortrædeligt udtryk i ansigtet. Det er malet med lignende farver som forsiden. Skabets højde er 0,65 m, bredden 0,63 og dybden 0,31. Det stammer fra en gård i Sulsted mellem Brønderslev og Nr. Sundby.

Sammenhængen mellem ordsproget: „Lev oprigtig, vær forsigtig“ og motivet med den diende gamling er ikke indlysende. Oprinet vil vel forekomme de fleste uforståeligt, og måske en smule usmageligt. Og man vil næppe vente at finde et sådant billede for bordenden i en vendsysselsk bondestue. Hvilke tanker har bonden og hans familie, hans slægt og naboer mon gjort sig, når de betragtede det mærkelige optrin? Man har rimeligvis ikke just taget anstød af personernes nøgenhed. Thi de fleste sov dengang uden en trævl på kroppen, mænd og kvinder ofte i samme rum, så selv børn og ganske unge ikke kunne være i tvivl om menneskets anatomi.

Men måske har man heller ikke været uvidende om, hvilken historie billedet hentyder til? En og anden har vel kendt den gamle gåde (gengivet i „Skattegravere“, VI, 54.503): „Stor nød gik gennem sten rød, først var a far din, nu er du mor min, gætter så I herrer fin.“ Farende svende kunne dengang høre samme gåde i forskellige variationer lige fra Mälaren til Middelhavets kyster; i Spanien lød den således: „Før var jeg datter, nu er jeg mor. Jeg har en søn, som var min mors mand.“ En mand var kastet i fængsel og fik ikke anden føde end den, hans opofrende datter gav ham ved sit bryst gennem en revne i fængselsmuren. Datteren opsøgte imidlertid kongen og bad om, at faderen måtte blive fri, og kongen lovede det, hvis hun kunne stille ham en gåde, som han ikke var i stand til at løse. Da han havde hørt gåden, som jo var bygget på hendes egen historie, måtte han give fortabt, og hun reddede på den måde sin far ud af fængselet.

I virkeligheden går historien tilbage til den romerske forfatter Valerius Maximus, der under kejser Tiberius (14—37 f. Kr.) udgav en samling anekdoter, *Factorum et dictorum memorabilium libri novem* („Mærkelige handlinger og ord i ni bind“). Her hedder faderen Cimon og datteren Pero. Fra antiken kendes også navnene Xantippe og Mycon, Tektaphos og Eerie, men det blev under navnene Cimon og Pero, parret kom til at vandre videre i litteratur og kunst. En middelalderlig forfatter ved navn Bernardino de Bustis gengiver historien i *Rosarium sermonum* („prædikenernes rosenkrans“), en eksempelsamling, der i lighed med *Gesta romanorum* blev brugt af prædikanterne til at forklare den kristne moral for lægfolk. I en lidt ændret form findes den hos Jacobus de Vitriaco, medens *Gesta romanorum* har en anden historie fra Valerius Maximus om en datter, der ammer sin mor. Trods velvillig bistand fra bibliotekar R. Paulli ved Det kgl. Bibliotek og kolleger ved Statens Museum for Kunst er det imidlertid ikke lykkedes mig at finde ikonografiske forbilleder for fremstillingen på Sulsteds-kabet.

Motivet blev oftere anvendt i Nederlandene i 1500—1600 årene, således af Maerten van Heemskerck i et maleri, hvorefter der har eksisteret flere tryk, og som tillige blev forbillede for fremstillinger på hollandske fajancer o. 1600 — bl. a. en majolikaskål i Rijksmuseum i Amsterdam, dateret 1601 (fig. 3). Også Rubens og hans skole malede *Caritas romana* („Romersk barmhjertighed“), som motivet hyppigt benævnes inden for kunsten; i Rijksmuseum hænger der et maleri af denne art, fra o. 1625. Det forestiller en næsten nøgen olding med skaldet isse, langt skæg og et klæde over lænderne. Han sidder til venstre i billedet på en briks med de bagbundne hænder lænket til en ring i muren. Hans venstre side vender mod datteren, der påklædt har sat sig med ryggen mod fængselsvinduet yderst til højre

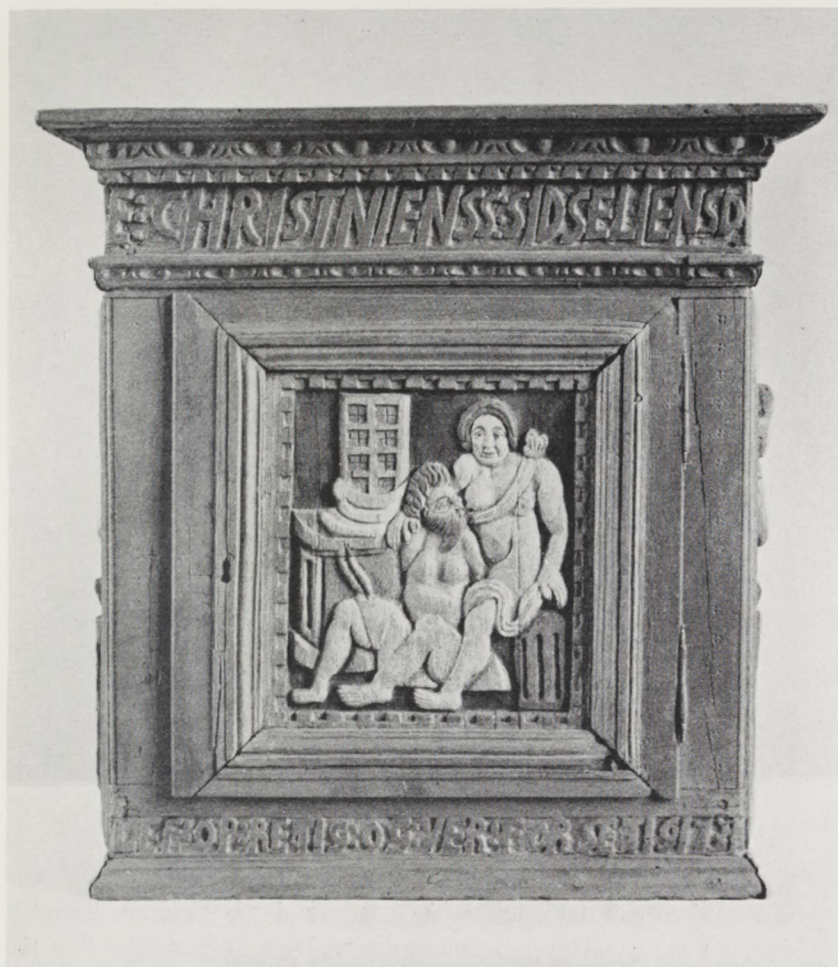

Fig. 1. Vægskab fra Sulsted, Ålborg Museum.

og blottet sit bryst. Et andet billede findes i Eremitagen i Leningrad; et stik efter dette findes i Kunstmuseet i København, men heller ikke her viser kompositionen lighed med Sulstedskabets fremstilling. — Det billede, der har størst lighed med skabets, uden dog at kunne betragtes som dets direkte forbillede, hænger i Medicinsk-historisk Museum i København. Maleriet, der blev købt i Kunstboden i Hyskenstræde 1930, er ikke noget større kunstværk, og det bærer ikke nogen signatur. Det kan vel være malet i Danmark eller Tyskland o. 1700. Som omstående gengivelse viser, har Cimon bevaret den skaldede isse, som han havde på Rubensbillederne. Men vinduet er tilvenstre ligesom på Sulstedskabet. Gennem fængselsgitteret skimtes soldaternes silhouetter og lange spyd. Hos Rubens så man kun et enkelt fangevogteransigt bag gitteret. Pero indtager samme stilling som på skabet. Ansigtet har samme drejning, mens Rubens lod det vende stærkere tilhøjre. Hun har hovedtøj, krøllet hår og en perlekæde om halsen bundet med en ornamentalt gengivet sløjfe. Det skærf, der på skabsbilledet hænger så underligt umotiveret ned mellem brysterne, svarer på maleriet til båndet, der kanter hals-

Fig. 2. Maleri i Universitetets medicinsk-historiske Museum.

udskæringen på hendes kjole og dækker det ene bryst. Peros ansigtstræk er i og for sig mere talende og udtryksfulde på skabet end på maleriet, hvor dets naive udtryk minder om de svenske „dalmålninger“. Hun støtter ligesom på Rubens-billederne sit bryst med venstre hånd — et træk af kompositionsmæssig betydning. Men dertil kommer et andet kompositionstræk, som hverken findes hos Rubens eller på Sulsteds skabet: Cimons højre hånd hviler på datterens venstre håndled, hvorved man tydeligt ser håndjernets sorte bøjle, medens armens linie danner en parallel med ryggens og nakkens såvelsom med det aftrappede vindue, og overarmen bliver parallel med hendes arm og skulder-nakke. Hos Rubens er hans hænder lænket sammen på ryggen til venstre i billedet; her er kompositionen i det hele taget friere, mindre stiv end på fig. 1—2, og han har desuden vinduet tilhøjre. Maleriet i Medicinsk-historisk Museum viser ikonografisk set — bortset fra dragten — lighed med et billede af Bernardino Luini, en af Leonardos disciple, i Firenze. Motivet har iøvrigt senere været benyttet af C. G. Pilo (1711—1793) til et maleri, der hænger i Nationalmuseum i Stockholm. Men dette billede ligger Sulsteds kabets endnu fjernere i komposition end Rubens' malerier.

Skønt det ikke er lykkedes at finde direkte forbilleder for Sulsteds kabets fremstilling, må man vel snarest tænke sig, at en lokal snedker og billedskærer har haft et træsnit eller stik, som han har benyttet efter fattig evne. Først når dette er fundet, kan man dømme om, i hvor høj grad billedskæreren selv har

Fig. 3. Majolicaskål i Rijksmuseum, Amsterdam.

digtet med på kompositionen. Udtrykket i Peros ansigt tyder ingenlunde på, at han har været uden evner. Han er dog også nok selv mester for den anatomisk set umulige stilling, som Cimon indtager. Også tandsnittene omkring billedet er yderst skødesløst lavet.

Der er uden tvivl blevet udført adskillige figurfremstillinger på bondemøbler i baroktiden. De fleste blev vel skåret i fyrretræ, og de er forlængst gået tabt som følge af ormenes gnaven og menneskenes uforstand. Et par hængeskabe skåret i egetræ findes i Dansk Folkemuseum, det ene er fra Fejø med årstallet 1687, det andet fra Ærø 1697. Dertil kommer fra Lolland en kisteforside af egetræ med en fremstilling af fabeldyr og kæmpende konger. Fladsnitsudskæringen stod ret højt på de sydlige danske øer i sidste halvdel af 1600-årene; men Sulsteds-kabet vidner om, at også nordjyderne kunne være med. Der vil endnu kunne fremdrages adskillige eksempler rundt om fra vore provinsmuseer, hvis skatte hidtil desværre kun i ringe grad har været udmøntet af forskningen.

Fig. 1. Amuletgemme.

NOGLE MONGOLSKE SØLVARBEJDER

Af MARTHA BOYER

HENNING HASLUND-CHRISTENSENS død i Kabul den 13. september 1948 betød afslutningen på en strålende livsindsats i Central-Asiens udforskning. Hans brændende ønske var at bane vej for dansk videnskabs forståelse af de værdier, der var at hente derude. Det gik i fuldt mål i opfyldelse. Hans liv og gerning var et *carpe diem*. Og en enkelt bekræftelse herpå er det enestående og omfangsrige materiale, som han nåede at indsamle og hjemføre til Nationalmuseet.

Haslund-Christensens smittende ildhu vil stedse stå som inspirationen for hans medarbejdere. Hans uvurderlige oplysninger og aldrig svigtende redbonhed til uselvisk at give alt fra sig for blot at nå til klarhed i problemerne vil mane og forpligte til frugtbargørelse af hans arbejde.

På samme vis som en *élégantier* i Europas 18de århundrede distingverede sig ved besiddelsen af udsøgte *nécessaires*, har steppemongolen i århundreder tilkendegivet en vis rangordning gennem en række personlige ejendele. Kniv, spise-pinde, fyrring og madskål betinger hans trivsel, mens en lille snusflaske ikke blot yder garanti for hans velvære, men tillige giver ham et let introduktions-middel i hænde. Enhver mongol, der frister nomadelivet, bærer til stadighed disse ting på sig (fig. 2); kun materialet og dettes forarbejdning lader ane hans sociale stilling.

De her afbildede og omhandlede sager er enkelte karakteristiske stykker, der er udvalgt af den rige samling, som i 1939 blev hjembragt til museets etnografiske

Fig. 2. Mongol med kniv og amuletgemme.
Haslund-Christensens fotosamling.

afdeling af Haslund-Christensen. De hidrører ikke fra en enkelt lokalitet, men er samlet stykkevis inden for den store geografiske helhed, som Chahar-området dækker. Umuligt er det dog ingenlunde, at de kan have været båret af en og samme høvding, thi mongolerne fortaber sig ikke i stilistiske hensyn.

Allerede fra Chinggis Khâns tid (1154—1227) har smedene udgjort en privilegeret klasse (*darkhan*), inden for hvilken håndværket gik i arv blandt familiens mandlige medlemmer. Smede„lavene“ bestod oprindeligt af sammenbragte krigsfanger, som kun takket være deres færdigheder inden for faget var undsluppet

de store nedslagtinger, der altid fulgte „den gyldne horde“s togter. Disse fremmede blev optaget i khânens tjeneste, hvor de sammen med kinesiske håndværkere måtte søge at honorere tidens enorme behov for ødsel luksus. En stationær befolkningsgruppe blev de aldrig. Det ligger nær at drage en parallel med oldtidens vandrende smedesamfund og føre forbindelsen videre — som det er gjort af arkæologen Gordon Childe — til de endnu den dag i dag i Europa omstrejfende kedelflikkere.

Mongolernes sølvsager er stærkt forarbejdede og karakteriseres af en sejt konservatisme. En rig og traditionskraftig symbolik holder dem fangen, og uvilje mod at lade materialet spille ved egen hjælp er iøjnefaldende. Udøvelsen af håndværket er gennemgående mere individuelt end egentlig stammepræget. Og dog lader en grov lokalisering sig foretage, idet Khalkha-mongolerne i Ydre-Mongoliet afslører en sikker stofflig fornemmelse i gedigne frembringelser, mens Chahar-stammerne i Indre-Mongoliet langt mere synes at koncentrere sig om det minutøst udførte detailarbejde.

De afbildede bælte-ringe med tilhørende kniv og fyrepung (fig. 3) har som proveniens Chahar Honichin. Den sidste benævnelse hentyder til Chahars færedistrikt og stammer fra Manchu-tiden (1644—1912). Landet blev da opdelt i distrikter efter de dyreflokke, som dominerede inden for de enkelte områder, og som mongolerne havde i forvaltning for kejseren.

Bælte-ringe fastgøres ved hjælp af en læderrem i dragtens højre og venstre side ved at trække remmene over et silkeskærf, som vikles flere gange om livet. Ringene er ens, af svært, ciseleret sølv og med perifere sammenlodninger. Stilerede *fungi* slynger sig i smukke arabesker og er yndet dekorationsemne med ophav i den taoistiske ideologi. I planternes velegnethed til opbevaring hviler et symbolsk ønske om „langt liv“.

Kniven er enægget med kraftig blodrille. Et mørkt, fladtrykt hornfæste med jærnbånd langs siderne inden for en snoet sølvtråd afsluttes foroven af en ciseleret sølvdup med dragemotiver. En lignende udsmykning gør sig gældende på den tilhørende træskede, som dog har ydet langt bedre dekorationsbasis. Her er den ciselerede sølvdup forlænget til det tredobbelte af knivens, mens tre tværbånd af sølv samt et sølvbælte ved skederanden kompletterer den funktionalistiske, rige udsmykning. En længdebelægning forløber bagtil og afsluttes foroven i et profileret dragehoved med to ringe, forneden i et ciseleret løvelignende hoved. Skedens forreste halvdel er opfyldt af et dobbeltrum med plads for et par spise-pinde. Grundelementerne i denne skedetype er ifølge Gutorm Gjessing oprindelige i Central-Asien, hvor han fører dem tilbage til kort efter vor tidsregnings begyndelse. Typens udbredelse spænder vidt, men her skal blot nævnes, at Gjessing bl. a. lader den følge Hunnernes vandring helt ind i Central- og Vest-Europa.

Kniven står i forbindelse med den ene bælte-ringe, mens den anden korresponderer med en læderpung, der har overfaldende sølvbeslæt klap og et buet fyrstål i underkanten. I pungen opbevares lidt tønder og nogle små stykker flint, og med disse enkle ting har mongolen skaffet sig et effektivt og aldrig svigtende ildtøj.

Når tingene er i funktion, frigøres de ikke fra bælte-ringe, men lange læder-

Fig. 3. Bælteringe med kniv og fyrpung.

snore sikrer en tilstrækkelig aktionsradius. Ude af brug forkortes fyrtojets snor, så pungen kun netop hænger frit ved venstre side i skærfet, hvortil den holdes fast ved en bælteknep, mens kniven med skeden stikkes ned under skærfet bagtil. Denne sidste foranstaltning kunne måske formodes at ville hæmme bærerens bevægelsesfrihed, men realiteten taler herimod. Forholdet belyses bedst ved den tilsyneladende paradoksale påstand, at steppemongolens bevægelser i virkeligheden er begrænsede. De må betragtes fra et ryttersynspunkt, for til hest er han i sit rette element. Han er så at sige eet med sit dyr, og til fods færdes han kun nødtvunget.

Madskålen indtager ingenlunde en ringere plads blandt mongolens ejendele end de lige nævnte. Den er lav med vid mundingsrand, drejet af birkerod og som ny dækket af et blankt, gennemsigtigt overtræk af lak. Profilen er S-formet, men kan dog variere noget, og efter Haslund-Christensens opgivelser forbeholdes skåle med en fuge under randen lamaerne, mens alle andre former anvendes såvel af gejstlige som verdslige. Atter her markerer sølvbelægningens fylde såvel som dens forarbejdning ejerens formuenhed og dermed hans position. Ikke sjældent er skålen helt dækket med sølv, så træet kun skimtes svagt på den udvendige side som bag et gitterværk i det gennembrudte sølvarbejde.

Den på fig. 5 gengivne skål er ikke lokaliseret nærmere end til Chahar. Indvendig er den helt belagt med uforarbejdet sølv, der er ombøjet i en fals omkring mundingsranden. En ganske lav fod er ligeledes dækket med sølv, og herfra griber et bælte med en stiliseret bladbord i oploddet arbejde op omkring skålens underkant.

Ved thedrikningen holdes skålen mellem begge hænder, og som for de fleste andre mongolske brugsgenstandes vedkommende knytter også visse forskrifter sig til brugen af den. Gæster man f. eks. et telt, er det en uskreven lov, at ingen skænker sin madskål en tanke, før man har følt og selv bidraget til gæstevenskabetets rette atmosfære. Først da kan man uden blusel aflægge sin forstillede ligegyldighed og vedgå en sig aldrig fornægtende materialisme. Uden kommentarer rækkes skålen nu frem mod teltfruen, som fortsætter etikettens stumme spil ved — næsten endnu inden det usynlige tegn er givet — at være rede med the eller mælk.

Som en særlig gunst opfattes det, at værten byder gæsten at drikke af sin skål. Ikke alle synes dog at modtage denne gunstbevisning med uhildet glæde, og allerede for århundreder siden beretter rejsende om de malproppe skåle, der bydes dem. Den russiske forsker Pallas (sidste halvdel af det 18de årh.) har søgt at trænge bag om mongolernes renlighedsproblemer og fortæller, hvorledes der lige fra Chinggis Khâns tid ligger en slags tabu i at anvende vand til rensning af bohavet. Denne forordning kunne naturligt forklares ud fra vandets sparsomme forekomst i de tørre steppeegne, men så lige til er det dog næppe. Den rette fortolkning må snarere søges i en stærk tradition. For blandt de love, som den store khân lod kundgøre i året 1206, finder man et strengt forbud mod at bade og i det hele taget mod at foretage nogen afvaskning endog af klædningsstykker. Denne bestemmelse blev truffet som en foranstaltning mod mongolernes angst for elementernes rasen. Thi når tordenen rullede gennem luften, kastede de sig —

Fig. 4. To mongoler mødes.
Haslund-Christensens fotosamling.

når lejlighed gaves — rædselsslagne i søer og floder, hvor de omkom, og på denne måde mistede khânen for mange af sine værdifulde krigere.

Når skålen ikke anvendes, opbevares den i et omtrent kvadratisk stykke stof, der foldes og sys sammen til en rektangulær „lomme“ med længdeslids i midten. Stoffet kan veksle fra ganske enkelt, ensfarvet bomuld uden udsyninger til strålende brokader med rige kantninger i possementmagerarbejde. „Lommen“ trækkes ind under det tidligere omtalte livskærf og anbringes omkring dette i venstre side på en sådan måde, at den ene „lomme“ halveres i to frithængende, hvoraf den underste indeholder skålen.

Den mongolske hilsen omfatter en hel ceremoni, der udspilles omkring en snusflaske (fig. 4). Mødes man, drages snusflasken straks frem fra en lille silkebroderet pose, lidt snus lægges på hånden, og man byder hinanden heraf. Denne høflighedsscene ledsages af et elegant ordspil, der kredser om græsningernes frodighed, hjordenes stand og alt det, der så afgørende griber ind i nomadens tilværelse. Først når denne udveksling af snus og ord på tilbørlig vis er tilendebragt, kan man gå over til at drøfte dagliglivets foreteelser.

Mens formen på snusflaskerne viser stor overensstemmelse, varierer materialet såvel som udsmykningen hyppigt. Et fælles træk går dog igen i dekora-

tionen i den næsten konstante anbringelse af en slags rudimentære ører på de smalle flaskesider. De gengiver to i smerte fortrukne ansigter, som efter sigende afbilder en ildelidt tibetansk konge og hentyder til en skæbnesvanger begivenhed i landets historie. Beretningen herom har i tidernes løb fået utallige versioner; fremstillingen nedenfor støtter sig til den navnkundige Ssanang Ssetsens optegnelser. De stammer fra den tid, da Manchu-dynastiet etableredes i Kina, og i hvis begyndelsesperiode Ssanang Ssetsen var regerende fyrste over Ordos-stammerne i Øst-Mongoliet.

Tidspunktet for hændelsen er det 10de århundrede, da lamaismen allerede i omtrent et halvt årtusinde havde været den stadfæstede religion i Tibet på bekostning af „den sorte lære“, shamanismen. Da skete det, at en konge døde uden at efterlade sig sønner, og kongeværdigheden måtte derfor overdrages til den afdødes ældste broder. Denne var imidlertid tilhænger af „den sorte religion“ og gjorde følgelig alt for at tilintetgøre lamaismen. Men skæbnen indhentede ham, og en modstander vovede livet for at rydde kongen og dermed hans vranglære af vejen. På en hvid hest, der var sværtet sort, svøbt i en kappe, hvis sorte fôr var vendt udad og med bue og pil skjult i ærmerne, red den dristige af sted for at bekæmpe kongen. Ved den første dybe bøjning for sin hersker lagde han pilen an, ved den næste spændte han buen, og ved den tredie skød han pilen af lige i hjertet på den forbryderiske konge. Han ledsagede sin død med ordene: „Vinden hvirvler jorden over ende, jorden dækker vandet, vandet slukker ilden, Garuda besejrer vanddragerne, med diamant gennembøres ædelstene, Tengri besejrer Assuri, Buddha besejrer Shimnus, og på samme måde har jeg dræbt den onde konge“. Derpå vendte sejrherren sin kappe, så den hvide side atter kom frem, steg til hest og red gennem en flod, som straks gengav hesten dens naturlige hvide farve og flygtede derefter langt bort....

Hver gang mongolerne nu griber om snusflasken, knuger de den forhadte konges hoved i hånden som en bekræftelse på, at „den sorte lære“ er kvalt. Haslund-Christensen har oplyst, at der den dag i dag ligger en bevidst hensigt bag dette tilsyneladende tilfældige greb omkring den lille snusflaske. Dens værd forøges herved yderligere, idet man foruden en rent funktionalistisk og ceremoniel betydning da også kan tillægge den en kultisk. Snusflasken fig. 6 hidrører fra Chahar-stammens Aduchin-distrikt, der er identisk med landets hesteprovin. Formen er den gængse med fladtrykt, næsten cirkelrund bug, lav fod og kort hals med en rund prop. Materialet er stærkt forarbejdet sølv; en ydre gennembrudt kappe med ens for- og bagside indeslutter selve flasken, der ligeledes er af sølv. Midterfeltet med dragemotiv indrammes af spiralornamenter, og på skulderpartiet er anbragt de to obligatoriske hoveder. Proppen afsluttes foroven af en rød koral i glat indfatning og er forlænget med en lille spatel ned i flasken.

Til de her omtalte brugsgenstande skal føjes det uundværlige amuletgemme, der ligeledes altid ledsager mongolen. I ordets egentligste forstand kan det næppe kaldes en brugsting, men rent abstrakt fungerer det som formidler mellem ånde-verdenen og den mere realistiske tilværelse.

Udformningen kan være mangeartet, og dette gælder i ikke mindre grad det anvendte materiale. Det afbildede amuletsmykke (fig. 1) er erhvervet i Chahar og

Fig. 5. Madskål set fra undersiden

Fig. 6. Snusflaske.

viser en ofte forekommende form bestående af to cirkelrunde, konvekse sølvkapsler, der hver har to øskener anbragt diametralt modsat en tredie. Den ene kapsel er dekoreret med et dragehoved, mens den anden inden for et bælte af fortløbende stiliserede *fungi* bærer det mystiske „Om“-tegn, der indgår som led i den hellige lamaistiske formular: „*Om mani padme hum*“ (Du af lotusblomsten fødte!). Begge motiver indrammes af ensartede tungede bladborter, der fremkalder en kartoucheagtig karakter. Smykket har utvivlsomt været båret omkring halsen i et stykke silkestof (*hadag*), der har været trukket gennem øskenerne foroven, mens en ring sammenholder kapslerne forneden.

For mongolen er de nævnte sager kun ensbetydende med det allermest nødvendige udstyr. Deres daglige brug gør dem uundværlige og så skattede, at i tilfælde af tyveri straffes den skyldige med afhugning af den ene hånds fingre; på ægte nomadevis kan man dog købe sig fri ved at stille to store, fem mindre og tre små stykker kvæg som betaling for hver finger. Foruden de nævnte brugsgenstande føjes gerne smykker som armbånd og fingerringe til de personlige ejendele, og i virkeligheden er en blot nogenlunde velhavende mongol i stand til at opvise en ikke helt ringe samling af sølvarbejder.

Forarbejdningen viser en højt udviklet teknik, som mestrer alle specialiteter, og sølvsmedenes værktøj afviger ikke i væsentlig grad fra det, der anvendes i en europæisk sølvsmiede. Alt lige fra ambolten til nogle små fine klemmer, der sammenholder de sølvstykker, som skal loddes sammen, har kendte former. Og i de perforerede støbejernsplader — såkaldte trækjærn — der anvendes til trådtrækning i filigranteknikken, og hvor perforeringen giver trådens tykkelse, genfinder man en bl. a. i Lapland og Afrika vidt udbredt redskabstype. Hos lapperne er jærnet dog erstattet af rentak, og trådtrækningen gælder her tintråde.

Den allerede antydede regionale inddeling af sølvarbejderne underbygges af en ren kulturel. Den viser naturligt en altovervejende kinesisk indflydelse i grænse-

egnene til Kina, mens den voksende afstand herfra giver arbejderne en tilsvarende frigiorthed. Erindres bør det dog, at det kinesiske rige langt fra altid kun var den ydende part med hensyn til påvirkninger. Kendsgerningerne fortæller det, og selv om krigeriske nomadestammer ved rigets nordvestlige grænse var en stadig fare for landet, var de tillige ensbetydende med nye impulser. Som mellemed mellem Vestens og Østens kulturer har disse frygtede naboer haft en betydning, der næppe kan overvurderes.

Filigran så vel som finciseleringer og graveringer er yndede udtryksformer for minutøs detailsans, mens drivningsteknikken yder langt bedre betingelser for et bredere og mere malende sprog. Men fælles for alle arbejderne er, at de er smukt soignerede og udført efter tegninger, der opfylder symmetriens strengeste krav. Emnebehandlingen er stærkt varieret. Symbolske og klassiske ornamenters som spiraler, voluter, møndre etc. er dominerende; men man viger dog ingeniunde af vejen for naturalistiske fremstillinger af større scenerier.

Et særligt yndet objekt inden for den ornamentale symbolik er dragen, der allerede i Kinas forhistoriske tid var herskermagtens emble. Ifølge ældre tiders opfattelse havde den en egen tilknytning til smedefaget, idet smedien ganske simpelt opfattedes som den ild, der udspjedes fra dyrets gab. Årtusinder har afsvækket den symbolske betydning, men rent dekorativt har dragen bevaret sin kraft og udnyttes med den yderste konsekvens, ofte forvansket til ukendelighed.

De få sager, der her er trukket frem i dagens lys, er som nævnt kun en ringe del af det rige materiale, som Etnografisk Samling ligger inde med. De udgør imidlertid et fundamentalt og samlet hele i mongolens mest nødtørftige udrustning og må her tjene som en beskeden indikator af mongolernes værdifulde sølvarbejder. I det rytmisk betingede, måske ofte noget ensformige nomadeliv fremtræder de med dobbelt kraft; men set på baggrund af storhedstidens rige traditioner er de sidste århundreders arbejder næppe andet end svage reminiscenser af fordums tiders altovervældende pragt. Middelalderlige rejseskildringer lader os ane denne datidens mageløse glans og beretter stedse om „skatkamre og større bygninger fyldt med guld og sølv, ædelstene og andre rigdomme og klenodier“.

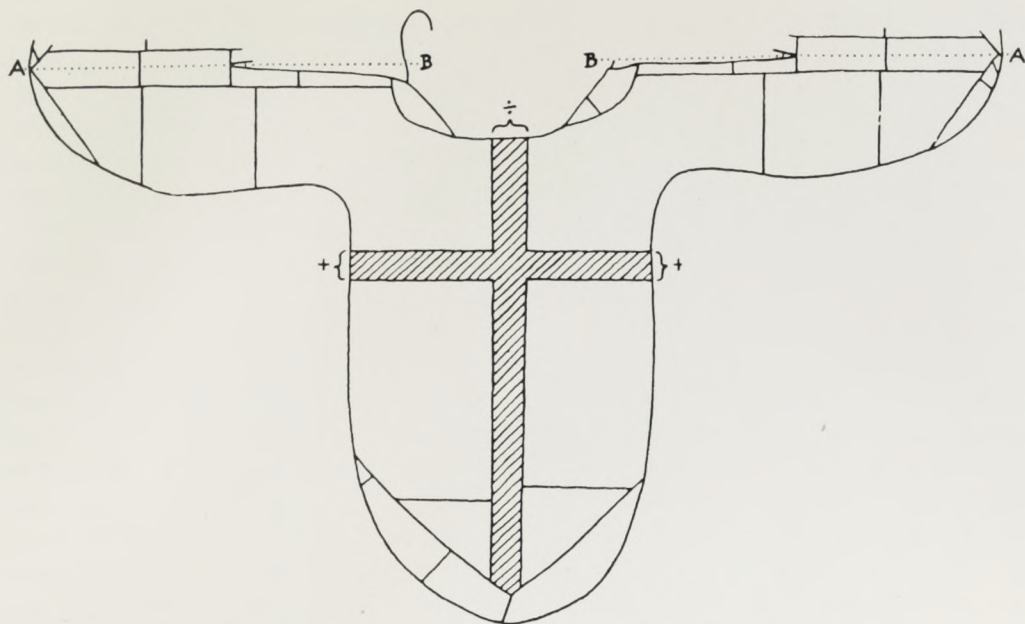

Fig. 1. Opmåling af messehagelen
i udfoldet stand. 1 : 20.

MESSEHAGEL FRA VOR FRUE I ÅRHUS

Af FRITZE LINDAHL OG P. J. RIIS

BLANDT Nationalmuseets danske middelaldersager opbevares en „casula“ eller messehagel (inv. no. CXXXVII), som sognepræsten ved Vor Frue Kirke i Århus i 1819 indsendte til „Kommissionen for Oldsagers Opbevaring“. Når vi ønsker her i museets årbog at henlede opmærksomheden på dette afblegede og af tidens tand hårdt medtagne stykke*), er det, fordi det ikke tidligere har været udførligt behandlet. Kortere notitser derom eksisterer ganske vist, således i vejledningen til middelaldersamlingen og i dr. Nørlunds artikel: „Nationalmuseet aabner en Dør paa Klem“ („Tilskueren“ 1933); men i de nyere beskrivelser af kirken og dens inventar findes det slet ikke nævnt. Og dog må denne messehagel, der måske er den ældste bevarede her i landet, henregnes til de interessanteste levn fra vor fortid, idet materialet taler tydeligt om forbindelse mellem Norden og fjerne egne. Ægypten, Syrien, Iraq, Iran og China er blevet foreslået som hjemstavn for lignende tøj.

Messehagelen (fig. 1—2) er syet af guldbrokade med afvekslende 6 og 2 cm brede striber i grønt, blå, blegrødt og hvidt. Der er tre slags ornamenttrækker: 1) En bred blå, grøn eller blegrød stribe, hvor tre motiver går igen, en lotusblomst, et mangefliget blad og et af otte skiftevis helt og halvt åbne palmetter sammensat

*) Vi takker Nationalmuseets 2. afdeling og professor E. Hammershaimb henholdsvis for tilladelse til at arbejde med messehagelen og for velvillig bistand ved læsningen af de i artiklen omtalte arabiske indskrifter.

ornament, de to sidste motiver med udsparede midtfelter, hvori liljer er anbragt. 2) En bred grøn eller blå frise med en ensartet gentaget arabisk indskrift afbrudt af seksoddede stjerner med smårosetter og liljer omkring. 3) Imellem disse brede striber går der smalle afvekslende hvide og blegrøde med dyrefigurer: harer, løver (?) og hunde adskilt af halvmånelignende hestesko. De brede striber har en gylden, de smalle hvide og blegrøde en grøn og blå indfatning. Det er brokadens trend, der er afstribet i de forskellige farver, medens guldmønstret fremkommer ved hjælp af islætten, som dels består af en guldtråd og dels af en tyk utvundet silketråd. Guldtråden er uhyre kunsthæderigt sammensat, idet den inderst har en linnedtråd og derudenom en diminutiv læderrem belagt med guld.

Korset (fig. 2) er af blåt fløjel og besat med ægte perler, koraller, guldperler og mørkeblå glasperler samt bemalede metalplader. Broderiet danner en stiliseret ranke med klaser og rosetlignende blade. Den teknik, der er taget i brug, er det såkaldte reliefbroderi, hvorved perlerne er anbragt ikke umiddelbart på grunden, men på et indskud, i dette tilfælde bestående af gaze og vatagtig bomuld. Arbejdet må være udført i tiden omkring år 1500 med en margin på ca. 25 år før og efter. Reliefbroderiet var yndet i disse år, og det samme gælder selve ornamentet, som vel netop da nåede største anvendelse; vi finder en ganske lignende vinranke på gravstenen for ærkebiskop Jens Brostrup († 1497) i Lunds domkirke (fig. 9). Det tunge og klodsede broderi må til trods for den raffinerede teknik siges at betegne en tilbagegang såvel for det kirkelige håndarbejde som for smagen. Det er vanskeligt med bestemt at fastslå, hvor broderiet er udført. Det *kan* være gjort i Danzig, da der er et nært slægtskabsforhold mellem dette stykke og reliefbroderi på skulderduge i den derværende Mariekirkes samling af liturgiske dragter. De sidstnævnte arbejder menes at være blevet til i lokale værksteder, selv om kilderne ikke beretter om sådanne. En messehagel i Strängnäs Museum har et lignende broderi, der er bestemt som værende tysk fra tiden omkring 1475; men man kan ikke se bort fra den mulighed, at ranken på vor messehagel er broderet i Danmark efter tysk forbillede.

Sådan som messehagelen nu ser ud, er den resultatet af en eller flere omrynkninger. I princippet ligner den den såkaldte klokkecasula, idet forstykkets halvdele — som det vil ses af fig. 1 — danner rette vinkler med ryggen; men denne type, der gik af mode i det 13. århundrede, havde i udfoldet tilstand halvcirkulær form. Den trekantede facon, den såkaldte gotiske, er derimod karakteristisk for det 14. og 15. århundrede. Da de stykker, der afrunder ryggen og forstykket forneden, må være tilsat senere, formoder vi, at messehagelen oprindeligt har haft ret spidse flige, hvilket også svarer godt til billedet af den gotiske casula. I Danzigs Mariekirke findes netop en messehagel af den samme brokade i den gotiske form. Hvornår øgningerne er foretaget, er svært at sige, men formodentlig er det sket i løbet af det 16. århundrede. Den nuværende udprægede T-form, der er fremkommet ved beklipning af siderne og anvendelse af det herved indvundne stof til øgning, må være et forsøg på at lempe messehagelen efter en ny smag. Omkring år 1500 begyndte man nemlig at give messehaglerne tilsnit som et scapularium, et todelt slag med skuldersøm, og — hvad der er væsentligt i denne forbindelse — samtidig fik forstykket og ryggen den langagtige spadeform og brede

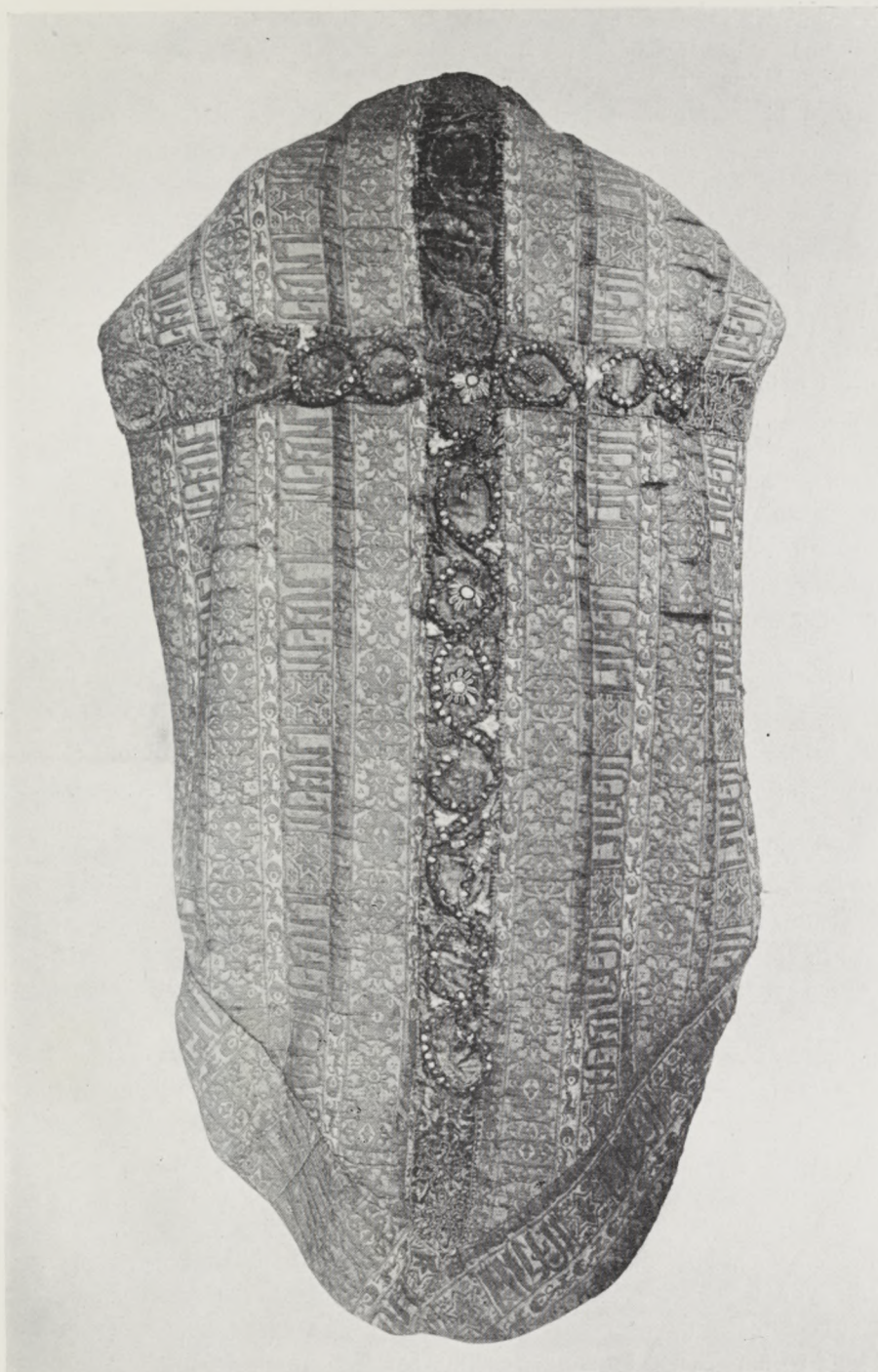

Fig. 2. Messehagelen ophængt og set fra ryggen. Ca. 1:8.

afslutning. Vi kan således regne med, at vor casula er blevet til senest i det 15. århundrede og syet om tidligst i begyndelsen af det 16.

Forandringer og reparationer er overalt foretaget unøjagtigt og uden videre hensyntagen til stoffets mønster. For den sags skyld har man heller ikke ved den første tilskæring været særlig nøjeregnende; da stoffet var knapt, måtte man sy det sammen flere steder (fig. 1), men udførte det således, at grønne striber kom ud for blå o. s. v. Korset er muligvis også tilføjet på grund af stofmangel; under dets lodrette arme findes nemlig ingen brokade. Da nogle af perlerne i tidens løb er faldet af, har man syet rosetter med gule kontursting dér, hvor mørkere pletter angav, at noget manglede; disse sting går helt igennem foeret, der består af ubleget lærred. Dette foer er ikke det oprindelige, thi inden under findes grøn silke lappet med blå. Konturbroderiet er følgelig tilføjet på et ret sent tidspunkt i messehagelens historie.

Selv i sin nuværende falmede og slidte tilstand gør Århus-messehagelen et stærkt og fremmedartet indtryk på den besøgende. End ikke den betragter, for hvem indskriften blot er et ornament, vil tage den prægtige brokade for et vesterlandsk arbejde. At sådanne tekstiler har været store kostbarheder, fremgår indirekte af deres sjældne forekomst; vi kender kun 17 stykker, der er fabrikeret af dette eller ganske lignende stof (6 varianter i alt). Næsten alle stykkerne findes i Danzigs Mariekirke (sml. fig. 3—4); med undtagelse af det danske eksempel, vides de øvrige af arten at stamme fra denne kirkes skatkammer.

Når og hvor de seks varianter af vor brokade er fabrikeret, antydes af den arabiske indskrift; men det er heller ikke mere end en antydning. Bogstaverne på Århus-tøjet og på fig. 3 læses som følger: „al-(s)ultān (a)l-'ā...“, d. v. s. at vi her har at gøre med et brudstykke af den titulatur, som mamluksultanerne i Cairo plejede at bruge. Dens fulde ordlyd er denne: „al-sultān al-malik al-muzaḥḥar al-'ālim al-'āmil al-'ādil“ eller oversat: „sultanen, kongen, sejrherren, den vise, den fuldkomne, den retfærdige.“ Det er derfor umuligt at sige med sikkerhed, om det sidste tegn i indskriften skal suppleres som „'ālim“, „'āmil“ eller „'ādil“, men Danzig-stykket fig. 4 har „'ālim“. Hestekoer, der er anvendt som ornament i dyrefrisen, var i øvrigt staldmesterens heraldiske mærke.

Mamlukerne var længe ved magten, i hele tidsrummet 1250—1517, og vel havde de deres hovedstad i Ægypten; men derfor behøver arbejder prydet med deres titler ikke at være vævet i dette land, eftersom de jo herskede over Syrien, hvor der også var en blomstrende tekstilindustri. Yderligere fabrikeredes der i fjernere orientalske egne stoffer med sultanindskrifter beregnet for Cairohoffet. Et smukt, afgjort chinesisk stof med fugle og drager findes i Danzig, og det bærer indskriften: „izz li maulānā al-sultān al-malik al-'ādil al-'ālim Nāṣir al-'ā...“, d. v. s. „Ære for vor herre sultanen, kongen, den retfærdige, den vise, Nāṣir, den...“ Den samme sultans navn er indvævet i en hue af sort og hvid silke, som i 1934 befandt sig i en parisisk kunsthandel (fig. 5); kun mangler her de forherligende tillægsord. Huen har den betydning, at den foruden at være et eksempel på anvendelsen af vor indskrifttype samtidig er et slående modstykke til Århus-messehagelen og Danzig-paramenterne, når komposition og ornament tages i betragtning. Ved navneindskriften kan opkomsten af denne brokadestil dateres til slutningen

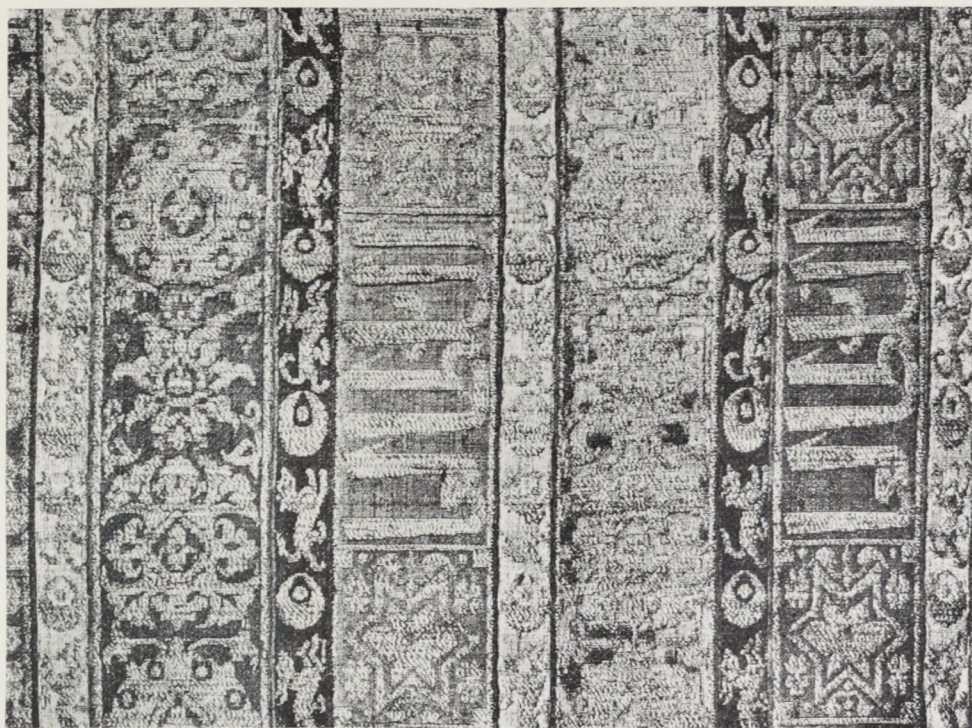

Fig. 3. Stof i Mariekirken i Danzig.

Fig. 4. Stof i Mariekirken i Danzig.

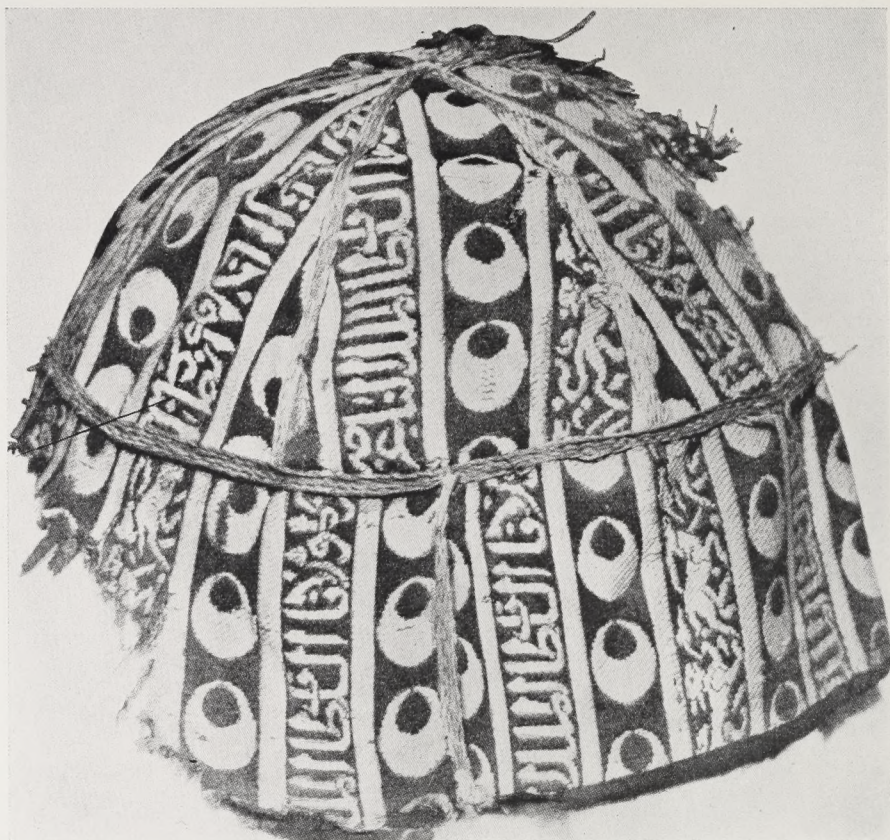

Fig. 5. Hue, tidligere i Collection Bacri, Paris.

af det 13. og den første halvdel af det 14. århundrede, idet Nāṣir må være identisk med al-Nāṣir Muḥammad, der med afbrydelser herskede fra 1293 til 1341. På den anden side er det indlysende, at de engang skabte væveforlæg godt kan have været brugt en tidlang efter sultan al-Nāṣirs regering, navnlig i de tilfælde, hvor indskrifterne kun indeholdt titler, og at den færdige, kostbare vare kan have ligget længe på lager, før den blev udsolgt.

For så vidt er vi på det rene med brokadens alder, men fabrikationsstedet er ikke slet så let at udfinde. Den arabiske forfatter Maqrīzī (15. århundredes første halvdel) fortæller om en pragtclædning, som på sultan al-Nāṣirs tid blev givet til en af de store emirer; den var af „en slags, der kaldtes ṭardwāḥsh, og som blev lavet i de fine tekstilværksteder i Alexandria, Cairo og Damascus. Den var forsynet med striber, hvori sultanens titler var skrevet; den havde striber med ṭardwāḥsh og striber i forskellige farver blandet med guldindvirket lærred, og disse striber var adskilt af mønstre og en indskriftbort...“ Ordet „ṭardwāḥsh er af blandet arabisk-persisk oprindelse og må betyde „forfølgelse af dyr“, „dyrejagt“ eller noget lignende; det er åbenbart vore tekstilers lille dyrefrise, der hentydes til.

Maqrīzī's udsagn tillader os kun at vælge mellem Ægypten eller Damascus; de øvrige orientalske lande kommer næppe i betragtning. Den sort-hvide hue fig. 5

Fig. 6. Skål i Det syriske Nationalmuseum, Damascus.

er fundet i Ægypten, og i et inventar fra den nordfranske by Cambrai fra 1401 omtales „une cape d'un drap d'or de Damas à barres montant de bas en hault et dedens les royes lettres sarrasinoises“ (en kappe af guldbrokade fra Damascus, med striber nedefra og opefter og deri kongelige saracenske bogstaver).

Ikke blot i tekstilkunsten finder man stribeornamentiken med indskrifter, plante-motiver og geometriske mønstre. Den spiller en iøjnefaldende rolle i det 14. århundredes keramik, idet den optræder på den persiske, såkaldte Sultanabad-fayence og de dermed beslægtede syriske og ægyptiske fabrikater. Ganske uafhængigt af tekstilernes egne vidnesbyrd får vi herigennem en bekræftelse af vor datering, og denne tidsfæstelse beror på kriterier af helt anden art. Den persiske fayences særpræg er let at påvise, men ofte er det umuligt at skille syrisk fra ægyptisk. Der må i høj grad regnes med rejsende pottemagere eller eksport fra et eller flere værksteder. Et efter leret at dømme rent syrisk produkt er gengivet på fig. 6; denne skål, der er fundet ved de danske udgravninger i Hama i Syrien, er signeret „Ra'if“ og kan være lavet i Damascus eller Hama selv. Måske vil fremtiden tillade os at lokalisere de enkelte værksteder i Ægypten eller Syrien, hvad enten det drejer sig om tekstiler eller fayencer; men i øjeblikket er sikkerhed uopnåelig, og når vi er tilbøjelige til at give Otto v. Falke ret i hans formodning om damascensk oprindelse for Danzig-tekstilerne, må det kun opfattes som en hypotese.

Ad hvilke veje kan sådanne tekstiler være kommet til Nordeuropa? Hvis man ønsker svar på dette spørgsmål, kan den europæiske billedkunst hjælpe os. Hypotigt er netop denne slags stoffer ikke gengivet, men det lidt, der kan findes, er af stor historisk værdi. Navnlig venetianeren Giovanni Bellini (ca. 1435—1516) har elsket at male kostelige orientalske gevandter med brede pseudo-arabiske indskriftborder, og på hans „Jesu omskærelse“ (fig. 7) har præsten en manchete af brokade i den selvsamme stil som mamluktidens tekstiler med indskrifter og ornamenter afvekslende i striber. Uden for Venezia møder man denne specielle brokadetype hos de gamle flamlændere; det tøj, der ligner Danzig- og Århus-stykkerne mest, ses på et maleri af „de hellige tre kongers tilbedelse“ (fig. 8), som tilskrives en efterfølger af Flémallemesteren. Denne var virksom fra ca. 1420 til ca. 1440, og Berlinerbilledet tilhører formodentlig tidligst midten af århundredet. Brokade, hvis indskriftbånd er afbrudt af stjerner ligesom på Århus-stykket, er iøvrigt gengivet på nogle af de pragtfulde Bruxelles-gobeliner, vi fornylig her i København havde den glæde at se på udstillingen af kunstschatte fra Wien; det var de to store tæpper med scener fra Abrahams historie, som menes at være udført efter tegning af Bernard van Orley (1492—1542).

Venezia—Flandern, kan det være ruten? Ja, meget vel. Der havde allerede før sultan al-Nāṣir Muḥammad eksisteret handelsforbindelse mellem Venezia og den Nære Orient, men muslimernes generobring af de hellige stæder havde skadet forholdet meget. Imidlertid var begge parter interesserede i et samkvem, og i 1302 havde al-Nāṣir Muḥammad givet venetianerne visse privilegier, der røbede, at han lagde vægt på fortsat handel. Henimod midten af århundredet bevirkede stridigheder mellem Venezia og Tatarerne ved Sortehavet, at den nordlige Orient-rute via Bosporus og Lilleasiens nordkyst mistede betydning, og man foretrak at sejle oftere til Ægypten. Den direkte forbindelse med Damascus var i første halvdel af 14. århundrede ganske ringe, men efter århundredmidten tog den til. Det havde flere årsager; dels blev Sortehavs-handelen mindre rentabel på grund af det armeniske riges undergang og mongolernes nedlæggelse af vigtige étapestationer på den nordlige fastlandsrute, dels havde venetianernes konkurrenter fra Genova slået sig ned på Cypern, så at venetianerne blev tvunget til at komme dem i forkøbet i Syrien, dels opdagede man, at der var en mængde asiatiske varer, man lettere kunne få via Syrien end via Ægypten. Fra de sidste årtier af det 14. århundrede og fremefter nævnes i teksterne utallige venetianske skibe, som anløb Beirut („galee di Baruti“) og andre syriske havne („navi di Soria“); der oprettedes venetianske konsulater, ikke blot i kystbyerne Beirut og Tripoli, men også i Damascus og Aleppo. Selv i de mellemstore byer, som f. eks. Hama, slog købmænd fra Venezia sig ned, og det er næppe nogen overdrivelse, når man påstår, at ingen anden vestlig handelsnation har haft et så regelmæssigt samkvem med hin tids Syrien. Et ikke uvelkomment vidnesbyrd om dets tiltagende intensitet har vi i de europæiske middelaldermønter fra Hama-udgravningen. De er alle her i Nationalmuseet, og langt de fleste af dem er sølvmonter (grossi) fra Venezia, som fordeler sig på følgende doger: Pietro Gradenigo 1289—1311 (1 stk.), Giovanni Soranzo 1312—1328 (1 stk.), Andrea Dandolo 1343—1354 (1 stk.), Andrea Contarini 1368—1382 (2 stk.), Antonio Venier 1382—1400 (41 stk.).

Fig. 7. Del af maleri i National Gallery, London.

Fig. 8. Del af maleri i Kaiser Friedrich Museum, Berlin.

Ligesom Venezia havde skibe gående i fast rutefart på Ægypten og Syrien, bestod der fra begyndelsen af det 14. århundrede en regulær søforbindelse med Flandern („galee di Fiandra“). Ganske vist var samhandelen mellem Italien og Nederlandene af ældre dato. Dels ad søvejen, dels gennem Frankrig skaffede italienerne deres flamske kolleger orientalske varer og sørgede til gengæld for, at det levantinske marked blev forsynet med nordvesteuropæiske produkter; men det er først med den faste galejtjeneste, at forbindelsen rigtig kom i blomst. Efter at venetianerne i nogen tid havde været tvivlrådige, om de skulle vælge Antwerpen eller Brügge som stabelplads for „galee di Fiandra“, valgte de i 1332 Brügge. Efterhånden blev det også almindeligt, at Flanderngalejerne anløb engelske havne, men til Østersøen nåede italienerne kun sjældent. Som regel var det Hansestæ-

dernes skibe, der fra de nederlandske handelsbyer bragte Orientens produkter til Norden.

I sin publikation af Danzig-brokaderne skriver Mannowsky: „Wie diese Stoffe nach Danzig kamen, wird wohl ewig ein Geheimnis bleiben.“ Det er underligt, at han på forhånd har opgivet håbet om opklaring af deres historie, så meget mere som der faktisk i Danzigs annaler er visse holdepunkter for en teori om deres erhvervelsesmåde. I året 1473 — altså just i den periode, da mamluktekstiler gengaves på europæiske billeder — kaprede en Danzig-karavel en galej, der under neutralt flag var på vej fra Sluis nær Brügge til England lastet med alun, klæde, lærred, pelsværk, krydderier, „tapisserier“ af forskellig art, guldindvirkede silkestoffer, juveler og andre sager. Ladningen ejedes af italienske købmænd i Brügge, og dens hele værdi ansloges til 60.000 sølvpund, en sum, der i vore dages danske penge ville være omtrent 2 millioner kroner. Kapringen medførte adskillige internationale forviklinger, men Hansestæderne fralagde sig ethvert ansvar for dette brud på folkeretten. I Hamburg og Lübeck blev det forbudt at købe noget af det fra galejen røvede gods, og selv Danzigs råd nægtede at kende noget til sagen. Efter at karavellens tre redere, Heinrich Niederhoff, Tidemand Valandt og Johann Sidinghusen, havde udbetalt søfolkene deres bytteandel i rede penge, stod disse danzigske privatmænd altså som ejere af ladningen. De tre herrer var medlemmer af St. Georgs-broderskabet, og det er formentlig dem, der for at lette deres samvittighed eller i taknemmelighed over den rige fangst har ladet Brügge-maleren Hans Memlings dommedagsbillede opsætte på St. Georgs alter i Mariekirken. Ifølge notitser fra det 16. århundrede skal denne altertavle have været blandt godset i galejen, men bestemt for Italien; det omtales dog ikke i Caspar Weinreichs „Danziger Chronik“ fra slutningen af det 15. århundrede, der ellers er hovedkilden til vor viden om den celebre begivenhed. Når man betænker, hvor stor en sensation kapringen af den usædvanlig rige last vakte og samtidig tager mamluktekstilernes kostbarhed og overordentlige sjældenhed i betragtning, er det fristende at anse vore brokader for en del af de guldindvirkede silkestoffer ombord på galejen. Med henblik på Århus-messehagelen bliver det da yderligere pikant, at Caspar Weinreich nævner den ene af kaperskibets redere, Tidemand Valandt, som forhandler i København 1484 sammen med andre repræsentanter for Danzig.

I juli måned hint år indfandt udsendinge fra de vendiske stæder og fra Danzig sig i København for at opnå bekræftelse på de privilegier, disse byer hidtil havde haft i Danmark og Norge, men som efter kong Hans' håndfæstning var kommet stærkt i fare. I beretningen om rådslagningerne med kongen nævnes ligesom hos Caspar Weinreich rådmanden Tidemand Valandt. Man ved, at Hansestædernes repræsentanter er blevet godt beværtet under deres ophold heroppe, og kan derfor tænke sig den mulighed, at Valandt medbragte som gave det stykke brokade eller den messehagel, der senere er havnet i Århus. Hvis denne antagelse er rigtig — hvad ingen tør hævde, for alle beviser savnes — hvordan er stykket da kommet fra kongen til Århus? Desværre fortæller kilderne ikke meget om Vor Frue eller rettere — da vi jo har at gøre med tiden inden reformationen — om Sortebrødre-klosteret; men det vides dog, at kong Hans i 1489 holdt ting dér angående en

strid mellem ham og biskop Eiler Madsen Bølle. At kongen ved denne lejlighed kan have foræret klostret messehagelen er ikke på forhånd udelukket.

En mindre sandsynlig hypotese om messehagelens komme til Danmark er, at den har været ombord på et af de mange danzigske skibe, som opbragtes i kongerne Hans' og Christian II's tid; navnlig i årene omkring 1520, da det hidtil ret venskabelige forhold mellem Danzig og Danmark forstyrredes, ikke mindst ved Lübecks intriger, og selve kongen ikke veg tilbage fra at lade danzigske skibe kapre. Også Christian II har haft forbindelse med Sortebrødrekløsteret, idet han i 1520 gav befaling til, at liget af herremanden Mogens Thomsen, der var flygtet for sine oprørske bønder og havde søgt ly i klosteret, hvor han var død, skulle graves op af kirkegården og hænges. Måske har Christian II som bod for dette eller for overhovedet at kunne gøre det måttet skænke klosteret en gave. Da den oprindelig gotiske messehagel er omsyet under påvirkning af renaissancemoden i tiden efter år 1500, og da den vel næppe er bortgivet efter forringelse ved slid og kluntet omsyning, må man antage, at den er kommet til Århus senest i de første årtier af det 16. århundrede.

Hermed er der fremhævet et par af de muligheder, man kan forestille sig; mange andre eksisterer fremdeles, f. eks. rent klerikale forbindelser mellem Danzigs Mariekirke og Sortebrødrekløsteret. Kun fremtidige arkivfund vil kunne bringe gådens løsning; men det er hævet over enhver tvivl, at en redegørelse for hele problemet åbner vide historiske perspektiver, og det er vort håb, at den må bidrage til at vække interesse for senmiddelalderens forfinede kunstindustri.

Fig. 9. Del af indskrift og rankefrise på ærkebiskop Jens Brostrups gravsten i Lunds domkirke.

GULDKARRENE FRA MIDSKOV

Af E. ALBRECHTSEN

PÅ halvøen Midskov øst for „Odense Gab“, hvor Odense Fjord sammensnævres til et smalt farvand, var gårdejer Alfred Petersen i begyndelsen af september 1948 i færd med at jordfylde et lille, næppe mere end tyve meter bredt vandhul i sin mark. Vestligt i kærlandingen stod en kraftig vidiebusk i vejen for arbejdet. Han satte et spand heste for stubben, og da hestene trak til, glimtede det gyldent i rodnettets sorte muld. Gårdejeren så naturligvis straks nærmere efter og kunne nu frem fra rødderne drage seks sammenklemte, tynde metalskåle. Han tænkte imidlertid ikke nøjere over sagen, mente, det var noget gammelt messingtøj, han havde fundet, men tog dem alligevel ved fyraften med sig hjem.

Næste morgen gav han sin lille datter to af skålene med til Mesinge Skole, og da førstelærer Jonsen her så dem, tøvede han ikke med at underrette Fyns Stiftsmuseum i Odense. Samme formiddag, d. 7. september, var museumsdirektør Svend Larsen og forfatteren af disse linier på findestedet. Her havde gårdejer Petersen bragt endnu en skål for dagens lys, og der kunne ikke råde nogen tvivl om, at denne ligesom de seks andre var af guld. Karrene bragtes så til Odense, hvor de nogle søndage udstilledes i Stiftsmuseet under stor publikumstilstrømning. Derefter sendtes de, som loven byder, til Nationalmuseet, blev prøvet og vurderet af statsguardeinen med det resultat, at deres samlede vægt kunne sættes til 476,3 gram og guldholdigheden, der svingede lidt for de enkelte kar, til mellem 803 og 806 promille. Efter danefæbestemmelserne tilkommer der finderens en godtgørelse svarende til værdien af de fundne guldsager, og gårdejer Petersen kan da takke sit gyldne held for, at han i dag er 8000 kr. rigere.

Ved den undersøgelse, som jeg den 7. og 8. september foretog på findestedet, kunne det fastslås, at karrene var nedlagt tæt sammen på en plet ikke mere end 50 cm i tværmål, og finderens fortalte, at et af karrene havde ligget inden i et andet, de andre ellers hvert for sig. De var anbragt på den lerede bund i vandhullets vestrand indkapslede i et 5—8 cm tykt tørvelag, og intet spor lod sig iagttage af nogen skærmende beholder. Ved undersøgelsen blev der skabt sikkerhed for, at ikke flere guldkar har hørt til fundet end de syv, som gårdejer Petersen havde optaget. Derimod fandtes en del spiraloprullet, yderst fin guldtråd, flere stykker

Fig. 1. Guldkarrene nr. 1—3 fra Midskov. Ca. 1 : 2.

guldblik og beslag fra hanke, som oprindeligt havde prydet de fire af skålene, men nu desværre forlængst var pressede itu.

På fig. 1—3 ses de syv guldkar, efter at de er blevet restaurerede og rettede op af billedhugger William P. Larsen. Alle er med hensyn til profilering og ornamentik af en type velkendt fra tidligere danske fund og kan som disse henføres til den yngre bronzealder. I teknisk forstand er de ikke, som vanligt i Norden, gjorte ved støbning, men af drevet, udhamret guldblik, der på den sværeste af skålene, nr. 7, kun når en tykkelse af godt en halv millimeter. Størst er kar 4 med et randtværmål af 11,4, en højde af 7,4 cm, mens de tilsvarende mål for det mindste, nr. 7, er 9,0 og 4,5 cm. Alle er forsynede med en udfaldende krave, derunder en temmelig høj, glat hals, en smal skulder og en rundet bund uden ståflade. Samtidig fremhæves både stofvirkningen og de klart leddelte profiler af en rig og prægtigt lysbrydende fladeornamentik. På de seks er kraven prydet med en punktrække af nedefra opdrevene småbukler, skuldrene med to eller tre skråskraverede lister, mens underdelen bærer et skiftende mønster af fine bukklerækker og ringsirater, og selve bunden dækkes af krydsbånd med tre eller fire arme, alt i indefra opdrevet arbejde. Kun det syvende skiller sig, især ved sin bunddekoration af kredsprydelser, noget ud fra de øvrige kendte eksemplarer herhjemme. To af skålene, nr. 2 og 3, er fuldstændig ens og må være skabt af samme hånd.

Som det før nævntes, har tre af skålene, nemlig nr. 1, 4 og 5, i lighed med

Fig. 2. Guldkarrene nr. 4—5 fra Midskov. Ca. 1 : 2.

mange andre danske guldkar haft en hank. Dette fremgår med al tydelighed af nithuller i karrenes sider og af de tre stykker guldblik til venstre på fig. 4, desuden af en del spiraloprullet guldtråd samt af otte guldbeklædte beslag som de tre til højre på figuren. Hvordan hankene oprindelig har set ud, viser fig. 6, der gengiver et af de smukke øsekar fra fundet ved Boslunde nær Skelskør med højt, smækkert greb, som med plader er fastnippet til karsiden og afstives højere oppe ved hjælp af en kort tværstang fra karhalsen. Øverst ender hanken i et guldbelagt, stiliseret hestehovede med pynteligt fremstående manketop, men i enkeltheder har dog, som det fremgår af guldblikket til venstre på fig. 4, Midskovhankenes hoveder været noget forskellige fra Boslundefundets.

I alt er der, Midskovfundet iberegnet, til dato på nuværende dansk område optaget 40 guldkar fordelt over otte fund. Det største fremdroges 1862 under tørvegravning i Mariesminde Mose midtvejs mellem Odense og Nyborg, da en fattig husmand med spaden ramte en stor bronzespand; i denne var nedlagt elleve guldkar med hank, kar, der nøje svarer til Midskovfundets. Denne karform er i det hele taget langt den almindeligste herhjemme, og kun et fund fra Kallehave i Sydsjælland og det førnævnte fra Boslunde udmærker sig ved særformer som de på fig. 5 angivne. Alle kan de efter profileringen og for øsekarrenes vedkommende navnlig ud fra hankenes stilpræg dateres til den yngre bronzealders 4. og 5. periode; det svarer i år til tiden omkring 800 f. Kr. og ét århundrede, måske to, derefter.

Fig. 3. Guldkarrene nr. 6—7 fra Midskov. Ca. 1:2.

Men hvor er nu de danske guldkar fremstillede? Fristende er det unægtelig at opfatte disse nydelige, smagfuldt udførte guldarbejder som produkter af nordisk kunsthåndværk. Men kan de ikke lige så vel være indført gods? Det er i virkeligheden et gammelt stridsspørgsmål inden for den arkæologiske forskning, og for at nå problemet nærmere ind på livet, må vi kaste et blik på karrenes udbredelsesområde. Til de 40 danske guldkar kommer først to svenske, og fra Tyskland kendes atten, hvoraf de otte er dele af en stor guldskat, som i 1913 opgra-

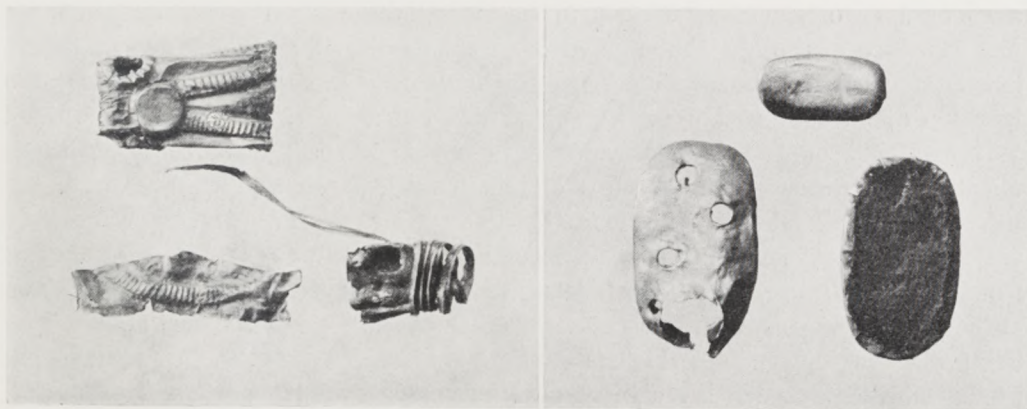

Fig. 4. Hankefragmenter fra Midskov. 1:1.

vedes ved Eberswalde nord for Berlin. Flere af de tyske kar, fra Gönnebek i Holsten og Langendorf i Forpommern, kan efter deres halvkugleform dateres til ældre bronzealders slutning. Mens en del af de tyske guldarbejder er ret forskellige fra de danske, står dog Eberswaldeskålene vore ret nær, og særlig minder to skåle fra Terheide i Hannover slående om nr. 7 fra Midskov. Fra Frankrig kendes tre guldkar, fra Irland et, mens ni skåle fundne i Ungarn fremtræder som en stedlig særgruppe, der ikke kan bruges til sammenligning med de nord- og vesteuropæiske.

Alt i alt har da guldkarrene en udbredelse, som nok kunne tyde på, at de er gjorte af kunsthåndværkere i Nordeuropa. Det er f. eks. ganske påfaldende, at Mellem- og Vesteuropa kun kan opvise ganske få guldfund af denne art, og flertallet af de fremmede forskere, som har beskæftiget sig med problemet, blandt dem svenskeren Oscar Montelius, har da også hævdet deres nordiske eller nordlige herkomst.

Når dog danske forskere her overfor altid har hævdet, at guldkarrene må være udefra tilført importgods, er dette et synspunkt med vægtige grunde bag sig. Drivningsteknikken er nemlig i sit væsen fremmed i Norden. Hos os skabtes alle større metalarbejder ved støbning, og på dette felt opnåede nordboen en høj grad af teknisk dygtighed, som jo lurerne og den yngre bronzealders berømte „hængekar“ viser det. Ganske vist kender vi herhjemme større bronzesager, der er prydede med ornamenteret guldblik. Det gælder til eksempel solvognen fra Trundholm, men her er den tekniske proces denne, at bronzeskiverne i forvejen prydedes med indpunslede ornamenter, i hvilke dernæst det yderst tyndt udhamrede guldblik pressedes ind, en fremgangsmåde, som jo ligger såre fjernt fra guldsålenes drivningsteknik.

Da nu guldkarrene selv ikke direkte giver fingerpeg om oprindelsen, må vi søge spørgsmålets løsning ved sammenligning med andre fund. I Danmark er der i rigeligt mål, både i grave, i mark og mose, optaget bronzekar, navnlig skåle og større spande af vekslende udseende, alle gjorte i samme drivningsteknik som guldsålenes. På siderne af sådanne bronzeprodukter genfinder vi netop guldsålenes karakteristiske ornamenter: båndene af bukler og koncentriske ringe. I forekomsten er bronzekarrene imidlertid ikke begrænsede alene til Nordeuropa, men findes også i store dele af Mellemeuropa. Her bredte sig i sen bronzealder og tidlig jernalder en kultur, som man efter et navnkundigt findested i Alperne kalder Hallstattkulturen. Midteuropa og tillige Norditalien er de drevne bronzeprodukters klassiske hjemsted, og når de fremmede kar optræder så almindeligt i Norden og Nordeuropa, er dette kun et vidnesbyrd om en udbredt handel, som allerede blomstrede i Europa i disse fjerne tider, en handel, der for en væsentlig del befordredes ad de tyske floder Elben, Oder og Weichsel. I hovedsagen ligger de danske guldsåle både i form og ornamentik så nært op ad de indførte forbilleder at man roligt kan søge deres oprindelsessted i Mellemeuropa eller Norditalien, og det kan alene skyldes en mærkelig tilfældighed, når lignende kar i større tal endnu ikke er optagne på Hallstattkulturens klassiske område. At guldkarrene virkelig fabrikeredes dér, ser man da også indirekte af midteuropæiske lerkartyper, som i form og prydkunst er nøje afbilleder af guldkarrene.

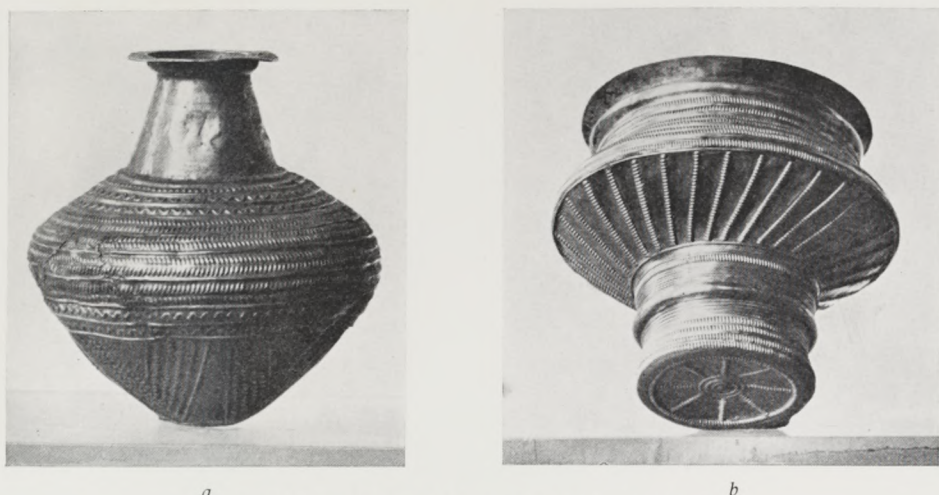

Fig. 5. Guldkar: *a* fra Kallehave, *b* fra Boslunde. Ca. 1 : 2.

Endelig vil man spørge: Hvorfor er den kostelige guldskat engang blevet nedlagt i vandhullet ved Midskov? Er den at betragte som et offer til guderne eller simpelthen som en midlertidig bortgemning af værdisager?

Nu ved vi ud fra mængder af fund i mark og mose, at ofring til guderne almindeligt fandt sted gennem hele oldtiden. Imidlertid er det ofte meget vanskeligt at afgøre, om et fund hører til den ene eller den anden kategori. Sagen synes dog ganske klar i de tilfælde, hvor fundne oldsager optages i forbindelse med knogler af tamdyr eller endog af menneske. Fund af denne blandede karakter kendes både fra yngre stenalder, fra bronzealderen og ældre jernalder, ikke blot i Danmark, men over hele verden og til vidt forskellige tider. Med rette sættes de i forbindelse med den primitive agerdyrkende bondebefolknings regelmæssige ofringer til de naturmagter, der råder for agrenes vækst og kvægets trivsel. For vor bronzealders vedkommende er det kendt, at sådanne dyreofringer undertiden ledsagedes af kostbare nedlæggninger. I to tilfælde, ved Lommelev og Radbjerg på Falster, har man således fundet lurer nedlagte i mose sammen med dyre- og menneskeknogler; og at der her er tale om ofre, kan ikke være tvivl underkastet.

Mere usikkert stiller sagen sig dog, når genstandene blot er henlagte sammen, uden at der i øvrigt kan erkendes spor efter stedfunden ofring. Det er muligt, at fund af denne art *kan* være ofre, og i almindelighed tolker man også nedlæggninger som solvognen fra Trundholm, guldsålene, samtlige lurfund, hjelmene fra Viksø og en række samlede nedlæggninger af mands- og kvindesager som offerfund. En del af disse offergaver, der ved deres kostbare karakter er i særklasse, skulle da stå som udtryk for ikke den enkeltes, men hele bygdesamfundets magtfulde anrøbelse om gudernes bistand. Hvor tiltalende en sådan tydning end kan forekomme, fattes dog det sandsynlighedsbevis, som kan opstilles for de fund, hvor dyre- og menneskeknogler indgår.

I intet dansk fund af guldsåle er optaget dyrekogler i forbindelse med karrene. Midskovfundet bør da neppe forstås som et offer, men snarere som et værdis-

gem. Engang i begyndelsen af den yngre bronzealder, i det 8. århundrede f. Kr., hjemsogetes vel denne nordøstfynske egn af urotider, og guldkarrenes ejermand, en velhavende bonde, skjulte da sit prægtige bordservice, de syv kostelige drikkekar, der i fredsdage prydede hans bord. Skjulestedet var den velkendte dam i marken, et sted, hvor det ville være let at finde dem igen, når faren var drevet over. Men måske tog fjenderne hans liv eller jog ham bort fra hjemstavnen. Ham forundtes det ikke at hæve skatten igen. Kun et tilfælde bragte den 2700 år senere atter frem for dagens lys.

Fig. 6. Guldkar fra Boslunde. 1 : 3.

Fig. 1. Stolpehuller fra voldens ydre tømmerforstærkninger. I de tre forreste små snit huller fra udadvendte skrånstivere, i de to øverste ses huller fra ankerpæle i voldmidten.

AGGERSBORG

VIKINGELEJREN VED LIMFJORDEN

Af C. G. SCHULTZ

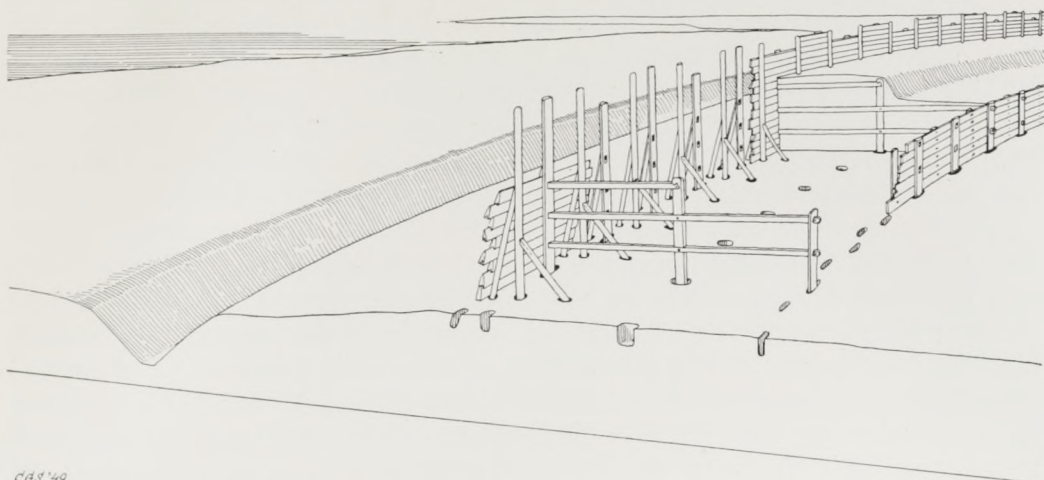
DA krigen gik på hæld, og man forberedte sig på at møde fredens problemer, blev Nationalmuseet opfordret til at iværksætte en række større udgravninger. Man frygtede en overgangsperiode, præget af nogen arbejdsløshed, og så sig i tide om efter beskæftigelsesmuligheder. For museet var dette en ret ny og uvant situation, for så vidt kærkommen, som dets gravekasse altid har været slunken, men samtidig vanskelig, thi det var svært at træffe et valg. På mere end een forslagsliste figurerede dog en undersøgelse af det nørrejydske voldsted Aggersborg, et sammentræf, der måske røber, at en vis romantisk indstilling endnu ikke er død blandt arkæologer. Borgen omtales nemlig tidligt i vor historie, og det oven i købet i forbindelse med en række højdramatiske begivenheder, som fik varige, ikke mindst kirkepolitiske følger. I 1085 havde Knud den Hellige udbudt ledingsflåden til et angreb på England. I lang tid lå skibene uvirksomme i Limfjorden og togtet opgaves til sidst under omstændigheder, der vakte udbredt misfornøjelse. Året efter rejste vendelboerne sig som de første mod kong Knud, hans ombudsmænd og deres huskarle blev under blodige tumulter fordrevet fra Aggersborg, og odenseklerken Ælnoth, der skriver i begyndelsen af 1100-tallet, udmaler bredt, hvorledes kongsmændene dræbes eller frelser sig ved flugt: „Bohavet endevendes, sovekamrene bliver ransagede, hver enkelt mands kammer bliver nøje undersøgt,

gæsteværelserne bliver gennemstøvede, selve kongehallen bliver gennemrodet; ... Allehånde uædle og rovgriske mennesker beriger sig ved denne lejlighed, ... de ædelbårne ... berøves deres fædrene ejendom, og andre plyndres for det, som de havde vundet sig med såret bryst.“ Ælnoths beretning lyder af noget, men den er samtidig så retorisk dunkel, at vi ikke får noget som helst reelt at vide om borgens karakter. Og dens bevaringstilstand er trøstesløs; voldstedet er i vore dage så ødelagt og udplojet, at dets omrids kun med god vilje kan spores i stubmarken. Trods al glæde over opgaven var det ikke uden mismod man begyndte at lægge en arbejdsplan.

Meget var der ikke at gå efter. Fra et besøg nogle år tidligere huskedes kun beliggenheden: På Vendsyssel-siden, lige over for Løgstør, mellem herregården Aggersborg nede på strandfoden og den dominerende, viden om synlige, ensomme sognekirke, der kroner bakkedraget. Stedet er åbent for alle vinde, men samtidig en fortrinlig udkigspost, fra hvilken der er milevidt udsyn over bredningen og op ad Limfjordens østre, flodlignende arm. — Men heldigt nok var voldstedet blevet opmålt allerede i 1906 af P. Hauberg, der på sin plan har angivet forløbet af den overpløjede volds krone, det eneste træk, der med nogen sikkerhed kunde indmåles. På hans tegning er voldringen vist åben mod fjordkysten, som Hauberg mente oprindelig havde nået tættere ind på voldstedet end nu. Dette fremgår også af hans indberetning, i hvilken han siger, at volddraget har dannet en ud mod Limfjorden formentlig åben halvkreds, målende ca. 215 m fra nord til syd og omkring 245 m fra øst til vest. Han forklarer anlæget som en meget betydelig bondeborg.

I 1906 var halvkresvolde aktuelle. Omkring århundredskiftet stredes man endnu engang om den rette forklaring på den mægtige halvkresvold, der ligger ved den vestre bred af Haddeby nor, Sliens inderste, søndre arm. Sophus Müller godtgjorde da, at dette anlæg var rejst som værn om en by, som ikke kunde være andet end den i talrige kilder nævnte, berømte handelsstad Hedeby. I 1903 uddybede han sin opfattelse i det store værk om Danevirke, men da havde gravninger inden for volden allerede givet ham ret. Det er forklarligt, ja vel egentligt oplagt, at Hauberg, med denne vigtige arkæologiske opdagelse i frisk erindring, måtte forestille sig Aggersborg, der er et meget vidtstrakt forsvarsanlæg, disponeret på samme måde. Dertil kommer, at ringvolden mod syd taber sig i trævækst og moderne bebyggelse. Og hvis Aggersborg ikke kunne tydes som en by, var der dengang næppe nogen anden udvej end at forklare den som en bondeborg, et tilflugtssted for egnens befolkning. Men nu om stunder er der endnu en mulighed at regne med. Udgravningen*), eller snarere dechiffreringen af den mærkelige cirkelvold Trelleborg ved Slagelse, har lært os vikingetiden at kende fra en ny og overraskende side, militært set vel nok den væsentlige. Den arkæologiske udforskning af Trelleborg har afsløret, hvad ingen bevaret skriftlig kilde kunde have belært os om, nemlig at vikingetogenes til tider helt forbløffende resultater må være nået ved stram disciplin og overlegen kyndig ledelse. Ved anlæget af Trelleborg-lejren har man nøje rettet sig efter et fast indarbejdet militært reglement og

*) P. Nørlund: Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1936 og 38. Endelig publikation: Nordiske Fortidsminder IV.1, Trelleborg (1948).

C.B.S. '49.

Fig. 2. Voldens træskelet, rekonstruktionsforsøg. I fem fag er de gennemgående forankringer tænkt fjernet.

omdannet terrænet, så det passede dertil. Lejrens solret udstukne akser falder ikke sammen med terrænets linjer, og den pedantisk stive fordeling af borgens 16 store mandskabshaller i fire kvadratiske gårde, een på hver cirkelkvadrant, kan lige så lidt som det klassisk stramme målsystem være opfundet for lejligheden. På alt dette har Trelleborgs udgraver, museumsdirektør P. Nørlund, allerede tidligt gjort opmærksom og heraf sluttet, at Trelleborg ikke kunde være nogen isoleret foreteelse; paralleller måtte kunne findes andet steds. Men hvor?

En gennemgang af Haubergs Aggersborg-plan gav som resultat, at voldens forløb, selv efter århundreders udpløjning, endnu var påfaldende regulært. Der var ingen pukler eller lige strækninger som dem, der præger Hedebyvolden, det så langt snarere ud, som drejede det sig her om et cirkelslag, en nøjagtig udstikning fra et fast centrum. Når dertil kom, at anlægets plan, som Hauberg gengav det, ikke kunde kaldes halvkresformet, men snarere hesteskoagtigt — det manglede mindre end en fjerdedel i at være helt lukket — samt at det måtte være mindst 2000 år siden, at fjorden havde gået så langt op, som Hauberg viste, var der grund til at revidere hans opfattelse.

I høsten 1945 besøgte jeg Aggersborggårds ejere, Jacob og Marie Nørgaard, for at bede om tilladelse til at undersøge voldstedet. Da ejerne hørte, at arbejdet var tænkt som beskæftigelsesforanstaltning, gav de straks deres minde med en beredvillighed, der var så meget mere prisværdig, som tysk indkvartering og tyske militærøvelser indtil da havde hindret dem i regulært at dyrke mere end omkring 50 tønder land af deres betydelige jordtilliggende. Som Jacob Nørgaards fader havde vist Hauberg voldens plads, gik han nu selv rundt med mig i marken og påpegede forløbet af den svage bølge i terrænet, der er det eneste, som minder om dens fordums eksistens. Med blikket således skærpet, efterså jeg den lille lund af gamle træer, som omgiver gården, og fandt da, at volddraget fortsatte herind, henover Haubergs gamle fjordkyst. Det var klart, at borgen oprindeligt havde været et sluttet, cirkulært anlæg, udstukket med præcision, og planen for

det kommende udgravningsarbejde var dermed givet. Man måtte prøve, om ikke dette voldsted, som vor historie omtaler i en vis forbindelse med et ganske vist ikke realiseret vikingetog, kunde være et andet Trelleborg.

Udgravningerne begyndte så i november 1945, og vi koncentrerede os i første omgang om volden, for at konstatere dennes profil og opbygning, og for at fastslå, om den havde været ledsaget af en voldgrav. Det første 2 meter brede snit, der var lagt gennem østvolden, blev en skuffelse. Under et metertykt lag, hovedsagelig bestående af askeholdig kulturjord, stødte vi på groft strandal, i hvilket der, uden for voldstrøget, fandtes en godt 4 m bred, spidsvinklet nedgravning, som vi betragtede med mistro. På Trelleborg er voldgraven jo mere end dobbelt så bred; set på baggrund af Aggersborgs større flademål, vægrede vi os ved at tage den fundne grøft alvorligt. Hvad selve volden angik syntes resultatet lige så magert. Dens omtrentlige tykkelse kunde vi nok se, men fraregnet et enkelt, kraftigt stolpehul noget uden for voldmidten, fandt vi intet, som kunde tydes som de træforstærkninger, vi kendte så godt fra Trelleborg. Vi opsøgte derfor gunstigere jordbund, hvilket ikke var svært, da vi vidste, at bakkedragets undergrund lidt længere oppe var limsten, under mulden stedvis dækket af mere eller mindre sandblandet ler, en underbund, i hvis lyse overflade eventuelle pælehuller måtte aftegne sig tydeligt, og i hvilken vi ikke kunde undgå med sikkerhed at finde voldgraven, om der da havde været nogen. Det skal straks siges, at alle vore øvrige voldsnit — ialt gravede vi den vinter et dusin — var ulige mere givtige. Da det sidste var undersøgt, stod vi med et ret udtømmende billede af voldanlæggets mål og opbygning. Voldgraven fandt vi i dem alle; det viste sig at være rigtigt nok, at dens dimensioner havde været temmelig beskedne. Målt i limoverfladen overskred dens bredde intet steds 5 meter. Noget, men ikke meget bredere har den naturligvis været i selve den gamle jordoverflade, hvis niveau ikke mere kunde fastslås med sikkerhed. Mellem grav og vold har der været en rundt regnet 8 meter bred, vandret flade, en berme. Bag denne har så volden rejst sig i ret betydelig højde og med skarpt profil. I alle snittene fandt vi nemlig stolpehuller, såvel i voldens yder- og inderside, som i dens liv, og disse levn af lodret eller skråtstillet tømmer viste sig at være ordnet efter et ganske bestemt system. Senere fladegravninger har blotlagt dette i enkeltheder, måske udtømmende. Hvorledes systemet skal tydes er endnu ikke fuldkommen klart i alle detaljer, bliver det formodentlig heller aldrig, eftersom voldkronen mangler, men hovedtrækkene er dog sikre (fig. 2).

Voldens ydre begrænsning er altid markeret ved en række hul-par (fig. 1), hvis inderhul for det meste er dybest og altid lodret, mens det tilsvarende yderhul, hvor der kan sluttes fra sikre iagttagelser, har udpræget hældning ind mod borgpladsen. Disse hul-par optræder aldeles regelmæssigt, med en gennemsnitsafstand på omkring 1 meter, en afstand, der svarer til den mellem hvert enkelt sæts inder- og yderhul. Men hul-parrene flygter ikke, hvert andet par er trukket lidt tilbage, ind i volden, og til hvert af disse indtrukne sæt svarer der et udad-hældende skråstiverhul, anbragt $1\frac{1}{2}$ m længere inde i voldlivet. Voldens inderside er kun markeret ved en enkelt række stolpehuller, hvis indbyrdes afstand er noget under 1 meter. Også her er dog hvert andet hul rykket en smule ind i volden.

Endelig findes der midt inde i voldlivet en række, for det meste tværstillede huller (fig. 5 og 6), med en indbyrdes afstand på ca. 2 m, og anbragt nøje på linje med og nøjagtigt midtvejs mellem indersidens og ydersidens udrykkede huller eller hul-par. Mod nordøst, hvor volden er bevaret i størst højde, iagttog vi adskillige gange, at der vandret henover de tværstillede midthuller, i godt 1 meters højde over limbunden, havde ligget en tværbjælke. Denne har vi flere gange kunnet følge helt gennem volden, og det synes givet, at den har været konstruktivt forbundet med de korresponderende lodrette stolper i begge voldens façader.

Denne lovbundne konstruktion lader sig forklare i store træk (fig. 2): Begge voldfaçader må have haft en beklædning af mindst 5 cm tykke, vandret lagte planker, indspændt mellem lodrette stolper. Simplest har konstruktionen været på voldens inderside, hvor stolperne bag plankeklædningen ikke var sikrede ved nogen form for tværafstivning. Stolperne uden for plankedækket har derimod været forankret tværs gennem volden ved hjælp af de omtalte, helt gennemgående bjælker, hvorved plankeklædningen var sikret mod at blive trukket ud af voldfylden. Bag de således forankrede yderstolper har vel de lodrette stød i træforhudningen været skjult, og plankerne har sandsynligvis været notet sammen i kanterne og dylet fast i stolperne. Nogen større højde har denne indre trævæg næppe haft, den vilde vel ellers have været bedre afstivet; formentlig har den knap været mandshøj. Voldens ydre façade, angrebssiden, har været langt mere anselig. Også her har der været træbeklædning, sandsynligvis hele to lag. Den rytmiske ud- og indrykning af stolpehullerne er nemlig gennemført, såvel for de lodrette inderstolpers som for de skrå yderstolpers vedkommende. De to stolperækker må have haft hver sin plankeklædning, og forklaringen herpå er den meget naturlige, at de to trævægge har haft hver sin funktion. Den ydre plankevæg har repræsenteret voldens egentlige façade, dens escarpe, mens den indre blot har skullet holde igen på jordfylden. Der er derved opnået to fordele, for det første, at escarpewæggen ikke var udsat for tryk indefra, som kunde gøre det lettere for en angriber at rage den ned, for det andet, at den bageste træbeklædning stod dækket for vejr og vind, mindre udsat for at rådne. Og det har desuden været praktisk at kunne forny angrebsfaçaden, uden at voldfylden skred ud. De to plankeskaller har så løbet sammen foroven. Jeg kan ikke med sikkerhed afgøre, om der har været et tomrum imellem dem; men påfaldende er det, at der for det meste findes en stor lomme af flint og håndsten på dette sted, dog aldrig så mange, at de kan have udfyldt hulrummet mellem de to forhudninger fuldstændigt.

Voldens ydre højde kan rekonstrueres med ret stor sikkerhed. Stolpehullerne gengiver ofte trædimensionerne så trofast og er i adskillige tilfælde så dybe, at de skrå yderstolpers hældning kan måles med tilstrækkelig nøjagtighed. Som man kunde vente viste målingerne, at træescarpen har været stejl, i hvert tilfælde stejl nok til at den ikke kunde bestiges uden hjælpemidler. Den har stået med en hældningsvinkel på 70° i forhold til terrænet. Dermed kan sammenstødet mellem den indre og den ydre plankeklædning beregnes; det har ligget godt 3 meter over limbunden, som har stået omtrent blottet i bermen. Jeg tror, at dette mål også angiver overkanten af voldens jordfyld, det har næppe været teknisk forsvarligt at føre denne højere op. Men træescarpen har været anseligere, den må have

været kronet af et brystværn. Om dette har haft hældning bagud eller været lodret, d. v. s. om det har været en fortsættelse af escarpens, eller den indre forhudnings plankeflade, kan diskuteres. Den sidste løsning vil dog sikkert være at foretrække, fordi den giver noget bedre dækning under skud og kast ned over escarpen og dens fod. Helt umuligt er det at afgøre, om brystværnet har været kreneleret, men det vilde have været en stor fordel, hvis dette havde været udtakket i tinder og skår.

Det rekonstruerede voldprofil kan naturligvis kun gøre krav på at være rigtigt i store træk. Det synes dog at give en nøgtern forklaring på det ved udgravningen fundne, er ukompliceret og forekommer militært brugbart. Voldrekonstruktionen opfylder i hvert fald to ufravigelige krav: Escarpen hælder netop så meget, at der ikke bliver nogen død vinkel ved voldfoden, og forsvarerne placeres så højt, at der gives dem fuldt indseende i graven.

Man ser, at voldsnittene gav klare oplysninger. De viste, at vold og grav havde været anlagt efter det samme skema som på Trelleborg, og selv om Aggersborgvoldens træforstærkninger teknisk set virkede yngst — de måtte betegnes som bulkonstruktioner, var altså ret væsentlig forskellige fra Trelleborgs stavbyggede voldescarper — så var princippet det samme. Begge steder må volden defineres som en træmur, fyldt med jord. Men den helt afgørende lighed fremkom ved indmålingen af snittene, der viste, at såvel vold som grav var anlagt med trelleborgsk præcision. Voldringens

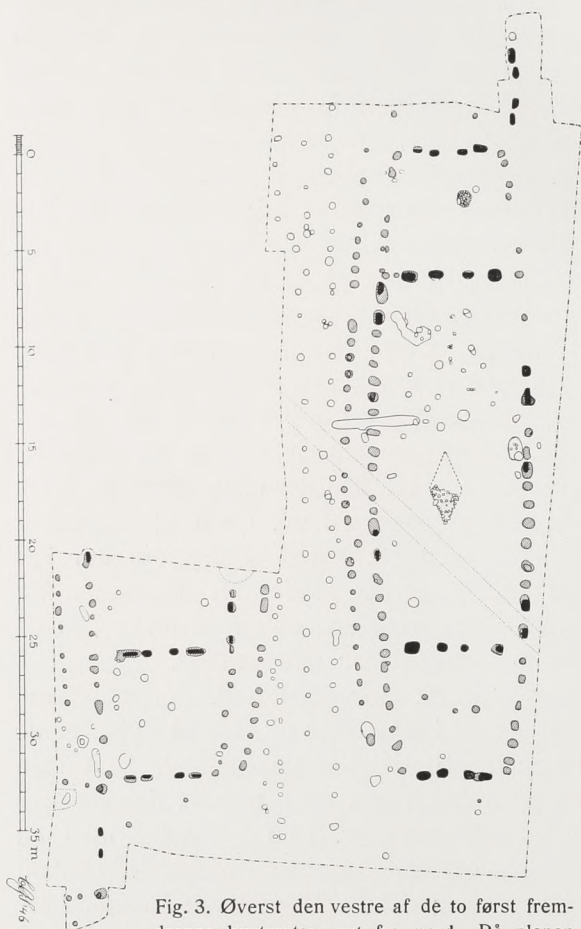

Fig. 3. Øverst den vestre af de to først fremdragne hustomter, set fra nord. På planen af hele feltet (1:400) nedenunder (syd opad) i midten tre hulrækker fra hovedgaden. Væghuller skraverede, sule- og dørstolpehuller angivet med sort.

stolperækker afveg kun højst ubetydeligt fra matematisk korrekte cirkelslag, en præstation, som er al ære værd, når man tager anlæggets indtil videre forbløffende størrelse i betragtning. Ringvoldens indvendige diameter er 240 meter mod Trelleborgs knap 137.

Senere under denne første kampagne fik vi ofte nok lejlighed til at nikke gendende; efterhånden summerede lighedspunkterne med Trelleborg sig i den grad op, at afvigelserne blev gravningens egentlige krydderi. Vi fandt ud af, at portgabene var, hvor de skulde være — kun det søndre, som ligger i den skovgroede snip af tomten, er endnu ikke lokaliseret —, og at de, som det sømmede sig, var fire i tallet og orienteret nøjagtigt efter verdenshjørnerne. Derefter forlagde vi arbejdet til selve borgpladsen, hvor vi som afslutning på kampagnen åbnede et større felt tværs over nord-sydaksen, lidt oven for anlæggets centrum. Som det siden viste sig, var stedet heldigt valgt. Muldlaget var forholdsvis tyndt, og så godt som alle de her afdækkede stolpehuller hørte til borganlægget (fig. 3).

Limoverfladen var tæt isprængt små, skarpe flintesten, ikke behagelig at skrælle på, men så lys, at de muldsorte pletter, som trofast markerede hvert et hul, borgens bygmestre havde gravet, da de rejste deres vægtømmer, aftegnede sig klart og skarpt. Stolpehullerne var ordnet smukt i rækker, og det viste sig hurtigt, at vor beregning holdt stik. Vi var kommet ned over de nordre gavlender af to parallelt liggende, store hustomter. Af det østre hus fik vi kun afdækket en tredjedel, men det vestre nåede vi at få fremdraget i hele dets udstrækning. Det er 32,45 m langt, hvilket mål svarer til 110 romerske fod på 29,5 cm, og plan og rumfordeling er som på Trelleborg. Huset har buede langvægge, men lige gavle, og det indre er opdelt i tre rum, i midten en stor hal på $\frac{3}{5}$, ved hver gavl et kammer på $\frac{1}{5}$ af huslængden, altså rum på henholdsvis 66 og 22 romerfod. Huset har samme bredde som de største på Trelleborg (8,3 m), men gavlene er bredere (5,8 mod 5,1 m); dette forhold, kombineret med den 10 % større huslængde, betinger Aggersborghusets slankere kurver. Om nogen slaphed, nogen udvanding af typen, er der dog ingen grund at tale. De korte 90-fods huse i Trelleborgs forborg er langt mere bugede end 100-fods hallerne inde for ringvolden. Man må regne med, at byggeregelen, hvordan den nu end har været formuleret, fastlagde forholdet mellem huslængde og vægkrumning efter en glidende skala.

Også andre konstruktive særegenheder mindede om Trelleborg. Skillevæggene mellem midthal og gavlkamre fremtrådte regelmæssigt som fire aflange huller. Til hver side, nærmest langvæggene, et særlig kraftigt tagstøttehul (sulehul), mellem dem et par stolpehuller fra en dør (fig. 3). Afstanden mellem de sidste svarede nøje

Fig. 4. Gruber i prøvefelt uden for østporten, stammende fra en bebyggelse, der er ældre end borgen.

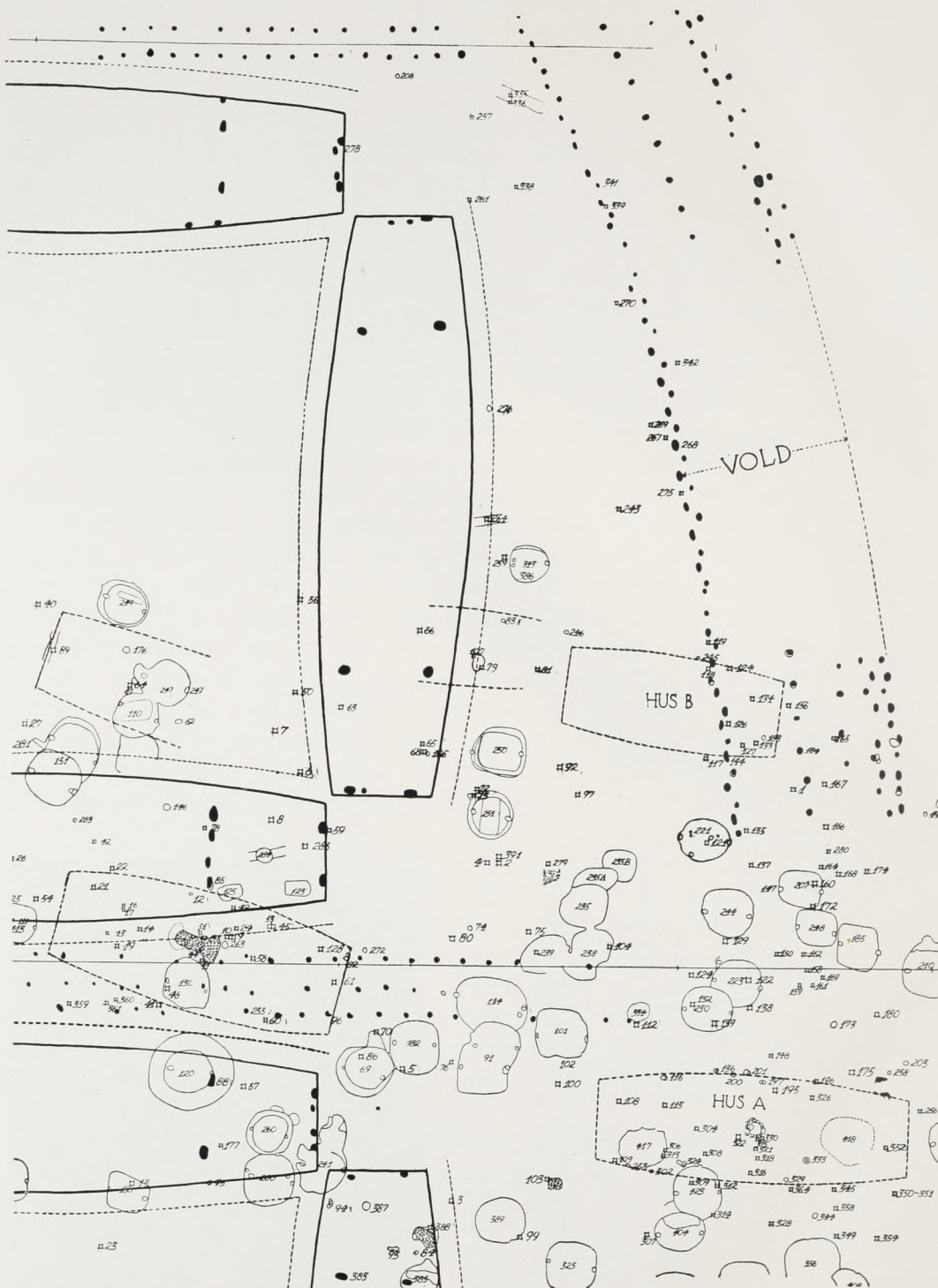

Fig. 5. Fra gravningerne ved borgens østport, skematisk oversigt over feltet fig. 6. Stolpehuller fra borganlægget er angivet med sort, og de til dette hørende hustomter er markeret med fulde linier, mens den ældre bebyggelses huse (hus A-B) er punkteret. Tegnet af E. Norn.

Fig. 6. Udsnit af feltet ved borgens østport. Af hullerne, der alle er indtegnet, stammer de med sort markerede fra borganlægget. Den ældre bebyggelses gruber er punkteret. (Grube- og fundnumre se fig. 5). Mål ca. 1 : 400. Tegnet af E. Norn.

til gabene, som markerede midterhallens to langdøre, der på trelleborgvis har været anbragt diagonalt overfor hinanden, tæt ved skillerummene (fig. 3). I hver langvæg, præcis midtvejs mellem dørstedet og det fjerneste gavlhjørne, fandtes et særlig dybt og kraftigt hulpar, og til dette kendte og karakteristiske træk kan føjes flere. Det er ikke nødvendigt at opregne dem alle, det anførte viser tilstrækkelig tydeligt, at grundtrækkene i husets konstruktion og i dets bærende skelet nøje svarer til dem, vi første gang lærte at kende på Trelleborg. Men hvad selve væglukket angår er der forskel. På Aggersborg kan der ikke have været stavvægge. Efter de runde huller at dømme må vægtømmeret, bortset fra suler og dørstolper, have været enten rundt eller også haft kvadratisk tværsnit; der kan intet steds, som på Trelleborg, have stået planker i hullerne. Man tør måske endnu ikke fuldstændig afvise, at stolpemellemrummene kan have været lukket med tømmer, men i så fald må det have ligget vandret, som i et bulhus. Stolpehullerne optræder dog så tæt og i en så uregelmæssig takt, at man for langsiddernes vedkommende vistnok må regne med, at der ikke kan være tale om bulværk. Den gennemsnitlige stolpeafstand er her svingende, varierer fra rundt regnet en meter ned til omkring en alen, hvor den burde være det dobbelte eller tredobbelte. Jeg tror, at langvæggene har været lukket med fletværk, halmvinding om stokke eller lignende, klinet med ler. Men jeg er helt sikker på, at der har været bulværk i gavlene. Hvor disse står bedst markeret i undergrunden (fig. 3), kan

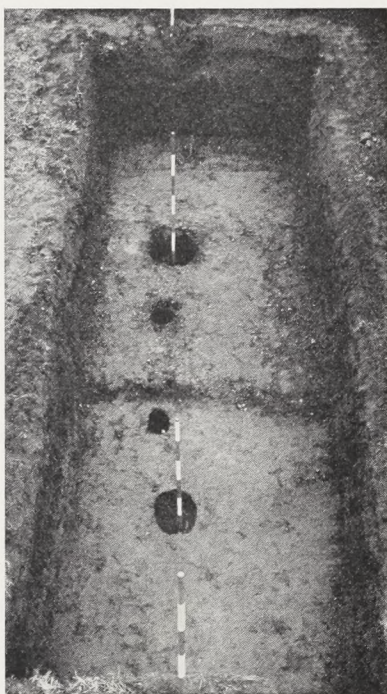

Fig. 7. Søgegrøft. De to midterste landmålerstokke markerer de dybe gavl-sulehuller (hvorimellem aftryk af dørstolper), de to yderste den linie, som blev udstukket for at finde gavlen.

man se, at deres skelet har bestået af 6 jordgravede tømmerstykker, til hver side to hjørnestolper, i midten to dørplanker og endelig, flankerende dørstedet, to brede suler, som har støttet enderne af tagåsene. Men kun 4 af hullerne, dem, der markerer gavlhjørnerne og døren, ligger på linje; hvor sulehullerne kan påvises, er de altid rykket omtrent en hulbredde ud fra vægtflugten. Sulerne kan altså ikke have indgået i gavlkonstruktionen som væglukke. Denne udrykning af tagstøtterne forekommer lige meningsløs, hvad enten man tænker sig gavlen rejst som stavværk — af lodrette, sammennotede planker — eller lukket med klineværk. Kun hvis gavlens stolperum har været udfyldt med vandrette planker, på bulhusmanér, er der mening i placeringen. Denne teknik lønner sig bedst, når væggen fagbredde ikke er altfor lille. Ved at rykke tagstøtterne lidt ud, og således reducere stolperummenes tal til to, fik man en passende fagbredde, hvilket sparede arbejde ved afkortningen af planketømmeret, og man slap desuden for at hugge noter i sulerne. Måske har man med træagler fæstnet bulplankerne til sulernes bagside; for selve taggavlens vedkommende har dette i hvert

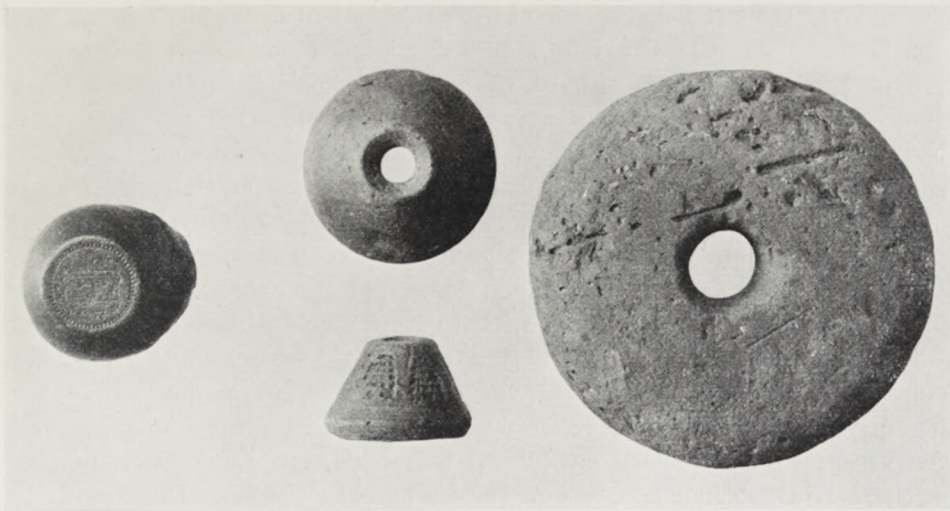

Fig. 8. Grubefund ($\frac{3}{4}$ st.). Til højre vægevægt af brændt ler (gr. 182), i midten to brændtlers tenvægte (den øverste fra gr. 235), til venstre bronzeklædt vægtlod af jern (gr. 69). Grubernes placering ses af fig. 5.

fald været den naturligste fremgangsmåde. — Parallelt med begge langvægge løber der i ca. 1,25 meters afstand en række huller, i hvilke der også må have stået stolper (fig. 3). Om disse har båret en svalegang af samme art, som den på Trelleborg indicerede, er måske ikke helt sikkert. Mellemrummet mellem disse stolpehuller er flere steder trangt, men dog vistnok altid passerbart. Til forskel fra Trelleborg er hullerne for det meste placeret udfor vægtømmerets mellemrum, et forhold, hvis konstruktive betydning endnu ikke kan siges at være klarlagt.

Rummet mellem de to huse optoges for største delen af tre parallelle hullrækker, stammende fra en 10 fod bred, plankelagt vej, med retning fra nordre portgab til anlægets beregnede midtpunkt. En lille udgravning afslørede, at dette fremtrådte på den kendte vis. Selve det matematiske centrum for voldcirklen stod umarkeret, men det indrammedes af fire vældige, i kvadrat anbragte pælehuller, der var sat i vejbreddes afstand fra hinanden. Hvad disse huller repræsenterer, er indtil videre en gåde også på Aggersborg.

Ved hjælp af et par udløbere fra feltet (fig. 3) fik vi lokaliseret to husgavle til, een vinkelret ud for nordøsthjørnet af det østre hus, og en anden, der var placeret på samme måde ud for sydvesthjørnet af det vestre.

Med disse foreløbige resultater vendte vi hjem, fuldt på det rene med, at der var fundet et jydsk modstykke til det sjællandske Trelleborg, men samtidig klare over, at vi endnu manglede meget i blot i store træk at kunne rekonstruere dets planskema. Usikkerheden gjaldt især husenes antal og fordeling. Der kunde ikke være tvivl om, at der, ligesom på Trelleborg, havde været fire karréer, hver på fire huse, placeret solret omkring centrum, men hvad havde der så ligget på den over 50 m brede strimmel land, som blev tilovers mellem de yderste karréhjørner og volden? Af nogen forborg er der tilsyneladende intet spor. Måske havde da de huse, magasiner, stalde eller hvad det nu kan have været, som på Trelle-

borg er anbragt radiært i forborgen, på Aggersborg haft deres plads inden for volden, på den omtalte strimmel. Her kunde der i hvert tilfælde have ligget mange huse, flere end i Trelleborgs forborg, og man kunde vanskeligt forestille sig pladsen tom.

Af forskellige grunde blev arbejdet først genoptaget i november 1947, til gengæld kom denne kampagne til at strække sig over mere end et år. Vi begyndte med et felt på ca. 40×60 meter, lagt lige inden for og hen over østre portgab. Muldlaget var her langt sværere end midt på borgpladsen, mod vest var dets tykkelse over en alen, nærmere volden indtil det tredobbelte. Bortset fra voldfylden, som bestod af ren jord og en del lim fra voldgraven, havde overjorden samme karakter som den, vi iagttog ved gravningen af det første, resultatfattige voldsnit. De øverste 30 cm eller så var vel temmelig sterile, men dybere nede fandtes der næsten over hele feltet talrige vidnesbyrd om gammel bebyggelse. Mulden var gennemgående fed og dybsort kulturjord, og vi konstaterede gang på gang pletter af askeblandede lag, som var særlig oldsagførende. Billedet var bundforskelligt fra de første gravninger, under hvilke der praktisk talt ikke gjordes løsfund. Vi gik derfor særlig omhyggeligt til værks, men selv om muldafgavningen foretoges med forsigtighed, kunde vi ikke sammenstykke nogen helhed af de småiagttagelser, vi gjorde. Vi fandt pletter af ildskørnede sten, som trods deres uregelmæssighed sikkert var arnesteder, af og til også levn af gulve, stampet af tilført kridt. Mange steder sås under skrælningen aflangt runde flader, som var isprængt aske, brændte knoglestumper og potteskår, og når vi slog efter i vore målelister, traf det sig gerne så, at der i forvejen var fundet smågenstande over fladerne. Vi tydede dem derfor som affaldsgruber, og da så endelig den lyse limbund lå blottet, bekræftedes denne tolkning. Pletterne fortsatte ned i limen, i hvilken deres kontur aftegnede sig skarpt. Tømt for deres indhold fremtrådte de som nærmest ovale fordybninger, svagt hule i bunden, glatte og med rundet overgang langs væggene (fig. 4). Eet fælles træk var meget iøjnefaldende, de var alle orienterede med den længste udstrækning i retningen øst—vest (fig. 5 og 6). I hver smalside, lidt inden for randen, var der altid et meget dybt og kraftigt stolpehul, anbragt i længdeaksen. Den stramme orientering markeredes overordentlig tydeligt ved disse huller, som må have båret et tværtømmer på langs af gruben, enten en bom, hvis funktion det kan være vanskeligt at definere, eller også et rygtræ fra en tagformet overdækning. Den sidste mulighed tyder på, at gruberne kan opfattes som bygninger, huse af en eller anden art. Men boliger kan det næppe være. I et par tilfælde fandt vi nemlig, at man ved anlæget af gruben havde oplagt den udgravede, hvide lim i en regelmæssig, lukket ring langs gruberanden (gr. 120), en fremgangsmåde, som forekommer meningsløs, når det drejer sig om et hus, der dog gerne skulde have en nogenlunde let passabel indgang. Noget dørsted har aldrig kunnet påvises, og det er desuden vanskeligt at forklare, hvorfor gruberne altid er topfyldte med affald. Grubefylden har udpræget bopladskarakter, består hovedsagelig af trækul, fejeskarn, askemasser og måltidsrester af broget art, såsom knækkede, til tider ildsværtede knogler, fiske- og fugleben, skaller af blåmuslinger, svedent korn og meget andet. Den indeholder foruden potteskår, ofte med påbrændte madrester, ikke få oldsager, mest kasseret og ubestemmeligt jernkram og brudstykker,

Fig. 9. Fund fra østportfeltet, hovedsagelig fra gruber. Øverst tre kamme (gr. 331, 244 og 91). Dernæst, fra venstre, barneøkse (løsfund), torshammer af jern, måske ildstål (gr. 69). Til højre herfor broncegenstande: ring-nål, hvis ring mgl. (gr. 250), smykkenål (løsfund 358), nålehus (gr. 210), synål (gr. 235), knap med „løbende hjul“-ornament (gr. 284), beslag (løsfund 279). Nederst: Overhjalte fra sværd (løsfund 44) og tysk sølvmønt fra kort efter år 1000 (gr. 343). Grube- og fundnumre, se fig. 5. ($\frac{2}{3}$ st., mønten dog forstørret).

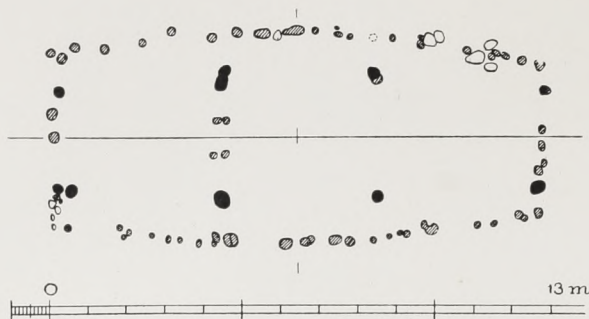

Fig. 10. Hustomt B fra den ældre bebyggelse (1:200). Væghuller skraverede, sulehuller sorte, sten i omrids.

men lejlighedsvis også fuldt bevarede redskaber (fig. 8 og 9), små brugsgenstande og enkelte smykker (fig. 11). Noget hører til mandens udstyr, andre sager kan være benyttet af begge køn, såsom kamme — der er fundet større og mindre fragmenter af godt et dusin (fig. 9) — atter andre er udpræget kvindegods. Der er overordentlig mange ten- og væbevægte (fig. 8), men man tør

dog ikke påstå, at kvindesagerne dominerer. Hvis dette havde været tilfældet, kunde man prøve på at forklare disse meget omhyggeligt anlagte kuler som halvt underjordiske kogehuse, men så melder der sig straks den vanskelighed, at der ikke er påvist et eneste ildsted i de henved 100 undersøgte gruber.

Bortset fra Trelleborg, hvor der er fundet to tilsvarende, men desværre fundfattige gruber med gavlsuler, er fænomenet vistnok ellers ukendt herhjemme. Uden for landets grænser synes der at være udgravet nogle få i det gamle sakserland mellem Weserens og Elbens munding, men det bedste sammenligningsmateriale er engelsk. En fagmæssigt fortrinlig undersøgelse af en saksisk boplads ved Sutton Courtney i Berkshire har afdækket en hel række, over 30 stykker. De er rigtig nok indtil fem hundrede år ældre end vore, men i form og anlæg svarer de nøje til gruberne på Aggersborg, og de er opfyldt på samme gradvise måde, med oldsagsholdigt køkkenaffald, som ikke kan være smidt ned i dem på een gang. Disse engelske gruber er blevet publiceret som huse, hele samlingen er offentliggjort som en saksisk landsby, anlagt med sans for ordnet byplan. Men selv om der har været forskel på saksisk og romersk levevis, på germansk og middelhavskultur, forekommer det alligevel lidet rimeligt, at de saksiske erobrere, romernes arvtagere, skulde have taget til takke med sådanne 3 meter lange jordhuller. Det er usandsynligt, at sakserne, som det i så fald må fremgå af gravningsberetningerne, var så apatiske, at de lod et afgravnede kokranie eller et kreaturben med hov og det hele ligge på deres stuegulv, indtil køkkenaffaldet skjulte det. Nu er underjordiske huse vel ikke ukendte, man kender dem f. eks. fra Hedeby, men de fremtræder på en anden måde, og de fund, der gøres i dem, har en anden karakter. De engelske gruber kan derfor ikke repræsentere egentlige boliger, de kan højst være udhuse, hvis funktion endnu ikke er klaret. Sutton Courtney's virkelige hustomter er formodentlig blevet bortgravet under grustagningen uden at nogen har lagt mærke til dem; måske markerer to vinkelbøjede rækker af stolpehuller, som iagttoges ved undersøgelsen af gruberne, et par hushjørner. Men dette er kun en hypotese; på Aggersborg er sammenhængen derimod ikke til at komme uden om, her er der fundet grundrids af stolpebyggede huse, som må være samtidige med gruberne.

Hermed sigtes ikke til de store bygninger, som hører borganlægget til. Dem kunde vi til at begynde med slet ikke påvise blandt de tusinder af pælehuller

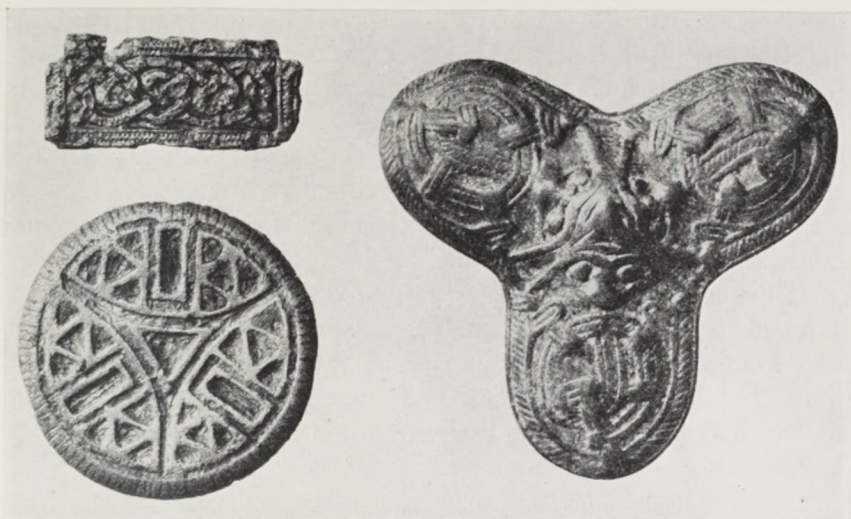

Fig. 11. Grubefund. Øverst forsølvet rembeslag af bronze (Rhinegnene, 8. årh. ?); prydknap af bronze med gul og rød grube-emalje (irsk importstykke, måske 10. årh.); trefliget bronce-spænde („norsk type“, omkr. 950). Beslaget er fra en grube under volden; de andre stykker fra et prøvefelt (fig. 4) øst for borgen.

vi afdækkede og tømte. De fleste af disse huller vil det i virkeligheden altid være umuligt at tyde, men efterhånden lagde vi dog mærke til, at vrirnen hist og her samlede sig til en vis orden (fig. 6). Vi iagttog hulrækker, eller hulstrøg, med krumt forløb, og disse striber optrådte regelmæssigt parvis, med krumningen vendt udad, mod nord og syd, og de begyndte og endte udfor hinanden (fig. 5—6, hus A og B). Indenfor det således begrænsede område fandt vi altid nogle få særlig store og dybe huller, almindeligvis et lige antal, og disse var ordnet parvis, på tværs af de krumme hulrækker. Endelig fandt vi i midtaksen af sådanne hulsystemer i et par tilfælde et ildsted, lagt af flade sten i ler og omgivet af stampet kridtgulv (hus A). Der kunde ikke være tvivl om, at vi stod overfor huse*), ganske vist betydelig mindre end borgens, og af forskellige størrelser, men af samme plantype (fig. 8), og at de ikke kunde høre til borganlæget, var lige så givet. Af de fire tomter, der kunde følges i hele deres udstrækning, lå de tre delvis inde under volden, den fjerde hen under borgens øst-vestre hovedgade, hvis tre rækker pælehuller kunde udskilles ganske tydeligt. Tilligemed gruberne, der ofte var overbygget af borganlæget, og hyppigt lå på steder, hvor de må have været i vejen, hvis de har hørt borgen til, samt den langt overvejende del af løsfundene, som næsten alle er fremdraget fra stor dybde, må de små hustomter stamme fra en ældre boplads, snarest en landsby, der er blevet ryddet ved anlæget af borgen. Og denne ældre bebyggelse må have været temmelig intensiv. Gruberne har ofte forstyrret hinanden, kan altså ikke alle være samtidige, og når de små hustomter fremtræder lidt uldne i omridsene, er det sikkert fordi deres

*) Aggersborg leverer det endelige bevis på, at Trelleborg-typen har været en dagligdags husform i vikingetiden (sml. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1942, s. 17—30). Det i norrøn litteratur ofte forekommende ord „skáli“ (skåle), som (i hvert fald senere) gennemgående benyttedes = hus, har måske oprindelig været den specielle betegnelse for denne krumvæggede type.

vægge, som vel har været lerklinede og sandsynligvis fra første færd mere skødesløst opførte, fra tid til anden er blevet repareret, hvilket har medført, at der senere er blevet gravet huller lidt uden for vægflugten. Et enkelt hus var tydelig nok blevet ombygget mindst to gange, snarest tre. Vægstolper og tagstøtter er da hver gang blevet flyttet lidt og orienteringen drejet en kende (fig. 5-6 hus A).

Denne ældre vikingetidslandsby (eller by?), den første, som er påvist herhjemme, må have haft en ikke ringe udstrækning. Den synes at indtage det meste af lejrens søndre halvdel, og dens gruber og stolpehuller er påvist øst for borgen, såvel tæt på dennes østvold som over 100 meter længere ude. Også her må bebyggelsen være nedlagt, da man rejste Aggersborg; forsvarerne skulde gerne have frit skudfelt fra volden. Bortset fra nogle få, meget kraftige huller, som vi skal vende tilbage til, stammer sikkert alle det store felts uforklarede stolpehuller fra landsbyen, der må have været mindst et par hundrede år gammel, da den blev ryddet. Gennem hele dette tidsrum er jordsmonet stadig blevet forhøjet, et træk, vi kender fra vore middelalderlige byer; de senest anlagte huse er derved kommet så højt til vejrs, at deres vægstolper kun undtagelsesvis nåede ned i limbunden, det eneste niveau, i hvilket de kan påvises.

Da vi var på det rene med det, forstod vi også, hvorfor vi ikke straks havde fundet borgens manglende hustomter. I dem, vi havde påvist nord for centrum, hvor muldlaget var tyndt, havde langt det meste af tømmeret kun været gravet indtil 30 cm ned i limen, ofte nok mindre end det. Blot nogle få, vigtige konstruktionsled, deriblandt suleparrene i tværvægge og gavle samt dørstolperne, havde været dybere forankret. Dem måtte vi kunne finde. Vi skønnede deres plads i feltet og påviste dem så uden større ulejlighed, først to fuldstændige sæt, stammende fra to huse, der havde ligget parallelt, eet på hver side af pælebrogaden, som førte hen til østporten, dernæst to andre sæt, der markerede bygninger vinkelret på de først lokaliserede (fig. 5-6). Vi forstod nu mønstret; der havde ingen radialhuse været mellem de fire midtkarreer og volden, alle borgens huse måtte have haft samme størrelse og være fordelt i kvadratiske karreer. Med de holdpunkter, vi allerede nu havde, kunde vi beregne husenes antal og plads. Som prøve udmålte vi nogle husgavle og skillevægge i terrænet og foretog sonderinger. I alle snittene dukkede så de kendte, store sulehuller op, næsten på centimeter, hvor vi regnede med at finde dem (fig. 7). For det meste lykkedes det også at påvise dørstederne.

Anlægets plan var dermed klaret. Der har ligget ialt 48 store 110-fods huse inde på borgpladsen, fordelt i 12 karreer, tre på hver kvadrant. Svarende til dette i forhold til Trelleborg tredobbelte karrétal, har hver af det to aksegader haft en øvre og en nedre parallelgade. Af den, som ligger nord for hovedgaden fra centrum til østport, har vi påvist en lang strækning. Det viste sig, at disse sekundære veje kun har været halvt så brede som hovedgaderne. Den fremdragne strækning bestod af kun to rækker pælehuller, anbragt 5 fod fra hinanden. ¹²

En rekonstruktion af borgens planskema er gengivet på fig. 9, hvor de meget brede portgab står tomme. Det er klart, at de må have været udfyldt på en eller anden måde. Udgravningen af nordporten viste, at der på hver side af selve portpassagen, som var markeret ved et lag påført grus, hvori dybe hjulspor, havde

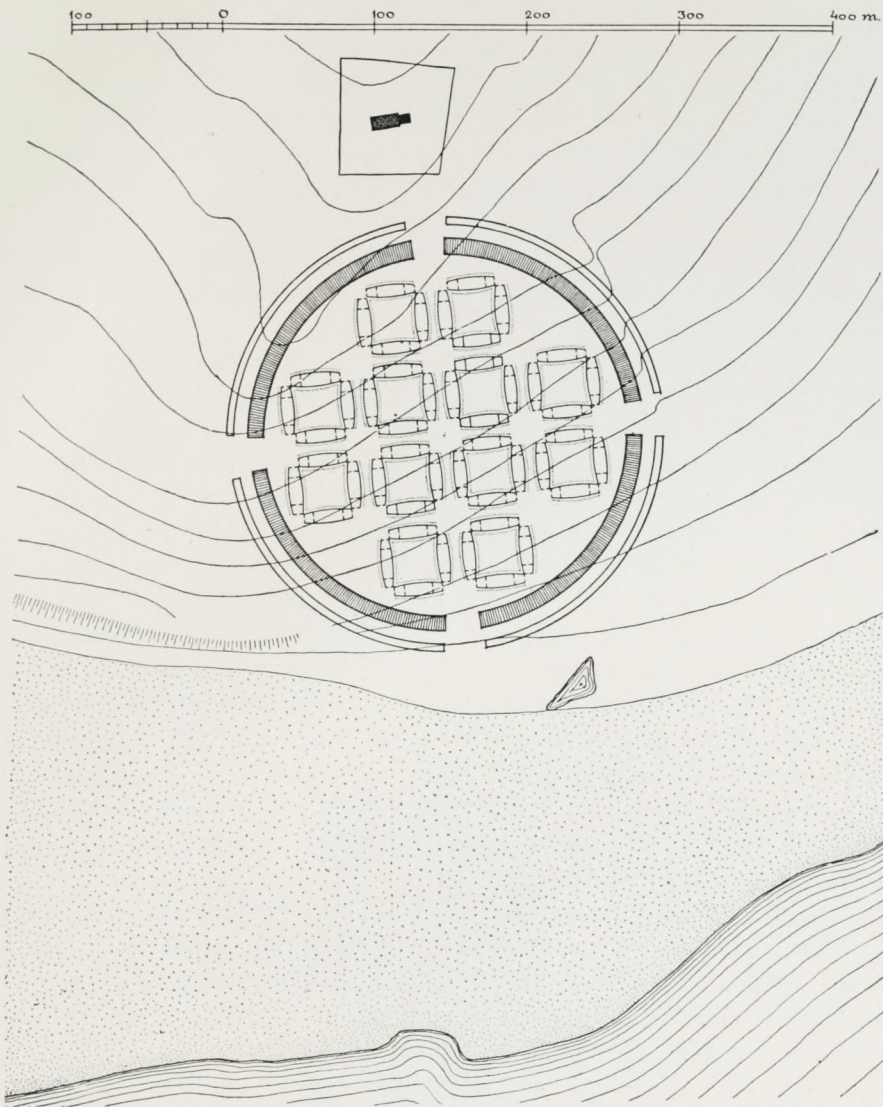

Fig. 12. Plan af Aggersborg-lejren (1:5000), rekonstrueret på grundlag af de hidtidige iagttagelser (af de 48 huse er de 10 lokaliseret). Øverst Aggersborg kirke og kirkegård, nederst Limfjordens kyst. Tegnet af E. Norn.

stået en svær trækonstruktion, opbygget omkring fire svære, dybt nedgravede stolper, sat i kvadrat. Det lykkedes kun at påvise lidet af dette apparat i østporten, men jeg skulde dog tro, at alle fire porte har været forsvaret af træårne, to i hvert portgab, flankerende gennemgangen.

Såvidt man kan skønne, har også vikingelejren på Aggersborg været konstrueret op med romerfoden, her vistnok nøjagtig 29,5 cm lang, som måleenhed. Vi har allerede anført, at husene er 110 fod lange, og at vejene er 10 eller 5 fod brede. Den firkantede centralplads måler præcis 72×72 fod, og karreernes brændpunkt-kvadrater, hvis hjørner fastlægger skæringspunkterne for husenes midtlinjer,

har en sidelængde på 132 romerfod. Målt ud langs hovedakserne er afstanden fra siderne af det storkvadrat, som omfatter alle fire midtkarreers brændpunktskvadrater, ud til voldcirkelns inderside 250 fod. Anlæggets indvendige radius er 407 (120 m), ikke noget rundt tal, men et sådant finder man heller ikke på Trelleborg, hvor det tilsvarende mål er 234 fod (68,4 m). Til gengæld synes hele det vældige anlægs ydre tværmål, indbefattet gravene, der dog, som rene jordværker, ikke er udstukket med så stor præcision som husene og de tømmerklædte volde, at give et særdeles pænt tal udtrykt i romerfod. Borgens største diameter (ca. 285 m) må være fastsat som 960 fod. Det er otte af de gamles store „hundreder“ på 120.

Vel det mest æggende af de mange problemer, der endnu må løses, er spørgsmålet om Aggersborgs alder. De talrige småfund, som til dato er gjort i forbindelse med landsbyen, og af hvilke et udvalg er afbildet fig. 8, 9 og 11, kan kun give en øvre tidsgrænse, men dermed er meget vundet. Den store masse af fundene lader sig vel kun tidsfæste med et spillerum på op til et par århundreder. En enkelt nogenlunde daterbar genstand, remspændet fig. 11, er antagelig næppe senere end omkring 800, kan endda være ældre, men der er andre stykker, der må henføres til tiden omkring midten af 10. århundrede (fig. 11). Sværdhjaltet fig. 9 er dog sikkert en type, som kan have været i brug på denne side af år 1000, en enkelt kam eller to vel også. Og den eneste mønt, vi har fremdraget, et grubefund (fig. 9), henføres af museumsinspektør Georg Galster til Otto den 3. som kejser, og kan således tidligst være slået 996, muligvis endog først efter dennes død (1002), et årti eller så ind i 1000-tallet. En sikker 1000-tals genstand, oven i købet en temmelig sen, har vi i det fig. 13 gengivne, broncestøbte og ciselerede dyrehovede, hvis præg er noget beslægtet med sen runestensstil. Men her drejer det sig om et overfladefund.

Mere talende er borgens trækonstruktioner. De forekommer mere udviklede end Trelleborgs, har ikke bevaret nogen mindelser om ældre tiders stavværk, i hvert fald i volden optræder der rene bulkonstruktioner. Dette træk peger afgjort frem mod middelalderen, og det synes, som det er denne form for „bysens planer“, Absalon anvendte, da han befæstede Havn.

Når de oprørske vendelboer lod deres raseri gå så hårdt ud over Aggersborg og dens besætning, var det måske, fordi den var ny og havde kostet dem surt besvær i form af ægt og andre ydelser, som var i frisk minde. Selv om anlæg af denne art var set før, og kun dens størrelse ualmindelig, har Aggersborg måske stået som et symbol på en kongemagt, der føjede nye og uhørte krav til de gammelkendte, tålte.

Fig. 13. Dyrehovede af bronce ($\frac{8}{2}$ st.).

Nationalmuseets skrifter

ETHNOGRAPHICAL STUDIES published on the occasion of the centenary of the Ethnographical Department, National Museum. 256 sider. 4to. Rigt illustreret. Etnografisk række I. 25 kr.

C. G. Feilberg: LA TENTE NOIRE, contribution ethnographique à l'histoire culturelle des nomades. 266 sider. 4to. Rigt illustreret + 5 sider kort. Etnografisk række II. 25 kr.

Axel Steensberg: ANCIENT HARVESTING IMPLEMENTS, a study in archaeology and human geography. 276 sider. 4to. Rigt illustreret + 13 bilag. Arkæologisk-historisk række I. 25 kr.

Therkel Mathiasen: STUDIER OVER VESTJYLLANDS OLDTIDSBEBYGGELSE. 222 sider. 4to. Rigt illustreret + 28 plancher. Arkæologisk-historisk række II. 25 kr.

C. M. Smidt: ROSKILDE DOMKIRKES MIDDELALDERLIGE BYGNINGSHISTORIE. 4to. Rigt illustreret. Arkæologisk-historisk række III. Udkommer sommeren 1949.

P. J. Riis: HAMA, fouilles et recherches de la Fondation Carlsberg 1931—1938. Les cimetières à crémation. Stor 4to. Rigt illustreret. Større Beretninger I. Udkommer sommeren 1949.

Nationalmuseets blå bøger

Bøgerne fås hos enhver boghandler.

Victor Hermansen: STORE-HEDINGE KIRKE. Rigt illustreret. 1 kr.

Chr. Axel Jensen: RIBERHUS SLOTSBANKE. Rigt illustreret. Kr. 1.35.

M. Mackeprang: LØGUM KLOSTER. Rigt illustreret. Kr. 1.25.

Hugo Matthiessen: GAMLE HUSE I RIBE. Rigt illustreret. Kr. 1.50.

Otto Norn: KELDBY KIRKE PAA MØN. Rigt illustreret. 1 kr.

Otto Norn: NYKØBING KIRKE PAA FALSTER. Rigt illustreret. Kr. 1.50.

Poul Nørlund: TRELLEBORG. Rigt illustreret. Kr. 2.25.

Aage Roussell: BØRGLUM KLOSTER. Rigt illustreret. Kr. 2.25.

C. M. Smidt: VITSKØL KLOSTER. Rigt illustreret. 2 kr.

Nationalmuseets gule bøger

Bøgerne sælges kun gennem Nationalmuseet.

H. C. Broholm: KVINDEDAGTEN I BRONZEALDEREN. Rigt illustreret. 1 kr.

H. C. Broholm: MANDSDAGTEN I BRONZEALDEREN. Rigt illustreret. 1 kr.

Johannes Brøndsted: BRONZEALDERENS SOLDYRKELSE. Rigt illustreret. Kr. 0.50.

H. Norling-Christensen: BRONZEALDERHJÆLMENE FRA VIKSØ. Rigt illustreret. 1 kr.

P. J. Riis: HAMAS-SAMLINGEN. Rigt illustreret. 1 kr.

TRELLEBORG

AF

POUL NØRLUND

MED BIDRAG AF

Knud Jessen (Om naturforholdene ved Trelleborg og forbruget af træ ved borgens opførelse), *N. E. Nørlund* (Trelleborgs opmåling og den benyttede længdeenhed), *Gunnar Knudsen* (Navnet Trelleborg), *Th. Mathiasen* (Stenalderbebyggelsen på Trelleborg), *C. J. Becker* (Den tidlige jernalderbebyggelse på Trelleborg) og *M. Degerbøl* (Dyreknogler fra Trelleborg). English summary. Stort format. Mange billeder, kort og tavler. 50 kr.

THE LURES OF THE BRONZE AGE

An Archaeological, Technical and Musicological Investigation

BY

H. C. Broholm: Introduction and Description of the Lures. Archaeological Investigations of the Lures.

William P. Larsen: The Technical Manufacture of the Lures of the Bronze Age.

Godtfred Skjerne: The Instrumental Aspect. Musical Description and Elements. Further Problems.

Stor kvart. Med en rigdom af billeder og med nodeeksempler. 50 kr.